

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу.

Редакційна колегія: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова. **Адреса редакції:** НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuvar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 1 2020

ЗМІСТ

Коротко про головне

Координація зусиль щодо розслідування авіакатастрофи в Ірані.....3

Аналітика

Політичні акценти

Потіха А.

Політичний контекст газових домовленостей між Україною та Росією.....3

Тарасенко Н.

Великий обмін полоненими 29 грудня: оцінки експертів, політиків і міжнародна реакція..... 11

Дем'яненко М.

Головні політичні підсумки 2019 р. очима експертів20

Якименко Ю.

Перспективи розвитку ситуації на Близькому Сході в оцінках СМІ.....26

Аулін О.

Відносини з Іраном у контексті зовнішньої політики України на Близькому та Середньому Сході.....32

До нових стандартів самоврядування

Пальчук В.

**Спрощення процедури затвердження перспективних планів
формування територій громад.....36**

Економічний ракурс

Кулицький С.

**Економіка України у 2020 р.:
спадщина 2019 р. та оцінювання перспектив розвитку
(Початок. Закінчення у № 2 2020 р.).....43**

Рябоконт А.

**Достижение соглашения по транзиту природного газа
между Украиной и РФ в оценках экспертов.....56**

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України.....62

Привітання Президента Національної академії наук

України академіка Б. Патона до зимових свят.....62

Сучасні дослідження та розробки академічної науки.....65

Здобутки української археології.....75

Наука і влада.....76

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Половинчак Ю.

**Ідентичнісні практики інтерактивного інтернет-середовища
в діяльності сучасних бібліотек.....77**

Коротко про головне

Координація зусиль щодо розслідування авіакатастрофи в Ірані

В. Зеленський і Д. Трюдо домовилися про подальші спільні дії у зв'язку з авіакатастрофою в Ірані

Президент України В. Зеленський і прем'єр-міністр Канади Д. Трюдо провели третю телефонну розмову, під час якої обговорили катастрофу літака українських авіаліній в Ірані.

Прем'єр-міністр Канади подякував Президенту України за зусилля із забезпечення доступу канадських фахівців до місця трагедії. Д. Трюдо попросив сприяння В. Зеленського в діалозі з іранською владою під час ідентифікації тіл загиблих, серед яких є й громадяни Канади.

Глава Української держави позитивно оцінив залучення представників Канади до розслідування. «Українські фахівці та дипломати готові всебічно допомагати в роботі канадським колегам у Тегерані», – наголосив В. Зеленський і підтвердив готовність надати логістичне сприяння в поверненні до Канади останків загиблих канадських громадян після завершення необхідних формальних процедур в Ірані.

Співрозмовники підтримали подальшу координацію зусиль для забезпечення належної міжнародно-правової відповідальності винних у катастрофі літака.

В. Зеленський і Д. Трюдо сподіваються на конструктивну роботу групи координації та реагування на чолі з міністрами закордонних справ країн, громадяни яких загинули в катастрофі. Засідання групи відбудеться 16 січня у Лондоні. У цьому контексті сторони зазначили важливість розроблення алгоритму недопущення подібних трагедій у майбутньому.

Президент України та прем'єр-міністр Канади висловили сподівання на подальшу співпрацю та обмін інформацією щодо розслідування катастрофи, зокрема у взаємодії з Іраном (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2020. – 14.01*).

Аналітика

Політичні акценти

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Політичний контекст газових домовленостей між Україною та Росією

З 1 січня почала діяти нова угода про транзит газу між Україною та Росією, яку було підписано увечері 30 грудня та яка формально уможливила подальше перекачування російського газу до Європи через українську ГТС.

Документ підписано на п'ять років з можливістю подальшої пролонгації ще на 10 років. Угода передбачає, що російська сторона поставлятиме газ до Європи через територію України в обсязі: перший рік не менше 65 млрд куб. м газу, у наступні роки – мінімум 40 млрд куб. м. За умовами угоди, сторони відмовилися від усіх взаємних претензій та дійшли згоди відкликати всі поточні позови.

Президент України В. Зеленський назвав підписання угод між українськими та російською компаніями «досягненням», зазначивши, що завдяки цій угоді протягом п'яти років Київ отримає понад 7 млрд дол. доходу. Цю цифру підтвердив і виконавчий директор «Нафтогазу» Ю. Вітренко, зазначивши, що йдеться про понад 7,2 млрд дол. (URL: zik.ua/news/2020/01/03/tsiny_na_haz_ta_umovy_rosii_shcho_vidomo_pro_hazov_u_uhodu_953162. 2020. 3.01).

За його словами, уперше договір, укладений між «Нафтогазом» та «Газпромом», містить умову «качай або плати». Таким чином російська компанія буде змушена платити за транзит, навіть якщо фактично не прокачає увесь домовлений у контракті мінімальний обсяг.

Ю. Вітренко запевняє, що цих гарантованих доходів від транзиту буде достатньо, аби із запасом перекрити видатки на транзит.

Разом з тим, за словами президента київського Центру глобалістики «Стратегія XXI» М. Гончара, через конфіденційність угоди з «Газпромом» усі озвучені деталі доводиться сприймати виключно зі слів сторін, передусім керівництва «Нафтогазу». «І якщо така таємність є нормальною практикою для подібного роду контрактів, то участь української компанії як посередника між російською стороною та “Оператором ГТС” України не зовсім відповідає звичним європейським практикам. Виходить, що дві українські компанії грають між собою за правилами ЄС, а вже “Нафтогаз” і “Газпром” домовляються між собою так, як їм зручно», – наголосив експерт.

Проте Ю. Вітренко запевнив, що такі домовленості дають змогу гнучкіше використовувати європейські правила, а російський віце-прем'єр Д. Козак у грудні зазначав, що таким чином саме українська компанія нестиме ризики, пов'язані зі зміною законодавства чи тарифного регулювання в Україні.

Натомість М. Гончар вважає, що в майбутньому така практика відмови від європейських правил у відносинах з «Газпромом» може створити значні корупційні ризики.

Деякі спостерігачі зазначають, що підписана угода – це політичні поступки й Україна не матиме економічної вигоди. Але, як зазначив Ю. Вітренко, альтернативою підписанню цієї угоди було повне припинення транзиту газу через Україну. Він зазначив, що до цього готувалися всі сторони, хоча без добудови нового газогону «Північний потік-2», який опинився під санкціями США, такий сценарій був би збитковим для Росії. З такою оцінкою погоджується й керівник київського Центру досліджень

енергетики О. Харченко. Він пояснює, що від подібного розвитку подій Київ врятували саме американські санкції.

Експерти вважають, що єдиною гарантією виконання «Газпромом» узятих на себе зобов'язань є лише остаточне зупинення будівництва «Північного потоку-2». Разом з тим, на думку експертів, якщо Росія знайде спосіб прокласти трубопровід до кінця, вона може знайти будь-який привід для того, аби припинити перекачування газу через Україну до закінчення контракту.

У свою чергу співголова Фонду енергетичних стратегій Д. Маруніч називає підсумки переговорів «оптимістичними», адже цілком реальними були й набагато гірші для Києва сценарії. «Попри не найкращі сподівання, які мав, зокрема, і я, це достатньо оптимістичний фінал. Вірогідність того, що контракту не буде, що все може зірватися в останній момент, була високою. Те, що сталося вночі, – це взаємовигідний компроміс, хоча й дуже непростий. Усім довелося піти на певні поступки, але в будь-якому разі це краще, ніж повномасштабна газова війна, яка розпочалася б, якби контракту не було», – наголосив Д. Маруніч (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-50957920>. 2019. 31.12).

Він переконаний, що згоду «Нафтогазу» відмовитися від усіх фінансових претензій до «Газпрому» «програшем і здачею українських позицій вважати не можна». «Це було невідворотним. Значна частина позовів “Нафтогазу” – це якраз вимоги компенсацій на випадок припинення транзиту. Вірогідність того, що ті астрономічні суми, про які йшлося в позовах України, дійсно будуть компенсовані, була дуже невеликою. Тому я б сльози з приводу цих 12 млрд дол. не лив: якби і вдалося щось відсудити, то дуже нескоро і точно не 12 млрд», – зазначив експерт.

Колишній речник «Нафтогазу», експерт з енергетичних питань В. Землянський також вважає угоди, підписані між «Нафтогазом» і «Газпромом», нейтральними; переможців та переможених у цих переговорах точно немає. «Звісно, оцінка залежить від того, хто на що сподівався. З точки зору можливої кризи, яка виникла б в разі непідписання контракту, – це, звісно, позитив. З точки зору якихось бажань “Нафтогазу” – це, мабуть, менше, ніж їм хотілося б. Але з точки зору здорового глузду, це достатньо непогана угода, яка дозволить Україні залишитися у грі», – підкреслив В. Землянський.

На його думку, підписання угоди забезпечило Києву кількарічний перепочинок, який можна використати для закріплення українських позицій на європейському енергетичному ринку. «Як енергетичний гравець Україна за останні 10 років дуже сильно відстала. Чи використає Київ ці кілька років, щоб нарешті зайнятися покращенням власної газотранспортної системи, щоб відновити свої позиції, або просто втратить цей шанс? Побачимо», – заявив експерт.

У свою чергу інвестиційний банкір С. Фурса звернув увагу на те, що позови української сторони базувалися на тому, що Київ може зазнати

збитків через припинення транзиту. «Оскільки транзит буде щонайменше у найближчі п'ять років, втрат від припинення прокачування газу не буде. А значить, немає предмета позовів. Тому ці позови в будь-якому разі були б відкликані при підписанні контракту на транзит. Це не поступка України», – вважає С. Фурса.

Виплату 3 млрд коштів, присуджених у Стокгольмі, він вважає не поступкою «Газпрому», а радше складним кроком, адже росіянам довелося визнати борг, який вони до того заперечували (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-hazovyi-protokol-shcho-vidomo/30340747.html>. 2019. 23.12).

Деякі зарубіжні експерти також позитивно оцінюють підписання газових угод між українською та російською сторонами. Зокрема, Е. Чау, старший науковий співробітник програми з енергетики та національної безпеки Центру стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні, вважає, що обом сторонам переговорів вдалося зберегти обличчя перед європейськими партнерами. «Як Росія, так і Україна, обоє уникнули поразки у цій грі. Європейці мають великі запаси газу, ціни на газ у світі дуже низькі. Єдині, хто б постраждав від зупинки поставок російського газу – це Росія та Україна. Росія виглядала б як ненадійний постачальник газу, а Україна – ненадійна країна-транзитер. Світ би не цікавило, чия це провина, відповідальність би поклали на обидві сторони. Так що компроміс був необхідний і добре, що він був досягнутий до кінця року», – зазначив Е. Чау (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30357547.html>. 2020. 2.01).

Колишній високопосадовець Пентагону, директор Аналітичного Центру Байдена М. Карпентер переконаний, що саме Україна мала перевагу на цих переговорах. «Очевидно, це компроміс. Є речі, які Україна хотіла, але не отримала: як-от 10-річний контракт, а натомість п'ятирічний, чи то більші обсяги прокачування, особливо після першого року. Але альтернативою було те, що якщо б був завершений “Північний потік-2”, то угоди б взагалі могло не бути. Росія зупинила би прокачування газу через Україну. Так що врешті-решт це хороша новина», – наголосив М. Карпентер.

На його думку, саме американські санкції «викрутили руки» Кремлю на переговорах з Україною про транзит газу. «Єдина причина, чому Росія погодилася на контракт, – санкції, які США застосували до “Північного потоку-2”. Без санкцій Росія б закінчила побудову трубопроводу. Через те що майбутнє проекту тепер у повітрі, коли вони зможуть його завершити? Чи то у 2020 р., чи у 2021 р., чи навіть пізніше, Росія тепер зобов'язана працювати з Україною щодо поставок газу в Європу. Твердження росіян про те, що Росія та Китай можуть перенаправити свої потужності на “Північний потік-2”, щоб завершити його вже за кілька місяців, цілком нереалістичні. Так, вони можуть модернізувати російські та китайські судна для прокладання труб у Балтійському морі, але на це піде рік чи більше», – зазначив М. Карпентер.

Він, як і Е. Чау, упевнений, що тепер Київ має кількарічний перепочинок для проведення ґрунтовної продуманої реформи українського енергетичного сектора.

Щодо критики на адресу української влади з боку опонентів, то М. Карпентер не погоджується з тим, що українські переговорники піддалися Кремлю, відмовившись від усіх фінансових претензій до «Газпрому». «Україна вже отримала 3 млрд дол. від Росії по Стокгольмському арбітражу. Інші справи Україні було б важко виграти. Україні б довелося відстоювати свою позицію у різних юрисдикціях по всій Європі, знайти російські активи, накласти на них арешт та направити їх в Україну. Це було б дуже важко зробити. Тому відмова від тих претензій – це не погана стратегія», – вважає М. Карпентер.

Він наголосив, що Україна не відмовилася від претензій на активи, які були незаконно захоплені Росією під час загарбання Криму. «Це дуже важливо, бо йдеться про значні суми, які Україна може отримати в судовому порядку», – підкреслив експерт. За його словами, досягнення угоди про транзит є не лише геополітичною перемогою України. Перш за все це добра новина для українського споживача. «Це значно знизить ціну на газ у найближчому майбутньому. Не можу сказати точно, але це може бути до 25 %. Ми бачили це кожного разу, коли досягалася подібна угода», – заявив М. Карпентер.

Щоправда, деякі українські спостерігачі сумніваються в успішності підписання газових угод. Як зазначив директор енергетичних програм Центру ім. О. Разумкова В. Омельченко, за бронювання потужностей відповідає «Нафтогаз», а не безпосередньо «Газпром». Це, на його думку, означає, що російська компанія не несе жодних зобов'язань і може без будь-яких наслідків для себе відмовитися від транспортування газу (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-hazovyi-protokol-shcho-vidomo/30340747.html>. 2019. 23.12).

Разом з тим В. Омельченко не впевнений у доцільності посередництва «Нафтогазу» між «Оператором ГТС» та російським «Газпромом». «Ані “Газпром”, ані Європейська комісія не вимагали, аби була кампанія “Нафтогаз” як прокладка. За європейськими правилами потрібно було, щоб “Газпром” напряму з оператором підписав цей контракт. А оскільки спочатку “Нафтогаз” підписує з “Газпромом”, потім “Нафтогаз” із оператором, невідомо, за що будуть українські споживачі оплачувати послуги “Нафтогазу”... Апетити в цієї прокладки достатньо високі», – наголосив експерт.

Тим часом п'ятий Президент і лідер партії «Європейська солідарність» П. Порошенко вважає великою поступкою України Росії, адже всі чинники були на боці України: тепла зима, повні сховища газу, санкції проти «Північного потоку-2». Натомість Київ не зафіксував, що постачання газу має відбуватися за європейськими нормами, і відмовився від позовів. «Якщо ми до 2017 р. виграли 3 млрд, то з 2017 по 2019 р. ті ж аргументи, ті ж

юридичні наслідки... і йдеться про мільярди доларів, які додатково мали надійти до НАК “Нафтогаз”. Більше того, я хочу навести приклад Польщі: коли подібні фінти робляться польськими посадовцями монополіста, то, коли вони відмовилися від позовів до “Газпрому”, урешті-решт вони опинилися у в’язниці. І я твердо переконаний, що така сама доля може чекати й на тих, хто зараз буде гратися на полі “Газпрому”», – заявив політик (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-hazovyi-protokol-shcho-vidomo/30340747.html>. 2019. 23.12).

П. Порошенко вважає, що після відмови від позову в Стокгольмському арбітражі жодна зі сторін уже не може наново його ініціювати. Він також вказав на те, що вже п’ять українських компаній нібито домовилися з «Газпромом» про пряме постачання газу. У зв’язку із цим П. Порошенко закликав зібрати засідання Ради національної безпеки і оборони. «Безумовно, це питання національної безпеки. І наша політична сила буде цього вимагати – негайного скликання Ради національної безпеки і оборони та запровадження санкцій проти прямого постачання газу з РФ», – наголосив П. Порошенко.

Він вважає, що це результат «таємних переговорів», які відбулися під час саміту «нормандської четвірки» в Парижі. «Ми перетнули в цьому сенсі ті “червоні лінії”, про які дуже голосно попереджали люди напередодні Парижа», – підкреслив П. Порошенко (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rnbo-tranzyt-hazu/30338978.html>. 2019. 22.12).

Як інформували деякі ЗМІ, дійсно, кілька українських бізнес-структур нібито домовилися про прямі поставки газу з Росії, але підтвердження цьому не було.

У Міністерстві енергетики і довкілля цю ситуацію коментувати не стали. Речниця міністра О. Оржеля О. Колтик пояснила, що йдеться про приватний бізнес, тож міністерство не має стосунку до справи.

У Росії ж подібну інформацію заперечують. Зокрема, російський віцепрем’єр-міністр Д. Козак заперечив наявність якихось формальних домовленостей, крім підписаного в Німеччині протоколу. «Що стосується прямого постачання з Росії в Україну, то ми домовилися після Нового року, після того, як всі питання будуть врегульовані, знову обговорити ці питання», – зазначив Д. Козак.

Проте деякі експерти все ж вважають угоду з «Газпромом» щодо транзиту газу провальною для нашої ГТС, яка перетворює свої потужності в допоміжні. Про це, зокрема, заявив економічний аналітик О. Куш. «Видавати чорне за біле – зараз поширений випадок серед чиновників. Але видавати абсолютний провал переговорів за якийсь успіх – такого ще в нашій практиці не було», – наголосив Д. Куш. За його словами, цифри за обсягом транзиту свідчать не на користь успішності договору для України. На 2020 р. заплановано прокачування 65 млрд куб. м газу. У наступні чотири роки – по 40. «За останні роки ми прокачували 95–100 млрд куб. м газу. Уже не кажу

про планову потужність нашої ГТС, яка може прокачувати 140–150 млрд. Але навіть якщо порівнювати з останніми роками – це падіння в 1,5–2 рази в 2020 р., ще більше – в 2021–2024 рр.», – підкреслив експерт (URL: <https://kosatka.media/uk/category/gaz/news/proval-vydayut-za-uspeh-ekspert-o-gazovyh-peregovorah>. 2019. 21.12).

Він наголосив, що падіння обсягу транзиту «всього лише» на 30 млрд куб. м у наступному році пояснюється дуже просто: «Газпрому» треба добудувати і ввести в експлуатацію «Північний потік-2» – тому вони будуть трохи більше зацікавлені в нашій «трубі». «Тому нинішня домовленість по транзиту – повністю підіграє Росії», – переконаний експерт. На його думку, «Газпром» усе одно потребуватиме «української труби», навіть без контрактів з Україною. Тому що південний і північний обхідні газопроводи не вирішують для росіян питання забезпечення газом Чехії, Словаччини, Швейцарії, Угорщини, Італії. І за дивним збігом обставин ці ж країни є головними «адвокатами» Росії у Європі. «І споживання газу цими країнами дивним чином збігається з цифрами прокачування, яке буде з 2021 р. – 40–50 млрд куб. м на рік. І вся описана ситуація перетворює українську трубу в допоміжну, бо завантаженість не відповідатиме її можливостям», – зазначив аналітик.

Проте значна частина спостерігачів вважають, що підписані угоди дають можливість уникнути «газової війни» та провести реформування енергетичного сектору України. Але часу мало, адже Росія планує завершити будівництво газогону «Північний потік-2» і вже запустила «Турецький потік», який задовольняє інтереси деяких країн.

Як інформують ЗМІ, 8 січня президент Росії В. Путін відвідав Стамбул – це було не просто офіційне відкриття нового експортного трубопроводу. Російський президент наблизився до своєї давньої мрії позбутися залежності Москви від України, щоб поставляти природний газ до Європи. Росія намагається скоротити транзит газу через Україну із середини 2000-х років, і проект «Турецький потік» за 7,8 млрд дол. є важливою частиною цієї стратегічної мети (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30366923.html>. 2020. 8.01).

У результаті запуску газопроводу «Турецький потік» з Росії до Туреччини зниження транзиту через Україну в цьому році становитиме близько 15 млрд куб. м, заявив виконавчий директор компанії «Оператор ГТС України» С. Макогон. «На жаль, ми не змогли його (Турецький потік) зупинити. Ми вже відчули його вплив. Транзит газу через Україну в Балканському напрямку з 1 січня 2020 р. здійснюється тільки для потреб Румунії та Молдови. Болгарія, Туреччина та інші країни в цьому регіоні вже не отримують газ через Україну», – зазначив С. Макогон (URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1845516-cherez-zapusk-turetskogo-potoku-tranzit-gazu-cherez-ukrayinu-znizitsya-na-15-mlrd-kubometriv>. 2020. 9.01).

Натомість у Болгарії не приховують своє задоволення. Як зазначив генеральний директор компанії «Булгартрансгаз» В. Малинов, через нову

точку стикування на кордоні з Туреччиною Болгарія отримуватиме 2,9 млрд куб. м газу на рік (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bolharija-haz/30354965.html>. 2020. 1.01).

Він також заявляв, що Болгарія й надалі виконуватиме свої транзитні домовленості про транспортування газу до Північної Македонії та Греції. Міністр енергетики Болгарії Т. Петкова раніше заявляла, що перехід на отримання російського газу через Туреччину, а не через Україну та Румунію дасть змогу заощаджувати щороку понад 70 млн левів (понад 955 млн грн за нинішнім курсом) на платі за транзит, що, за її словами, дасть змогу знизити ціну на російський газ у цій країні приблизно на 5 %.

За словами старшого наукового співробітника Фонду «Джеймстаун» та аналітика з питань енергетики Центру аналізу європейської політики у Вашингтоні М. Ассенової, «Турецький потік» прямо підриває Україну як газотранспортну країну та безпосередньо ставить під загрозу українську безпеку. Нагадуючи про майже шестирічний конфлікт на Донбасі та заходи, які нещодавно вжили Київ і Москва щодо його вирішення, М. Ассенова заявила, що «у Росії розв'язані руки, аби спробувати підкорити Україну задля більш вигідної для себе угоди під час мирних переговорів» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30366923.html>. 2020. 8.01).

Щоправда, і в Росії також існують проблеми через конкуренцію на газовому ринку. Імовірно не так просто буде обійтися без української ГТС. «Газпром» вимушений буде боротися за український енергетичний ринок, зокрема за прямі поставки газу в Україну. На сьогодні Росія стикнулася з посиленням конкуренції на турецькому та балканських ринках газу через конкуруючі трубопровідні проекти й скраплений природний газ.

Як інформують ЗМІ, Трансадриатичний газопровід, який підтримує США і ЄС, буде запущено цього року пізніше. Він транспортуватиме азербайджанський газ через Туреччину до Греції, Албанії та Італії. Цей трубопровід має початкову потужність 10 млрд куб. м, яку можна розширити до понад 20 млрд. Греція завершує будівництво з'єднувального газопроводу до Болгарії, який би дав змогу Софії отримувати азербайджанський газ і скоротити залежність від Росії. «Путін так поспішав побудувати “Турецький потік”, щоб випередити азербайджанців та зайняти місце у сховищах», – наголосила М. Ассенова.

За її словами, Болгарія імпортує майже весь свій газ із Росії. Минулого року вона отримала перші поставки скрапленого газу із США через Грецію. Вашингтон зробив експорт скрапленого газу до Східної Європи пріоритетним напрямом своєї зовнішньої політики в цьому регіоні.

Як уже повідомлялося, у вересні міністр енергетики Р. Перрі уклав угоду щодо поліпшення інфраструктури та забезпечення постачання природного газу США до Польщі та України, щоб зменшити їх залежність від енергетики Росії. Перша американська поставка скрапленого газу, яка призначена для України, прибула до польського порту в листопаді. Того ж місяця президент США Д. Трамп обговорив з прем'єр-міністром Болгарії

Б. Борисовим збільшення експорту. Вашингтон також підтримує плани експорту середземноморського газу до Європи, щоб зменшити залежність європейських країн від Москви.

Отже, ситуація на світовому газовому ринку поступово ускладнюється. У гру активно вступають нові потужні гравці. Тож Росія вимушена буде шукати порозуміння з європейськими країнами, зокрема й Україною. Таким чином, підписані угоди дають Україні можливість підготуватися до боротьби за гідне місце на ринку енергоносіїв.

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Великий обмін полоненими 29 грудня: оцінки експертів, політиків і міжнародна реакція

Обмін утримуваними особами між Україною й ОРДЛО відбувся 29 грудня. Обмін за формулою «всіх на всіх» (для початку – «всіх встановлених на всіх встановлених») до кінця 2019 р. було погоджено лідерами країн «нормандської четвірки» на саміті в Парижі 9 грудня. Умови звільнення й обміну утримуваних осіб у форматі «всіх встановлених на всіх встановлених» узгодили учасники Тресторонньої контактної групи (ТКГ) із врегулювання ситуації на Донбасі під час відеоконференції 23 грудня.

Зрештою Україна змогла звільнити 76 своїх громадян, які перебували в полоні на окупованій частині Донбасу. Серед них – 12 військових і 64 цивільні особи. Усі їхні прізвища Служба безпеки України оприлюднила в момент обміну. На бік ОРДЛО було відпущено 124 особи, при цьому, за інформацією представниці України у ТКГ В. Лутковської, 17 осіб відмовилися переходити на підконтрольну бойовикам територію. Ще 30, за її словами, узагалі відмовилися від участі в обміні (URL: <https://hromadske.ua/posts/obmin-poloneni-h-onlajn>).

Серед осіб, яких українська сторона передала «ЛНР» та «ДНР» були громадяни України, Росії та ще кількох країн, які перебували у в'язницях і СІЗО за підозрою в участі в розстрілі Небесної Сотні, тероризм і військові злочини, а також особи, яких уже засуджено за такі злочини. Однак повного списку тих, кого віддали в обмін на полонених українців, не наводять ні українська, ні російська сторони.

Тим часом українські журналісти та правники змогли ідентифікувати частину з тих, кого передали російським гібридним силам на Донбасі в рамках «великого новорічного обміну». Частину зі «списку 124», яких Україна передала Росії, зміг ідентифікувати головний редактор сайту «Цензор.нет» Ю. Бутусов. Він згадує про військовополонених росіян, сепаратистів, колаборантів (засуджених за відповідні злочини), а також фігурантів кримінальних справ, пов'язаних з підтримкою російських окупаційних сил на Донбасі та з тероризмом. «Список Бутусова» наразі є найповнішим (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30352875.html>).

Крім п'ятьох «беркутівців», які фігурують у справі про розстріл Небесної Сотні, він згадує про трьох звинувачених у підриві мирної демонстрації в Харкові 22 лютого 2015 р., які роком раніше, під час Революції гідності, імовірно, брали участь у сутичках у Маріїнському парку на боці «Антимайдану». Також згадує про учасників штурму міського управління міліції в Маріуполі в травні 2014 р.; М. Рубана, який у 2015 р. заклав вибухівку до банки з медом та підірвав бійців ЗСУ; мешканців Донеччини, які викривали супротивнику розташування українських підрозділів. Також у «списку Бутусова» – бразильський бойовик Р. Лусваргі, який воював на Донбасі в складі російських гібридних сил, фігуранти «трагедії 2 травня» в Одесі, замовних убивств та інших кримінальних злочинів. Загалом Ю. Бутусов ідентифікував 31 зі 124 осіб, яких Україна передала Росії. Частина з них можна впізнати на світлинах і відео обміну 29 грудня (URL: <https://www.facebook.com/butusov.yuriy/posts/3576562335717370>).

Ще кількох осіб ідентифікувало «Суспільне», перевіряючи інформацію про фігурантів кримінальних проваджень, які розглядаються в Харкові. Вони говорять про шістьох засуджених та обвинувачених, яких утримували в місцях обмеження волі на Харківщині та вивезли на обмін 29 грудня, та ще про одного, якому несподівано змінили запобіжний захід на особисте зобов'язання.

Чотирнадцятьох з обмінюваних, яких зажадала отримати російська сторона, наводять у своєму матеріалі журналісти «Громадського» (URL: <https://hromadske.ua/posts/cina-svobodi-kogo-ukrayina-povernula-a-kogo-viddala-v-mezhah-obminu-polonenih>). Журналісти ідентифікували їх на світлинах, зроблених під час обміну. Попри це більшість людей, яких Україна передала російській стороні під час обміну, залишається невідомою.

Деякі з організаторів обміну з українського боку пояснюють нерозголошення списку переданих українською стороною осіб «захистом персональних даних». Зокрема, представниця України в гуманітарній підгрупі Тристоронньої контактної групи, экс-омбудсмен України В. Лутковська вважає, що Україні не варто публікувати повний список осіб, яких держава віддала в обмін на 76 українців, звільнених з російського полону на Донбасі. «Я була б категоричною противницею того, щоб публікувати повний список, враховуючи, що це персональні дані. І я не думаю, що всі ці люди встигли дати дозвіл на публікацію персональних даних і були б задоволені тим, що такі персональні дані публікують. А питання суспільного інтересу в цьому випадку ще не вивчено», – зазначила В. Лутковська (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30352875.html>).

Опозиційні політики та громадські активісти стверджують, що українська влада боїться негативного суспільного резонансу. Колишня народна депутат, экс-голова парламентського Комітету в закордонних справах Г. Гопко виділяє три причини, через які, на її думку, не оприлюднюють перелік військовополонених та фігурантів кримінальних

справ, яких передали Росії. «Частина людей із цього списку оприлюднив Ю. Бутусов: ми там бачимо кілерів, причетних до терактів та до диверсійних актів. Треба, щоб суспільство усвідомило наслідки звільнення цих осіб. Один зі звільнених, коли вже був із представниками російської сторони, показав непристойний жест. Інший заявив, що він обіцяє повернутися, “щоб завершити розпочате у 2014 р., щоб цю фашистську українську владу таки добити”. Українська влада побоялася називати цих людей, щоб уникнути негативного суспільного резонансу.

Друга причина – приховування імен цих людей могло бути вимогою Росії. І третя: частину з них ми ще побачимо як пропагандистський інструмент для дискредитації Революції гідності, для того щоб оголосити “Майдан” фейковим. А також зауважте: деякі українські медіа повелися на російський меседж про те, що це нібито “обмін з ОРДЛО”, хоча списки погоджували Україна та Росія на найвищому рівні. І тут ми вже потрапляємо в капкан того, що війну представлятимуть як “внутрішньоукраїнський конфлікт”», – наголошує Г. Гопко. За її словами, звільнення частини фігурантів кримінальних проваджень ставить під сумнів як розгляд справ проти Росії в міжнародних судах, так і процес визнання Росії країною-агресором на міжнародному рівні.

Координатор групи «Патріот», яка опікується, зокрема, звільненням полонених і заручників, О. Котенко вважає, що українська влада просто боїться повідомляти список тих, кого вона відпустила в рамках обміну. «Ці імена для діючої влади були б ще одним ударом по іміджу, якби громадськість почала обговорювати переданих осіб», – вважає О. Котенко.

Офіційна інформація про 124 осіб, звільнених Україною в рамках обміну, обмежується п'ятьма особами. Це – «беркутівці», яких звинувачували в розстрілі Небесної Сотні на майдані Незалежності в Києві під час Революції гідності. Їм інкримінували вбивство 48 та поранення 80 осіб на вул. Інститутській у лютому 2014 р. Утім напередодні обміну Генпрокуратура змінила групу прокурорів у справі розстрілу на Майдані, а суд, який розглядав справу, змінив усім п'ятьом запобіжний захід: з тримання під вартою на особисте зобов'язання. Крім того, суд випустив з-під варти проросійських бойовиків, що скоїли теракт у Харкові 22 лютого 2015 р., – В. Дворнікова, В. Тетюцького та С. Башликова.

Звільнення судом колишніх «беркутівців» викликало в суспільстві широкий резонанс і спричинило акції протесту під будівлею Лук'янівського СІЗО в Києві. Тут зібралися сотні активістів, які намагалися заблокувати вивезення звільнених. Мітинги відбулися також у центрі Львова. Кілька десятків осіб прийшли на акцію з плакатами, на яких було написано гасла: «Банду геть», «Вчинено державну зраду» (URL: <https://zaxid.net/news>).

Обмін героїв на «беркутівців» обурив колишнього політ'язня Кремля, українського режисера О. Сенцова. Коментуючи обмін полоненими між Києвом та бойовиками ОРДЛО у своєму Facebook, О. Сенцов висловив думку, що видача Україною цих осіб позбавляє українців справедливості.

«Не всі хлопці будуть звільнені навіть з ОРДЛО – хтось залишиться у руках бойовиків. Кримські татари та інші наші політв'язні і надалі будуть сидіти у російських в'язницях. Невинні. За це Україна віддасть справжніх убивць: російських найманців, харківських терористів та п'ятох “беркутівців”. І справа не тільки в тому, що в нас майже не залишається цього “людського обмінного фонду” (дуже цинічний та практичний вираз) ...для нового повернення своїх заручників – український уряд буде вимушений надалі торгувати інтересами країни з ворогом. А в тому, що цей крок позбавляє нас головного – справедливості. За цю справедливість ми стояли на Майдані та змогли перемогти», – наголосив О. Сенцов.

При цьому режисер висловив радість за українців, які повернуться додому завдяки обміну. «Я дуже радий за цих хлопців та їхні родини, які сьогодні мають зустрітися. Країна повинна повертати своїх героїв, але не ціною паплюження цінностей, за які ці герої билися. Бо вони не скажуть “спасибі” за те, що справа розстрілу людей на Майдані не була закінчена хоча б вироком для винних. Що майже через шість років ми почали повертатися в ту точку, з якої все почалося. Що те, за що боролися українці, іде прахом», – підсумував він (URL: <https://novynarnia.com/2019/12/29/sentsov>).

Співкоординатор «Руху опору капітуляції» та акції проти звільнення «беркутівців» О. Іванов після проведення обміну заявив, що ним «було розтопано правосуддя та Революція гідності. Жодних шансів тепер покарати вбивць Небесної Сотні, з'ясувати правду – немає».

Звільнення колишніх «беркутівців» прокоментували в Українському інституті національної пам'яті. «Пам'ять про Революцію гідності – фундамент, на який має спиратися Україна у війні за свободу. Вона робить нас сильнішими і встановлює ціннісні орієнтири. Саме тому ворог цілить у неї. Очікування справедливості – ключове у творенні демократичної правової держави. Покарання винних у розстрілах мирних протестувальників – те, що ми очікуємо вже шість років. Гідність не знає компромісів», – ідеться в заяві (URL: <https://dyvys.info/2019/12/30/velykyj-obmin-polonenymy-shho-dumaye-pro-tse-ukrayinska-gromadskist>).

Водночас Президент України В. Зеленський, коментуючи питання про обмін колишніх «беркутівців», обвинувачених у розстрілах на Майдані, наголосив, що це було умовою цього обміну. «Ми забирали наших героїв. Це складне було рішення. Рішення політичне. Це – правда. Я вважаю, що наші бійці, наші військові, наші журналісти – вони всі є герої. І я впевнений, що для нас пріоритет – повернути наших людей. Я з повагою ставлюся до всіх батьків і родичів, які втратили близьких на Майдані. Ми, на жаль, не можемо повернути тих, кого вже немає, але ми могли повернути живих. І я впевнений, що це пріоритет. Я вам більше скажу: якби у мене було 100 “беркутівців”, а мені запропонували одного розвідника, я б їм віддав 100 “беркутівців” і повернув би живого розвідника», – сказав В. Зеленський (URL: <https://hromadske.ua/posts/obmin-polonenih-onlajn>).

Президент також запевнив, що це ніяк не впливатиме на справи «Майдану». «Справи “Майдану” ми закінчимо», – наголосив В. Зеленський. Він подякував усім лідерам «нормандської четвірки», оскільки, за його словами, усе, про що вони домовилися в питанні обміну полонених, було виконано.

Свої очікування щодо подальшого розслідування всіх звинувачень і забезпечення зацікавленими сторонами притягнення винних до відповідальності висловили і в заяві ЄС (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/12/29/7104685>). Обмін полоненими у ЄС назвали чудовим прикладом реалізації одного із заходів, узгоджених на саміті «нормандської четвірки» 9 грудня. «Європейський Союз очікує, що всі сторони будуть і далі нарощувати цей імпульс. Робота з реалізації заходів, узгоджених на саміті, повинна бути продовжена», – заявили у ЄС.

Обмін полоненими на Сході України привітали лідери Німеччини і Франції А. Меркель та Е. Макрон. Вони вважають, що обмін полоненими, який відбувся 29 грудня, має допомогти відновити довіру між сторонами. Про це йдеться в заяві, розміщеній на сайті німецького уряду (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/12/29/7104684>). «Цей крок було здійснено у відповідь на зобов'язання, узяті на Паризькому саміті нормандського формату 9 грудня, дозволити звільнення та обмін осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, ще до кінця року», – ідеться в заяві. Канцлер Німеччини та президент Франції водночас наголосили, що потрібна подальша робота з обміну всіх затриманих у зв'язку з конфліктом.

Разом з тим російська сторона та ОРДЛО заявили, що 29 грудня було реалізовано лише першу частину домовленостей і Київ має забезпечити повну амністію відпущених осіб – звільнення їх від кримінального переслідування. «У рамках цієї угоди сторони зобов'язалися завершити процедури помилування і не відновлювати переслідування осіб, що будуть звільнені. Київ гарантував “процесуальну очистку” для тих із них, кому ще не винесено вирок суду», – заявив представник Росії на переговорах у Мінську Б. Гризлов (URL: <https://tsn.ua/politika/u-kremli-visunuli-vimogi-do-ukrayini-pislya-obminu-polonenimi-1467285.html>).

Він також підкреслив, що обмін полоненими є «кроком до подальшої реалізації всього комплексу гуманітарних і політичних заходів, зафіксованих у Мінських домовленостях». Київ «може перейти до реалізації своїх зобов'язань».

«Великий новорічний обмін», як і попередній, що відбувся 7 вересня, призвів до суперечливих реакцій та оцінок в українському суспільстві. «Обмін об'єднав суспільство, але сам його процес українців поляризував», – зазначив політолог О. Саакян в ефірі Українського радіо. За його словами, Росія з кожним обміном збільшує вимоги до України щодо видачі бойовиків, а наша країна кожного разу віддає все більше своїх козирів.

О. Саакян переконаний, що сам факт обміну є дуже важливою подією. Однак уже сьогодні цей процес викликає значну кількість питань, на які в

українському суспільстві немає відповіді. «Зокрема, скільки ще триватимуть обміни, оскільки, ми розуміємо, що вони продовжуватимуться до закінчення війни. І друге питання: ціна звільнення. Ми бачимо, що кожного разу вона зростає і “хотелки” Російської Федерації збільшуються. І, на жаль, ми не розуміємо, як далі це розвиватиметься. І третє – це питання комунікації й процесу обміну. На жаль, ми бачимо, що інформації увесь час було недостатньо, а Росія нею вдало маніпулювала», – пояснює експерт (URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=92279>).

Український політолог Є. Магда також вважає, що Україна програла обмін 29 грудня в контексті медійної складової. «Медійна складова обміну з ганьбою програна українською стороною, тому що на процедуру обміну не були допущені українські журналісти. З російського ж боку приїхав спеціальний кореспондент “Комсомольской правды” О. Коц. І він не єдиний, хто там був. Зверніть увагу, наскільки активно там працювали різні проросійські та російські Telegram-канали. А Україна, як і після зустрічі “нормандської четвірки”, як і в контексті визнання Україною формули Штайнмайера “пасла задніх”. Таке враження, що підписаний якийсь таємний протокол між офісами президентів України та Росії, що український офіс бере на себе зобов’язання без дозволу російських колег не робити жодних заяв», – говорить політолог (URL: <https://ua.krymr.com/a/eksperty-pro-perspektyvu-zviltнення-polityvazniv/30358782.html>).

Україна програла «інформаційний раунд» висвітлення обміну полоненими з ОРДЛО, що відбувся 29 грудня, і в провідних закордонних медіа. Такий висновок робить редактор видання «Європейська правда» («ЄП»), експерт-міжнародник С. Сидоренко. За підсумками моніторингу західних ЗМІ та інфоагентств, після обміну головним мінусом С. Сидоренко називає той факт, що Київ дозволив бойовикам «ДНР/ЛНР» фігурувати в цьому процесі як рівноправній стороні переговорів (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/12/30/7104688>).

У статті «ЄП» «Легалізація “ЛДНР” та перемога Путіна: яким був обмін на Донбасі очима західних ЗМІ» зазначається, що, наприклад, новини Reuters про обмін починаються з тез, які свідчать, немов, ідеться про внутрішній конфлікт між українським урядом і сепаратистами. У частині тексту про обмін і діалог «двох сторін для зміцнення довіри між ними» Росія взагалі не згадується – наче «сепаратисти» самі домовилися з Києвом щодо обміну та ведуть переговори про ширшу мирну угоду, хоча і перше, і друге є неправдою. Лише у фінальному фрагменті публікації агенція згадує, що коренем проблеми є дії Росії – але без прив’язування російського керівництва до нинішнього обміну.

«Американські новини про обмін у цьому сенсі взагалі перетворилися на катастрофу, – констатує С. Сидоренко. – Агенція Associated Press, яка є основним джерелом міжнародних новин у Штатах (США. – Прим. авт.), не має штату новинарів та новинних редакторів у Києві, тому повідомлення, що надходять звідси, редагуються в Москві та Мінську. Єдиним джерелом даних

про обмін у їхній новині є “посадовці Донецької та Луганської народних республік” (це цитата, у новині ці назви подані без лапок, без позначок “так звані” чи “самопроголошені”).

Так, американська агенція цитує «лідера Луганської народної республіки Л. Пасічника» (знову таки без будь-яких позначок, попри те що жодна західна держава не визнає за ним такий статус), який начебто заявив, що обмін став перемогою «Л/ДНР». Далі йде цитування ще однієї нібито «офіційної» представниці Луганська О. Кобцевої, російського депутата Л. Косачова. Ще коротко, без цитувань, згадано про позицію В. Путіна, А. Меркель, Е. Макрона, а позицію України не спробували подати навіть формально. Як наслідок, саме в такому дивному вигляді повідомлення про обмін вийшло у багатьох, якщо не більшості американських ЗМІ, констатує експерт (URL: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/98995/zelenskyj_legalizuvav_bojovukiv_svit_sprujnav_obmin_jak).

За висновком С. Сидоренка, журналісти західних інформаційних агенцій мали всі підстави писати про «українсько-донбаські» переговори, що «жодним чином не є слідуванням вказівкам Москви абощо. Це є радше проблемою офіційного Києва, який свідомо чи несвідомо, але підштовхує світові ЗМІ саме до такого подання інформації». «За часів Порошенка не лише Президент, а й члени його команди за кожної нагоди публічно підкреслювали, що ведуть перемовини про обмін саме з Москвою. Нині Київ старанно створює враження, що його партнери – це маріонеткові “уряди” сепаратистів. Навіть виправдовуючись за те, що Україні довелося видати у ОРДЛО “беркутівців” – вже після того, як обмін відбувся, Зеленський не став згадувати про Росію і розповідав про переговори з “другою стороною” таким чином, ніби ці вимоги висували самі сепаратисти», – пише аналітик.

«Україна взяла курс на публічне виправдовування Росії, намагаючись її не образити – і поволі починає відчувати наслідки цього. Їхній масштаб уже вражає на сьогодні. Це не тільки неймовірне повідомлення AP та суперечливе у Reuters, про які йшлося вище. І не тільки джерела на кшталт китайської державної агенції Сінхуа. У її повідомленні в китайській стрічці новин також ідеться про конфлікт України та “ополченців” та нібито їхні домовленості. Ба більше, схожим чином про події на Донбасі повідомляє навіть німецькомовна служба суспільного мовника Deutsche Welle!!! Якщо вірити німцям, то Київ та бойовики під час обміну у неділю “виконали свої домовленості”, і саме вони, за версією німців, є сторонами конфлікту, – констатує С. Сидоренко. – Такого рівня міжнародної суб’єктності керовані Росією “республіки”, схоже, ще не мали».

Лише одна зі світових агенцій, які були включені до аналізу «ЄП», – Bloomberg уже у назві публікації зазначила, що насправді йдеться про реалізацію домовленостей між Києвом і Москвою. «Україна та бойовики завершують обмін ув’язненими за домовленістю з Путіним», – каже назва агенції. Ряд інших агенцій згадали, що йдеться не про незалежні

«республіки», а про проросійські утворення – так назву новини подали, зокрема AFP, Reuters.

За висновком С. Сидоренка, об'єктивні репортажі на тему обміну написали Е. Кремер з New York Times – він розповів і про роль Росії, і про спаплюжене правосуддя в Україні перед обміном, та Е. Сіммонс з Wall Street Journal, яка почала текст зі згадки про те, що все це – домовленості В. Зеленського з В. Путіним, а не з бойовиками. «Але є підстави остерігатися, що такі повідомлення і надалі будуть радше винятком», – зазначає С. Сидоренко (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/12/30/7104688>).

У свою чергу співголова Громадської ініціативи «Права справа» Д. Снегірьов вважає, що в процесі підготовки до обміну полоненими, що відбувся наприкінці грудня, українська сторона припустилася серії прорахунків, головними з яких є відсутність верифікації кількості українських в'язнів, різні оцінки загальної кількості полонених і слабка реакція силовиків на інформаційну атаку російських спецслужб (URL: <https://ua.news/ua/ekspert-nazval-glavnye-proschyoty-kyeva-v-protsesse-obmena-plennymu-s-ordlo>).

Експерт нагадав, що в Мінських домовленостях передбачено формулу обміну заручників між «Л/ДНР» та Україною за принципом «усіх на всіх». Однак під час зустрічі в нормандському форматі в Парижі це формулювання було змінено на «усіх верифікованих на усіх верифікованих». Цей факт аналітик вважає першим з ряду «мінусів» обміну полоненими, що відбувся наприкінці грудня.

«Україні віддали ту кількість полонених, яка була верифікована під час “великого обміну” 2017 р. Відтоді ані попередні очільники СБУ, ані представники Тристоронньої контактної групи вже періоду президентства В. Зеленського не провели додаткової верифікації українських полонених. Після нормандської зустрічі В. Зеленський заявив про 72 особи, які повернуться в Україну. І це при тому, що під час “великого обміну” 2017 р. у списках верифікованих були присутні 174 особи та бойовики тоді повернули Україні лише половину з них. Тобто виникає питання “Чому за два роки і за півроку президентства Зеленського не було зроблено жодних кроків щодо додаткової верифікації українських в'язнів?”».

Незрозумілим аспектом обміну полонених, що відбувся, Д. Снегірьов назвав той факт, що до списків для обміну не було включено осіб, які перебувають на території незаконно анексованого Криму та Російської Федерації. У цьому контексті своє невдоволення висловили також інші експерти та політики.

«У Зеленського навіть не обговорювали можливість обміну політв'язнів з окупованого Криму, – обурюється голова меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубаров. – Офіс Президента не проводив жодних консультацій щодо звільнення політв'язнів із Криму в рамках

майбутнього обміну полоненими між Україною та ОРДЛО» (URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3550/180/141820>).

Тим часом, за інформацією Кримськотатарського ресурсного центру та його керівника Е. Барієва, політичними в'язнями та переслідуваними на анексованому півострові та в Росії є 98 кримчан і кримських татар. З них 11 – це люди, які перебувають під домашнім арештом, 87 – політичні в'язні, які безпосередньо перебувають або в СІЗО в Криму, або в колоніях і СІЗО на території Росії. За словами Е. Барієва, за півтора-два місяці до початку обміну представники центру зверталися і до Президента України, і до уповноваженого з прав людини ВРУ Л. Денисової з офіційним листом, де надали повний список політичних в'язнів і просили врахувати його при обговоренні обміну. «Від Офісу Президента ми не отримали відповіді взагалі, а з боку уповноваженої з прав людини нам відповіли, що враховуватимуть цей список», – запевнив Е. Барієв (URL: <https://ua.krymr.com/a/eksperty-pro-perspektyvu-zviltrennya-politvyazniv/30358782.html>).

За його словами, кримчани могли потрапити до списків на обмін ще на першому етапі, який відбувся 7 вересня. «Коли ми говорили про обмін 35 на 35, то йшлося про Міжнародний трибунал з морського права, і “локомотивом” у тому обміні були саме українські моряки. Росія була зацікавлена, щоб не було посилення санкцій, тому під виглядом гуманності російського керівництва вони до моряків додали токсичних політв'язнів із Криму. Тоді на обмін могла потрапити ще більша кількість наших співвітчизників, які перебувають у катівнях ФСБ», – вважає Е. Барієв.

Подібної думки дотримується й президент Центру глобалістики «Стратегія XXI» М. Гончар. «Коли йдеться про обмін “всіх на всіх”, то можливість звільнення кримських політв'язнів уявлялася і була пов'язана з паризькою зустріччю. Путіну там вдалося протягнути газові питання, яким було не місце на паризькій зустрічі, а Зеленському можна було протягнути питання обміну “всіх на всіх”, включаючи полонених на Донбасі та політичних в'язнів. Це була унікальна можливість зробити такий розмін – при твердому підході та позиції. І тут була допущена стратегічна помилка».

У свою чергу Е. Барієв бачить два шляхи, якими можуть обміняти кримських політв'язнів. «Перший – Росія повернеться до питання політв'язнів із Криму, коли активніше почнеться розгляд Міжнародного суду ООН у справі “Україна проти Росії”. Але навіть у 2020 р. на це особливо розраховувати не варто. Другий варіант – коли при нашій активній роботі почнуться жорсткіші дії західного світу в санкційній політиці щодо Росії. Тоді під будь-яким приводом вони почнуть демонструвати, що немає ніяких утисків за расовим принципом, і вони можуть піти на звільнення або обмін».

Отже, обмін утримуваними особами між Україною та підтримуваними Росією угрупованнями «ДНР» і «ЛНР» за формулою «76 на 124», що відбувся 29 грудня, викликав різні реакції в політичному та експертному середовищі. Частина оцінок зосереджена в позитивній площині, інша – навколо твердження, що приводу святкувати немає. Громадські активісти й

правники наголошують на тому, що не було обміну «всіх на всіх», оскільки в Росії та анексованому Криму незаконно утримують кілька десятків українців, зокрема і кримських татар.

«В Україні залишаються ще близько тисячі осіб, які засуджені за злочини, пов'язані з війною, або звинувачені в таких злочинах. Але їх не можна вважати “обмінним фондом”, адже значна частина з них просто не хоче, щоб їх віддавали до Росії: вони зрозуміли, хай і із запізнення, що й до чого», – пояснює О. Котенко (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30352875.html>).

Зі свого боку В. Лутковська запевняє, що українська сторона вже опрацьовує питання наступних етапів обміну. «Усі ці питання тримаються на контролі. Будуть подальші перемовини, подальші звільнення. Тут ЗМІ трошки спровокували, оголосивши, що це обмін “всіх на всіх”. І постало питання: а як же кримські татари, а також українці, яких незаконно ув'язнили на території Росії? Насправді це був обмін, а точніше, взаємне звільнення суто в рамках мінських переговорів, яке розглядається під дуже особливим кутом зору. Але навіть у цих межах ішлося про формат “всіх підтверджених на всіх підтверджених”». В. Лутковська наголосила, що звільнення кримчан, а також утримуваних у Росії українців є предметом подальших переговорів та залишається пріоритетом для української влади.

М. Дем'яненко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Головні політичні підсумки 2019 р. очима експертів

Рік що минув був для української політики досить складним та насиченим на події. Особлива увага експертного середовища була прикута до діяльності нової влади, зокрема її внутрішньої та зовнішньої політики.

Передусім нагадаємо, що 6 січня 2019 року у Стамбулі Вселенський патріарх Варфоломій вручив томос про автокефалію предстоятелю Православної церкви України митрополитові Київському і всієї України Епіфанію. Беззаперечно ця подія стала важливою для українського суспільства, хоча більшою мірою вона стосувалася 2018 року, і тільки частково 2019-го.

Головною ж політичною подією початку року став початок президентської кампанії та подальші вибори Президента України, перший тур яких відбувся 31 березня 2019 року, другий – 21 квітня 2019 року. За результатами яких, переможцем став В. Зеленський із 73 % голосів, у той час як чинний на той час Президент України П. Порошенко отримав 24 %.

Президентські та послідуочі дострокові парламентські вибори стали визначальними для подальшого політичного життя країни. Попри всі побоювання виборчий процес пройшов спокійно, а самі вибори як вітчизняні так і зарубіжні спостерігачі назвали чесними та демократичними, що дуже важливо для статусу та іміджу України у світі.

Утім вказані виборчі кампанії на переконання окремих експертів були також досить брудними. «Ми були свідками однієї з найбільш демократичних та прозорих виборчих кампаній, але ми одночасно стали свідками однієї з найбільш брудних у своїй чорноті та агресивних у своїй риториці кампаній. Як наслідок зростання соціального неврозу та загострення соціальних конфліктів. Замість фізичного силового побоїща на українських вулицях ми стали свідками словесного побоїща у соціальних мережах», – сказав політичний експерт О. Роговик https://galinfo.com.ua/articles/politychni_pidsumky_2019_roku_333635.html.

Також вибори 2019 року запам'яталися застосуванням новітніх діджитал інструментів та політичних технологій, які змусили «старих» політиків грати за новими правилами. Суспільство стало свідком відео-батлів, telegram-залучень зі зворотнім он-лайн зв'язком та дебатів на стадіоні. Протягом виборчої кампанії виборці стали більш критичними до інформації. Важливим наслідком такої модернізації стало те, що на вибори прийшло багато молоді. Загалом, як відзначають експерти, дискурс політичної боротьби вперше змістився від застарілого поділу на проукраїнське та проросійське до поділу на старе та нове. В таких умовах кардинальне оновлення старих політичних еліт стало неминучим.

Суспільний запит на нові політичні обличчя та руйнацію старих корупційних схем реалізувався у впевненій перемозі В. Зеленського у президентській кампанії, який встановив новий рекорд електоральної єдності України, а його політична партія «Слуга народу», також показала рекордно високий результат, який гарантував їй монобільшість у новому парламенті та право подальшого формування уряду. Це фактично означало концентрацію влади в руках однієї політичної групи. Водночас високий кредит довіри з боку суспільства не призвів до очікуваних швидких позитивних зрушень. Запроваджений парламентом «турборежим» розгляду законопроектів тривав не довго, причому не всі прийняті закони сприяли ключовим економічним реформам.

В експертному середовищі президентські та парламентські вибори а також перші кроки нової влади віднесли до топ-тем української політики минулого року. Зокрема, результати експертного опитування проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва наприкінці грудня 2019 року також свідчать, що найбільш вагомими для країни подіями року стали: проведення виборів і обрання Президентом В. Зеленського, проведення парламентських виборів і формування однопартійної монобільшості у Верховній Раді та зустріч очільників України, Німеччини, Франції та Росії у «нормандському форматі» <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2019-roku-otsinki-ekspertiv>.

Той факт, що президентські і парламентські вибори були визнані демократичними, експерти вважають одним із найбільших внутрішньополітичних досягнень України. Іншим важливим досягненням було названо продовження розпочатих реформ фактично у всіх галузях.

Третім вагомим досягненням стали ознаки активізації антикорупційної політики – створення Вищого антикорупційного суду, кадрові зміни в НАЗК, а також окремі кримінальні справи, пов'язані з топ-корупцією.

Разом з цим продовження реформ окремі експерти сприймають далеко не однозначно. Суперечливі, а часом і відверто невдалі кроки у реалізації реформ (медичної, освітньої, децентралізації, судової та правоохоронних органів, а також відкриття ринку землі) експерти називають найбільшою внутрішньополітичною невдачею України. Негативом стали помилкові непродумані регуляторні рішення, що призвели до втрати довіри з боку малого і середнього бізнесу. Хоча більш успішно пішли дерегуляція та приватизація, ліквідація кількох старих корупційних схем. Безумовним досягненням став початок наведення ладу у Фонді держмайна та Укроборонпромі. А от помірно економічне зростання за підсумками року, на думку оглядачів, стало демонстрацією скоріше зусиль українських підприємців та світової кон'юнктури, ніж успіху політичних змін – в економіці швидких перемог майже не буває <https://wz.lviv.ua/blogs/403643-politychni-pidsumky-roku>.

Така двоїстість поглядів може пояснюватись некомпетентністю нової влади, її неготовністю до ефективної роботи, що експерти називають ще однією проблемою у внутрішній політиці. Інші проблеми також серйозні: тенденції до авторитаризму, які проявляються у новій владній команді, кадрова політика Президента В. Зеленського, а також скандал навколо інформаційного супроводу та затримання підозрюваних у справі вбивства журналіста Павла Шеремета. Частина експертів називає це спробою дискредитації добровольчого та волонтерського руху.

Зауважимо, що про побудову автократії, тенденції якої помітили експерти у згаданому вище дослідженні, говорить і депутат з фракції «Європейська Солідарність», голова Комітету з питань інтеграції України з Європейським Союзом І. Климпуш-Цинцадзе <https://prm.ua/komanda-zelenskogo-namagayetsya-zbuduvati-avtokratiyu-v-ukrayini-klimpush-tsintsadze-pro-politichni-pidsumki-2019-roku/>.

«Ми бачимо, як себе поводить монобільшість. Це політичний проект, який визначив для себе, що, мовляв, можна рухатися, незважаючи ні на опозицію, ні на меншість, ні на думку інших. І, мовляв, маючи таку шалену підтримку у суспільстві, можна руйнувати і державні інституції, можна руйнувати і баланс влади в Україні», – прокоментувала вона роботу більшості в парламенті.

І. Климпуш-Цинцадзе зазначила: «Фракція партії "Слуга народу" – це виконавець завдань з Офісу президента. Так само як і Кабінет міністрів... І це звичайно непокоїть, тому що, наскільки я пам'ятаю нашу Конституцію, ми сьогодні маємо парламентсько-президентську республіку, яка де-факто перетворюється на президентське правління. І, на жаль, має вже ознаки автократичності», – заявила депутат та додала: «Якщо ці зародки автократизму, які ми вже бачимо і які дають про себе знати, будуть далі

розповсюджуватися і будуть мати вплив на наших громадян, то це відповідно відобразиться на суспільних настроях».

Повертаючись до результатів експертного дослідження, його учасники виділили три основні зовнішньополітичні перемоги: по-перше, звільнення українських моряків та політв'язнів, по-друге, проведення зустрічі у «нормандському форматі» та дотримання принципів для України позицій під час переговорів, по-третє, успіхи України у міжнародних судах проти РФ (виграш Стокгольмського арбітражу, рішення Міжнародного суду ООН щодо юрисдикції на розгляд справи «Україна проти Росії»).

Щодо невдач у зовнішньополітичних справах, це перш за все втягування України в скандал з імпічментом Президента США Д. Трампа, що, на думку експертів, найбільш негативно позначився на зовнішній політиці України. Як істотний негатив було також згадано про відновлення делегації РФ у ПАРЄ, а також зменшення міжнародної суб'єктності України, поступова втрата підтримки України західними союзниками.

Згідно з усередненими оцінками експертів, економічна ситуація в Україні дещо покращується, починаючи з 2015 року, коли був зафіксований найнижчий її рівень. Цей рік не став винятком і зростання продовжилося. Водночас цей рівень залишається недостатнім, особливо з огляду на анонсовані амбітні плани уряду, якими зокрема передбачається зростання на 40 % за 5 років. З іншого боку, можна говорити про певне зниження оцінок щодо стану свободи підприємництва, що є тривожним сигналом.

Говорячи про здобутки в економіці варто згадати про домовленості по транзиту російського газу територією України в Європу. Як зауважив керівник Центру військово-правових досліджень О. Мусієнко: «Ми забезпечили собі стабільні надходження до бюджету як мінімум на найближчі п'ять років. І плюс до цього отримали три мільярди доларів до бюджету на забезпечення рішення Стокгольмського арбітражу» <https://www.segodnya.ua/ua/politics/nikakoy-zrady-ekspert-nazval-tri-politicheskikh-plyusa-v-2019-godu-1382902.html>.

Разом з цим Президент «Центру глобалістики "Стратегія XXI"» М. Гончар говорить про ризики від газових перемовин що відбулися в рамках нормандської зустрічі. Те, що відбулось у Парижі, він розглядає як спробу Росії, і небажачу, відновити політичний каркас над газовими перемовинами. Більше того – нав'язати розгляд питання поновлення прямого імпорту газу. Що, на переконання експерта, є неприпустимим і знаходиться поза всілякими економічними резонами, оскільки будь-які прямі відносини можуть мати місце тільки після того, як Росія залишить окуповані території України <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2836441-vijna-mir-pivnicnij-potik-ta-normandia-pidbitta-pidsumkiv-2019-roku.html>.

Для більш повного та об'єктивного аналізу політичних підсумків минулого року, експерти оцінили один з найбільш критичних аспектів стану держави – рівень дотримання законності та поширення корупції. Оптимально, щоб рівень дотримання законності був вищим за рівень

поширення корупції, однак згідно з оцінками експертів, цього року рівень корупції дещо знизився, але й рівень дотримання законності також пішов донизу. По суті, розрив між цими рейтингами-антиподами залишився сталим.

Варто також виокремити зниження експертних оцінок одразу в кількох сферах. Це стосується рівня демократії в країні, свободи слова і прогнозованості розвитку. Найбільш імовірно, що ці оцінки «просіли» з огляду на концентрацію влади в «монобільшості» та недостатньої поінформованості стосовно тієї політики, яку президент і його партія мають намір реалізувати.

В контексті інституційного будівництва також можна констатувати, що минулий рік був важким, оскільки переважно відбувалася руйнація часто неприцездатних та корумпованих старих інституцій, ніж будівництво нових. Серед спроможних інституцій фахівці зокрема виокремили Національний банк, але й він весь рік був під атаками з боку олігархів, особливо І. Коломойського, який намагався повернути собі контроль над націоналізованим Приватбанком. По-друге, вкрай консервативна політика НБУ разом з великими надходженнями валюти від продажу ОВДП та заробітчан, вперше призвели до суттєвого укріплення гривні, що викликало паніку частини населення, призвело до недобору коштів у бюджет та суттєво зашкодило експортерам.

Проте, чи не найбільші сподівання значної частини українського суспільства від нової влади були пов'язані з прогресом в питанні гібридної російсько-української війни та вирішення конфлікту на Донбасі. Однак протягом року на армійському фронті значних подій (за винятком розведення сил на окремих напрямках) не відбулося, водночас чимало важливого сталося на фронті дипломатичному. Зустріч у нормандському форматі означала поновлення російсько-українського діалогу, і там Росії, незважаючи на кращі позиції та вищий рівень підготовки, не вдалося отримати особливих перемог. Своєю чергою українська влада ніякі «червоні лінії» не перетнула і особливо не просунувшись в напрямі мирного врегулювання отримала певні напрацювання щодо встановлення перемир'я.

Щодо українського суспільства, то експерти загалом сходяться на думці, що у 2019 році воно було сильно роз'єднане. Першою чергу у зв'язку з політичними переконаннями. Поки одна частина суспільства, перебуваючи у післявиборчій ейфорії очікувала на зниження тарифів та посадок олігархів і корупціонерів, інша частина постійно турбувалася з приводу ймовірної здачі українських інтересів та нагадувала В. Зеленському про «червоні лінії». Демонстративне скасування військового параду на День незалежності та низка судових переслідувань представників активної та згуртованої ветерансько-волонтерської спільноти посилили розкол між політичними елітами та громадянським суспільством. Загалом рік минув у стані високої суспільної тривоги, а ступінь громадянської єдності на кінець року був безпрецедентно низьким.

Що стосується підсумків діяльності окремо взятих персоналій у 2019 році, то в цьому контексті найбільшої уваги заслуговує чинний президент В. Зеленський, який, до речі, очолив рейтинг найвпливовіших українців минулого року.

Політичний експерт О. Петровець підбив підсумки діяльності чинного гаранта у 2019 році <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/31/7236288/>. Так до досягнень В. Зеленського автор дослідження відносить: антикорупційні ініціативи; скасування імунітету, довгоочікуване зняття депутатської недоторканності, яке запрацювало вже з січня 2020 року; повернення моряків і кораблів – згідно з опитуваннями соціологічної групи «Рейтинг», повернення українських військовополонених та моряків – найочікуваніша на найважливіша подія минулого року; зустріч у «нормандському форматі».

Відносно останнього, як вже зазначалося, значних результатів та домовленостей по ключових питаннях, на жаль, досягти не вдалося. І на переконання окремих експертів це було очікувано, бо домовитися з В. Путіним було вкрай складно і можливо лише за умови поступків та здачі інтересів України перед Росією, чого не відбулося. Натомість оголошені на саміті домовленості про обмін полонених «всіх на всіх» нарешті реалізувалися, наші люди повернулися додому живими. І це ключовий чинник.

О. Петровець також виокремив і «провали» президента та його команди. До таких експерт відносить: зняття мораторію на продаж землі, по причині відсутності потрібного роз'яснювального діалогу з власниками земель, аграріями, звичайними фермерами-селянами; старі нові обличчя – не всі кадрові призначення такі вже й нові, а частина з них – взагалі наближені до одіозного олігарха І. Коломойського, також призначаючи на посади товаришів або бізнес-партнерів, президент дотримувався принципу «ліпше своє мале, ніж чуже велике», але забуваючи про те, що саме професійні якості кандидатів важливіші, ніж їхня удавана надійність.

Досить цікавим та показовим в контексті політичних підсумків року є дослідження порталу «Слово і Діло», який проаналізував, як українські політики, зокрема В. Зеленський, виконували обіцянки у 2019 році.

У президента робочий рік почався з кінця травня. З цього часу він дав 321 обіцянку (включно з передвиборчими, програмними та поточними), виконав – 36 (11 %), провалив – 23 (7 %), 262 – в процесі виконання. Автори дослідження виділили найголовніші виконані і провалені зобов'язання глави держави <https://www.slovoidilo.ua/2019/12/23/infografika/polityka/pidsumky-roku-top-vykonanyx-provalenyx-obicyanok-zelenskoho>.

Одна з головних виконаних обіцянок В. Зеленського – збереження «нормандського формату». 9 грудня в Парижі відбулася перша за кілька років зустріч лідерів України, Німеччини, Франції та Росії. Також однозначний успіх В. Зеленського – виконання обіцянки про повернення українських моряків. Крім того, президент виконав обіцянки скасувати

депутатську недоторканність. Та виконано обіцянку про те, що викривач корупції перебуватиме під захистом держави і отримувати матеріальну винагороду.

Що стосується провалених зобов'язань, то В. Зеленський однозначно поспішив обіцяти провести земельну реформу вже цього року. У листопаді парламент ухвалив законопроект про відкриття ринку землі, але це було лише перше читання. Щоб розглянути ініціативу у другому, профільний комітет повинен розглянути всі поправки, а їх понад 2 тисячі. За оптимістичними прогнозами, законопроект може тільки в лютому потрапити до сесійної зали. Провалив президент обіцянку провести восени низку реформ, які сприятимуть притоку іноземних інвестицій в Україну, наразі залишаються не ухвалені законопроекти, що реформують окремі галузі.

Таким чином, підбиваючи політичні підсумки року що минув, можна констатувати, що 2019 рік був насиченим на події. Безумовно головними політичними подіями року стали вибори, які призвели до зміни влади в країні з її одночасним масштабним оновленням, при цьому це відбулось без кардинальної зміни політичного курсу, навіть продовжили реалізовуватись реформи розпочаті ще минулою владою. Загалом 2019 рік можна назвати роком великих очікувань, але малих результатів. Важливо, що нова українська влада змогла відстояти національні інтереси та вберегла європейський курс, а результати її діяльності, як відзначають експерти, також супроводжувалися і здобутками і провалами. Наразі очікуваних змін у суспільстві ще не відчули достатньою мірою, що відобразилось на незначному падінні підтримки влади. Водночас її рейтинги залишаються високими, що свідчить про суспільний запит на радикальні зміни і дає можливість владі продемонструвати високу дієздатність та ефективність вже в новому році.

Ю. Якименко мл. науч. сотр. ФПУ НБУВ

Перспективы развития ситуации на Ближнем Востоке в оценках СМИ

Обострение ситуации на Ближнем Востоке, последовавшее после убийства иранского генерала К. Сулеймани в результате ракетного удара американских ВВС по Багдаду и ответного обстрела со стороны Ирана военных баз в Ираке, где располагался военный контингент США, продолжает оставаться в центре внимания мировых СМИ.

Напомним, атака, в результате которой погиб командующий силами специального назначения «Аль-Кудс» Корпуса стражей исламской революции, произошла в ночь с 2 на 3 января по приказу президента США Д. Трампа, который заявил, что К. Сулеймани готовил нападения на четыре американских посольства. Позже госсекретарь М. Помпео признал, что

американская сторона не располагала точными сведениями о том, где, когда и как иранский генерал планировал совершить атаки.

Д. Трамп 5 января предупредил, что США готовы к непропорционально сильному удару по Ирану в ответ на любые нападения на американские объекты, не ставя об этом в известность Конгресс.

С 7 на 8 января иранские военные из Корпуса стражей исламской революции в качестве мести за убийство К. Сулеймани нанесли ракетные удары по двум американским базам в Ираке. Операция, обошедшаяся без жертв, получила название «Мученик Сулеймани». МИД Ирана заявил, что ракетный обстрел является необходимой защитой и не нарушает международного права.

Президент США был подвергнут критике со стороны Конгресса за то, что не предоставил полной информации о готовящейся военной операции. Конгресс 9 января принял резолюцию, предлагающую ограничить право президента в одностороннем порядке применять военную силу в отношении Ирана.

На фоне разворачивающегося кризиса власти Ирана объявили о полном отказе от всех обязательств по ядерной сделке, подчеркнув, что при возобновлении действия документа свернет свои разработки.

Многие оппоненты Д. Трампа в США восприняли атаку на К. Сулеймани как рискованный шаг. «Одной из причин, почему мы не убиваем иностранных политических официальных лиц, является наше заключение, что такие акции приводят к убийству не меньшего, а большего числа американцев», – приводит газета The New York Times слова сенатора от Демократической партии К. Мерфи, который считает, что убийство иранского генерала может привести к «масштабной региональной войне», послужив в том числе поводом к солидаризации части арабского мира с Ираном (URL: <https://www.dw.com>).

Экс-вице-президент США Д. Байден выступил с резкой критикой. «В заявлении администрации говорится, что цель операции – предотвратить будущие атаки со стороны Ирана, но эти действия почти наверняка будут иметь обратный эффект. Президент Трамп бросил динамит в ящик с порохом и должен объяснить американскому народу, как он обеспечит безопасность наших войск и персонала посольств, наших людей и наших партнеров в регионе и за его пределами. Иран точно даст свой ответ», – считает Д. Байден (URL: https://focus.ua/world/447772-nikto_ne_znaet_kak_ostanovitsia_chno_proiskhodit_na_blizhnem_vostoke_i_kto_vyigraet_ot_konflikta).

«Смерть Касема Сулеймани может повлечь за собой стремительную военную эскалацию», – прогнозирует немецкий эксперт по внешней политике, депутат от фракции «зеленых» в бундестаге О. Нурипур. «Сулеймани был не только главным стратегом агрессивной политики Тегерана на Ближнем Востоке, в частности в Сирии или Ираке. По сути, он был лицом иранской политики в регионе. Поэтому его смерть будет воспринята иранской стороной как потеря лица и как объявление войны со

стороны Вашингтона», – говорится в опубликованном им пресс-релизе (URL: <https://www.dw.com>).

Наблюдатели прогнозируют, что, хотя конфликт между США и Ираном будет разворачиваться в первую очередь на территории Ирака, политическая ситуация может обостриться и за его пределами.

Так, эксперт по Ближнему Востоку из аналитического центра Chatham House С. Вакиль отмечает, что у К. Сулеймани были близкие отношения с лидером радикального шиитского движения «Хезболлах» в Ливане Х. Насраллой, пользующегося поддержкой Ирана. По словам эксперта, Иран использовал свои связи с «Хезболлах» в Ливане, а также с военизированными группировками в Ираке для расширения своего влияния на Ближнем Востоке «нетрадиционным и дестабилизирующим образом». У Ирана может возникнуть соблазн спровоцировать нападение «Хезболлах» на союзника США Израиль, однако в нынешних условиях группировка вряд ли пойдет на прямой военный конфликт с Израилем, считает он.

Иорданский военный эксперт М. Абу Навар полагает, что Иран может активизировать свои силы в Йемене, Сирии, Ливане и Ираке. Особенно опасной сложившаяся ситуация может оказаться для Израиля, считает он. При этом эксперт исключает вариант начала открытых военных действий – «войну не смогут контролировать ни США, ни Иран. Это погрузит в хаос весь регион».

«Никто не хочет войны с Ираном, Америка устала от войн. Пришло время Конгрессу оказать сопротивление администрации Трампа и приложить все силы для того, чтобы не допустить войны, потому что к ней никто не готов», – подчеркивает политический аналитик из США Р. Риззоу (URL: <https://www.dw.com>).

Ликвидировав высокопоставленного иранского военного на территории Ирака, США окончательно нарушили международные правила применения оружия, считает политолог Северо-Восточного университета в Бостоне М. Абрамс. По его словам, превентивные удары заменили логику отпугивания, которая гарантировала определенную степень стабильности. Эксперт отмечает, что сложные отношения между Вашингтоном и Тегераном стали более непредсказуемыми, и прогнозирует, что убийство К. Сулеймани не отпугнет «стражей исламской революции» (URL: <https://www.dw.com>).

Последствия убийства К. Сулеймани трудно предсказать, говорит политолог из исследовательской группы «Америка» берлинского фонда «Наука и политика» С. Ломанн. По его словам, нынешняя ситуация «очень неустойчива» и может развиваться в разных направлениях. «Но, конечно, очевидным является то, что, учитывая организованное государством убийство известного представителя иранских властей, следует ожидать очень жесткой реакции», – прогнозирует эксперт. Он напоминает, что в последние месяцы позиция Ирана по отношению к США была достаточно сдержанной, в то время как США возлагали на Иран ответственность за ряд инцидентов: сбитый американский дрон в Персидском заливе в июне, обстрел

нефтеперерабатывающих комплексов саудовской государственной компании Saudi Aramco в сентябре, а также за то, что в конце декабря проирански настроенные демонстранты окружили и пытались штурмовать Посольство США в Багдаде. «Это были очень “дозированные” акции, которые никому не стоили жизни», но, считает эксперт, после убийства К. Сулеймани ситуация может измениться. «Трампа мог дать такое распоряжение из-за опасений, что в регионе его больше не воспринимают как серьезного игрока», – говорит С. Ломанн. По его мнению, действия Д. Трампа также следует рассматривать во внутривосточном контексте – учитывая процедуру импичмента и грядущие президентские выборы в США. «Во внешней политике он оставил впечатление нерешительного президента, который покидает этот регион и передает доминирующую роль иранцам. На сегодняшний день представилась возможность изменить этот образ, и он ею воспользовался», – заключает эксперт (URL: <https://www.dw.com>).

Как отмечает американское издание Hill, убийство иранского генерала и последовавший после этого кризис отодвинули тему импичмента Д. Трампа на второй план не только в СМИ, но и в соцсетях, где из-за роста общественной обеспокоенности вышли в тренды упоминания о третьей мировой войне. Некоторые подозревают, что американский президент намеренно создал эту ситуацию для отвлечения внимания (URL: <https://korrespondent.net/world/4180050-tramp-otkazalsia-voevat-pressa-o-sytuatsyyu-v-yrane>).

Эксперт по вопросам Ближнего Востока в Украинском институте будущего И. Куса, комментируя ситуацию на Ближнем Востоке, так же подчеркивает, что в 2020 г. США входят в период выборов и все, что происходит на внешней арене, становится частью внутренней политики. «Он скорее пойдет на эскалацию, поскольку не может позволить себе потерять лицо. Возможно, это будут не обстрелы, а что-то другое. Но Трамп будет только повышать ставки», – прогнозирует эксперт (URL: <https://www.liga.net/world/articles/tretya-mirovaya-ili-proxy-war-k-chemu-idet-konflikt-irana-i-ssha-7-stsenariev>).

По мнению И. Кусы, «если будет дальнейшая эскалация, то в первую очередь следует ожидать рост цен на нефть, рост спроса на вооружение, поскольку война существенно оживляет эти рынки. Можно ожидать дальнейшей дестабилизации региона и ряда стран, на территориях которых происходит вооруженное противостояние США и Ирана – это Сирия, Ливан, Ирак, Йемен, Палестина. И, соответственно, от этого всего выиграют только международные нефтедобывающие корпорации, а также компании, производящие оружие, потому что это основные стороны, которые всегда заинтересованы в подобного рода конфликтах» (URL: <https://focus.ua/world/447772-nikto-ne-znaet-kak-ostanovitsia-chto-proiskhodit-na-blizhnem-vostoke-i-cto-vyigraet-ot-konflikta>).

Как отмечает политический эксперт А. Головачев, Иран не мог не ответить на убийство К. Сулеймани, оказавшись перед сложным выбором. С одной стороны, ответ был необходим, чтобы не потерять лицо в глазах всех шиитов Ближнего Востока, с другой – иранское руководство, полагает эксперт, стремится избежать большой войны с США. «Есть небольшая вероятность (15–20 %), что конфликт все-таки перерастет в региональную войну. Ее характер и длительность будут полностью определяться ответом на вопрос, будут ли Китай и Россия помогать Ирану? Китай и Россия, по понятным причинам, крайне заинтересованы, чтобы США надолго завязли в Иране. Именно по этим вопросам сейчас и проходят консультации между всеми заинтересованными сторонами», – комментирует ситуацию А. Головачев. Эксперт прогнозирует, что, «скорее всего, США нанесут ответный ракетный удар по некоторым объектам на территории Ирана и на этом военная часть конфликта закончится». «Обе стороны сохранят свое лицо и приступят к поиску путей нормализации отношений», – заключает эксперт, подчеркивая, что Иран не в состоянии противостоять военной машине США (URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2239558243020608&id=100008993618796).

«Слабый ответный удар Тегерана можно при желании обеих сторон считать тем символическим жестом, который дает Ирану возможность сохранить лицо и подводит черту под цепью эскалаций. Американцы убили известного и популярного иранского военачальника, а иранцы никого не убили, зато их удар был последним. Такую черту удалось подвести весной 2018 г. в Сирии: в ответ на очередное обвинение в химической атаке Трамп, которого тогда особенно интенсивно подозревали в сговоре с Россией, нанес первые за всю историю сирийской войны ракетные удары по базам официальной сирийской армии. Потери были минимальны и то, что выглядело как начало прямой войны США против режима Асада, закончилось», – пишет издание Carnegie Moscow Center (URL: <https://korrespondent.net/world/4180050-tramp-otkazalsia-voevat-pressa-osytuatsyy-v-yrane>).

Эксперт по вопросам Ближнего Востока Института международных отношений КНУ А. Мишин считает, что президент США сегодня более склонен к курсу по деэскалации, чтобы не провоцировать региональный конфликт. «После нападений на американские посольства и ликвидации Сулеймани конфронтация между США и Ираном из закрытой формы перешла в открытую на территории третьего государства – Ирака. Следующим шагом этого конфликта могло бы быть прямое объявление войны в регионе», – отмечает эксперт. Но относительно сдержанная реакция Ирана пока не дает США повода к такому решению. При этом если администрация Д. Трампа увидит, что может управлять конфликтом в Иране, то будет его использовать, говорит А. Мишин: «Трамп хочет показать, что он очень влиятельный политик и делает огромный вклад в борьбу с терроризмом... Эту тему можно долго прокручивать на выборах»

(URL: <https://www.liga.net/world/articles/tretya-mirovaya-ili-proxy-war-k-chemu-idet-konflikt-irana-i-ssha-7-stsenariiev>).

При отсутствии средств для симметричного ответа на территории США Иран будет стремиться влиять на американских союзников в регионе, полагает эксперт. Речь идет об Израиле, Саудовской Аравии, ОАЭ. «Эти страны в зоне непосредственного риска. В случае региональной войны иранцы против них совершали бы вооруженные акции в ответ на любые действия США», – подчеркивает А. Мишин. Также важной задачей Ирана в случае обострения конфликта станет блокирование Ормузского пролива, через который проходят значительные объемы экспорта нефти, что может привести к огромному скачку цен на нефть во всем мире, вплоть до нефтяного шока, считает он.

Американское издание Forbes называет возможность закрытия Ормузского пролива для нефтяных танкеров одним из самых серьезных последствий обострения ситуации в регионе. Если Иран пойдет на такой шаг, на международных нефтяных рынках возникнет паника. «Россия в этом случае станет важнейшей стабилизирующей силой на рынке и извлечет значительные финансовые, стратегические и дипломатические выгоды. Даже если Международное энергетическое агентство пустит в оборот свои стратегические запасы, закрытие Ормузского пролива негативно отразится на всех из-за роста нефтяных цен. Если кризис затянется, высокие нефтяные цены окажут понижающее воздействие на мировое потребление энергии и могут привести к глобальному экономическому спаду. Однако в ближайшей перспективе нефтедобывающие страны выиграют от роста цен на нефть, в особенности это касается России», – пишет издание (URL: <https://korrespondent.net/world/4180050-tramp-otkazalsia-voevat-prensa-o-sytuatsyy-v-ugane>).

В то же время, по мнению политолога Д. Жарких, ситуация на Ближнем Востоке намного серьезней, чем кажется на первый взгляд. Реакция Ирана на действия США в Персидском заливе может привести к продолжительному кризису, считает он. «Имеем отступающего гегемона в виде США и атакующих региональных лидеров, среди которых хорошо видно Иран, Россию, а также уши Китая», – пишет эксперт, подчеркивая, что «у региональных лидеров нет сил прогнать мирового лидера, а у мирового лидера нет сил остаться лидером» (URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2599006433646091&id=100006102787780).

«Убийство Сулеймани стоит рассматривать как попытку США разрушить ту архитектуру отношений, которая складывалась на евразийском пространстве в последние годы», – говорит украинский политолог К. Бондаренко (URL:

https://ukrrudprom.com/digest/Ten_ischezla_v_polnoch_Nachnetsya_li_bolshaya_voyna_na_Blignem_V.html). «Речь идет не только об ответе за акции под Посольством США в Багдаде накануне Нового года. И не о попытках

усмирить Іран. І даже не об відповіді Ірану за фактичний проигрыш США в Сирії. Іран зв'язан тесними контактами з Росією, котра врят ли остаеться в стороні конфлікту. Іран являеться основним поставщиком нафти в Китай, а також важним елементом торгового коридору Китай – Африка, в реалізацію котрого Пекин вложив в общій суммі околу трильйона долларів. Під прицелом оказується головний союзник США на Близькому Востокі – Ізраїль. Трамп може отримати не “маленьку і переможну війну”, но глобальний конфлікт», – зазначає експерт.

Наблюдатели підкреслюють також, що ріст напруження між США і Росією, чим ситуативним союзником считався К. Сулеймані, погіршує перспективи мирного урегулювання на Донбасі. Це представляється одним із найближчих наслідків сьогоднішнього кризи на Близькому Востокі для України, поміж ризиків економічного характеру, зв'язаних в том числі з нестабільністю на нафтяних ринках і ринку золота, котра з неізбежністю затронет всіх учасників мирового політичного процесу.

О. Аулін, ст. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Відносини з Іраном у контексті зовнішньої політики України на Близькому та Середньому Сході

Страшна трагедія, що відбулася 8 січня в іранському повітряному просторі з літаком українських авіаліній, назавжди залишиться не тільки в пам'яті родин загиблих. Вона здатна стати однією з важливих складових майбутніх змін у відносинах між Києвом і Тегераном, а також значно вплинути на українську політику на Близькому та Середньому Сході загалом.

На початку 1990-х років Україна та інші колишні радянські республіки, що здобули незалежність, намагалися будувати нові політичні та економічні відносини переважно на теренах «близького зарубіжжя» (частково винятком можна вважати Російську Федерацію, якій у спадок від СРСР залишилися міжнародні зв'язки центральних відомств на кшталт радянського МЗС). Цьому сприяла кооперація між підприємствами, розташованими в різних республіках, російська мова як тимчасове койне пострадянського простору і відсутність національних досвідчених кадрів із міжнародних відносин.

Поступово ситуація зазнавала змін й українські виробники почали освоювати західні ринки. На відміну від політичних та гуманітарних, економічні зв'язки розвивалися дещо повільніше. Давалася ознака великої різниці в базових підходах двох колишніх антагоністичних систем – капіталізму та соціалізму. Причому остання за 70 років особливого шляху розвитку серйозно деформувала внутрішні економічні відносини. Ще одним важливим чинником стало науково-технологічне відставання України від розвинених країн.

У таких умовах Київ почав посилювати співробітництво на Близькому та Середньому Сході, де за радянських часів працювала значна кількість українських фахівців. Вони будували стратегічно важливі економічні об'єкти в країнах регіону, обслуговували авіаційну та іншу високотехнологічну техніку, вироблену в Україні. Розвитку міждержавних відносин сприяли й місцеві професіонали, багато з яких отримали вищу освіту в українських вишах.

Сучасний стан економічної співпраці певною мірою передає структура зовнішньої торгівлі України. Статистичні відомості за січень-жовтень 2019 р. дають таку картину.

Товари				Послуги			
Експорт з України		Імпорт в Україну		Експорт з України		Імпорт в Україну	
країна	тис. дол.	країна	тис. дол.	країна	тис. дол.	країна	тис. дол.
Туреччина	2 134 652,8	Туреччина	1 775 243,2	Ізраїль	170 810,6	Туреччина	410 428,7
КСА	675 368,2	Ізраїль	166 900,9	ОАЕ	240 623,6	Ізраїль	37 559,1
Ізраїль	524 747,3	КСА	152 425,4	Ірак	18 196,1	ОАЕ	73 461,5
Ірак	482 143,0	ОАЕ	64 058,9	Туреччина	149 564,6	Ірак	4659,7
ОАЕ	432 184,5	Іран	35 128,7	Іран	9521,5	Йорданія	1985,6
Ліван	315 646,0	Йорданія	17 341,0	Йорданія	4907,0	Іран	1978,2
Іран	157 650,9	Оман	9301,1	Катар	3991,1	Катар	1213,8

З таблиці, складеної на основі інформації Державної служби статистики України (URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm), випливає, що серед 15 країн регіону за імпортом українських товарів Іран посідає сьоме місце (157 650,9 тис. дол. проти 2 134 652,8 тис. дол. у лідера в цьому сегменті Туреччини). За експортом в Україну – п'яте (35128,7 тис. дол., у Туреччини – 1 775 243,2 тис. дол.). Лідером за імпортом українських послуг першу позицію посідає Ізраїль – 170 810,6 тис. дол. Іран на п'ятому місці – 9521,5 тис. дол. Експорт послуг в Україну також не є сильною стороною Ірану – шосте місце (1978,2 тис. дол.). Перше місце знову в Туреччини – 410 428,7 тис. дол. Тобто за загальними показниками в трійку лідерів зі співробітництва у сфері товарів та послуг з великим відривом увійшли Туреччина, Ізраїль та Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ).

Якщо розглядати основних торговельних партнерів із мусульманських країн з точки зору геополітики, то можна помітити досить цікаву закономірність: усі ці країни належать до основних ісламських центрів сили, які намагаються поширити свій вплив на сусідні країни. Один з них – Іран. Стародавня Персія ще за часів античності кидала виклик європейській цивілізації в боротьбі за першість у найважливішому регіоні тодішнього світу – Середземномор'ї. Попередники сучасної Туреччини – загони тюрків-сельджуків і османів знищили колись потужну Візантійську імперію й двічі погрозували захватом Відню. Арабські завойовники за декілька століть змогли створити велику світову імперію – Халіфат, який простягався від південно-західної Франції до Китаю. І сьогодні мільйони вірян щорічно відвідують священну Мекку в Королівстві Саудівська Аравія.

КСА є також головним ринком збуту продукції виробників із ОАЕ, крупним споживачем еміратських туристичних послуг і захисником сусідньої країни в її територіальних спорах з Іраном. У свою чергу Абу-Дабі не тільки має союзницькі відносини з номінальним лідером сунітського арабського світу – Саудівською Аравією. ОАЕ також розвиває торгівлю з лідером мусульман-шиїтів – Іраном. Так, товарообіг між країнами у 2017 р. становив близько 17 млрд дол. (URL: <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/91799/us-sanctions-on-iran-affect-trade-with-uae>). Основні галузі економіки ОАЕ – нафтова та газова промисловість. Крім того, емірати мають великі фінансові ресурси, які вкладаються в перспективні проекти за кордоном.

Турецька Республіка (ТР) є стратегічним партнером України. Про це свідчать не тільки наведені вище показники її торговельної активності, але й незмінна позиція щодо територіальної цілісності України, а також постійна турбота про права українських громадян кримськотатарської національності в Криму. Двосторонні відносини з 1991 р. демонструють позитивну динаміку розвитку. Враховуючи особливі відносини Києва з Білим домом, вміння турецького президента Р. Ердогана проводити незалежний зовнішньополітичний курс і водночас залишатися одним із головних партнерів США в регіоні, знімає багато питань в українсько-турецьких відносинах. Певну проблему становить ситуація навколо експорту природного газу через територію Туреччини. Не маючи власних покладів вуглеводнів, Турецька Республіка все ж намагається стати одним з потужних газових хабів для забезпечення власних потреб, а також країн Євросоюзу. У цьому контексті Анкара вимушена взаємодіяти з Кремлем для забезпечення постачання газу з Російської Федерації.

Ісламська Республіка Іран (ІРІ) також підтримує територіальну незалежність України, про що свідчать неодноразові офіційні заяви керівників іранського посольства в Україні (URL: <https://ru.krymr.com/a/news-iran-podderzhyvaet-territorialnuu-tselostnost-ukrainy/29753137.html>). Проте на українсько-іранські відносини негативно впливає конфронтація Тегерана зі Сполученими Штатами Америки.

У структурі українського експорту в ІРІ домінують сировинна та аграрна складові. Аналогічна ситуація в Ірані. Виробники України експортують в основному кукурудзу, пшеницю, рослинне масло, газові турбіни, повітряні насоси та електрогенератори. З Ірану надходять виноград, горіхи та цитрусові, ліки, полімери, молібденова руда та автомобілі (URL: <http://zavarnik.biz/ukraina-iran-novye-ekonomicheskie-vozmozhnosti>). При аналізі двостороннього торговельного співробітництва треба враховувати ще декілька важливих моментів.

Якщо звернутися до історії двостороннього співробітництва, то не можна оминати ситуацію з «Бушерським контрактом». Під час добудовування АЕС в іранському м. Бушері Тегеран запропонував харківському АТ «Турбоатом» контракт на поставку чотирьох турбін. Ціна

кожної – 260 млн дол. Проект був повністю готовий, тож на підприємстві зібралися приступати до виготовлення першої турбіни. Однак американська сторона виступила проти. Білий дім вважав, що Іран може використовувати обладнання АЕС для створення технологій подвійного застосування. Водночас Білий дім обіцяв компенсувати всі збитки «Турбоатому». Україна відмовилася від «Бушерського контракту». У відповідь Вашингтоном було прийнято рішення про фінансування робіт з техніко-економічного обґрунтування та модернізації системи теплопостачання Харкова, на що виділено 535 тис. дол. Подальша співпраця передбачала реалізацію масштабного проекту підвищення енергоефективності теплозабезпечення міста та залучення інвестицій на суму понад 170 млн дол. (URL: <https://www.unian.net/world/78226-iran-schitaet-chto-ssha-obmanuli-ukrainu.html>). Водночас «Турбоатом», зі слів його колишнього генерального директора А. Бугайця, не отримав компенсацій і повинен був виплатити російським партнерам понад п'ять млн дол. як неустойку за зірване замовлення. Крім того, від послуг «Турбоатому» відмовилися Індія і Китай, з якими на той час велися переговори в межах підготовки до реалізації ще двох великих контрактів на постачання турбін. Після цього в ІРІ була продана ліцензія на виробництво літака «Ан-140», який за підтримки ДП «Антонов» збирався в Ірані й отримав назву IR.AN-140.

Сьогодні очевидно, що продовження конфронтації між Іраном і США робить неможливою участь України в реалізації високотехнологічних проектів в ІРІ, наприклад у військовій галузі. Проте в результаті чергових президентських виборів у вищому керівництві США можуть статися кардинальні зміни. Водночас не треба забувати, що коли адміністрація колишнього президента Б. Обама домовилася з Тегераном стосовно його ядерної програми, Іран повинен був отримати доступ до власних заморожених коштів за кордоном. Називалася сума в 120 млрд дол., значна частина якої, після введення нових санкцій, досі не отримана Тегераном і може в подальшому спрямовуватися на придбання нових технологій за кордоном. Також загальновідомо, що Іран володіє другими в світі запасами природного газу й четвертими – нафти. Тобто при сприятливому розвитку геополітичної ситуації Україна, як торговельний партнер ІРІ, може отримати поставки вуглеводів із цієї країни. Ще один важливий момент у зовнішній політиці Тегерану: Іран, як і Україна, зацікавлений у розбудові партнерських відносин із провідними країнами Євросоюзу.

Як бачимо, сьогодні офіційний Київ стоїть перед складним вибором. З одного боку, дії головного партнера України – Сполучених Штатів – спрямовані на продовження конфронтації з Іраном. У такому випадку Україна також може взяти участь у відповідних дипломатичних та інших акціях. До того ж трагедія з українським літаком є додатковим аргументом на підтримку політики Білого дому й навіть згортання співробітництва з країнами цього неспокойного регіону загалом. Та ж Анкара періодично конфліктує з американцями й криза в двосторонніх відносинах не

відбувається переважно через те, що Туреччина є важливим партнером США і НАТО, займаючи стратегічно важливе положення. ОАЕ спільно з Саудівською Аравією та іншими союзниками веде в Ємені бойові дії проти союзних Ірану хуситів. З іншого боку, цей регіон багатий газом і нафтою, країни Перської Затоки мають величезні фінансові можливості для інвестування за кордоном. Ринки цих країн є перспективними для українських виробників не тільки сільськогосподарської, але й високотехнологічної продукції. У таких умовах залишається сподіватися, що вище керівництво держави прийме виважене рішення, виходячи насамперед із власних інтересів України.

До нових стандартів самоврядування

В. Пальчук, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Спрощення процедури затвердження перспективних планів формування територій громад

Реформа з децентралізації влади в Україні виходить на завершальний і найбільш відповідальний етап реформи місцевого самоврядування. Чергові місцеві вибори в 2020 р. мають відбутися вже на новій територіальній основі громад і районів. У Міністерстві розвитку територій та громад України зазначають, що термін добровільного об'єднання громад орієнтовно триватиме до лютого 2020 р.

«Ми хочемо максимально продовжити термін добровільного об'єднання. Я думаю, до лютого. А далі вже побачимо чи є необхідність законодавчо встановлювати, відповідно до перспективних планів, конфігурації громад, які ще не об'єдналися. Тобто ми заохочуємо максимально продовжити процес добровільного об'єднання. А далі, щоб не чекати ще 100 років, поки люди житимуть в бідності та без амбулаторій, шкіл і т. д., допомогти їм об'єднатися вже через законодавчий механізм», – зазначила міністр розвитку громад та територій України А. Бабак.

За словами міністра, понад 6 тис. громад в Україні ще не об'єдналися, але оптимально їх може бути приблизно 1 тис. 400.

За даними щомісячного Моніторингу процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування, станом на 10 листопада 2019 р. в Україні сформовано 1 тис. 002 об'єднані територіальні громади (ОТГ) з населенням понад 11 млн. З центрами в містах обласного значення утворилися 43 ОТГ. Повністю покриті ОТГ 24 райони. З них по чотири райони в Дніпропетровській, Запорізькій та Хмельницькій областях. Ще 165 районів покриті ОТГ на 50 % і більше. Менше 50 % мають покриття ОТГ 198 районів.

Досі не створено жодної об'єднаної громади в 78 районах. Найбільше їх у таких областях: Харківській – 12, Одеській – 10, Київській – 9,

Кіровоградській – дев'ять, Вінницькій – шість, Херсонській – п'ять, Донецькій – п'ять, Закарпатській – чотири, Львівській – чотири.

Загалом поза процесами формування спроможних громад залишаються 6 тис. 389 місцевих рад.

Рейтинг областей щодо формування спроможних громад очолили Житомирська, Дніпропетровська, Хмельницька, Чернігівська та Запорізька області. На останніх позиціях рейтингу – Кіровоградська, Закарпатська, Вінницька, Київська, Львівська області.

Тільки вісім областей мають затверджені перспективні плани формування територій громад, які покривають 100 % їхніх територій. Однак і ці плани потребують коригування.

Як відомо, 8 листопада на селекторній нараді з питань реалізації програм і проектів регіонального розвитку Прем'єр-міністр України О. Гончарук доручив головам обласних державних адміністрацій до 29 листопада завершити розробку проектів змін до перспективних планів формування територій громад областей, які охоплюють 100 % території областей та відповідають Методиці формування спроможних територіальних громад. Проекти змін до перспективних планів області мають подати у встановленому законом порядку на розгляд Кабінету Міністрів України.

Також Прем'єр-міністр доручив мінрегіону надати методично-консультаційну допомогу облдержадміністраціям у процесі розробки проектів перспективних планів формування територій громад областей.

Президент України 8 листопада підписав Указ № 837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави», у якому, серед іншого, постановив Кабінету Міністрів України переглянути методикою формування спроможних територіальних громад з урахуванням критерію розвитку оптимальної мережі соціальної інфраструктури та доступності публічних послуг, а також забезпечення в установленому порядку розроблення згідно з такою методикою, схвалення і затвердження актуалізованих перспективних планів формування територій громад областей.

В Указі також ідеться про те, що до 31 грудня 2020 р. уряд має розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (нова редакція).

Завершити роботу з розробки проектів змін до перспективних планів формування територій громад областей обласні державні адміністрації мали в першій декаді грудня. За словами заступника міністра В. Негоди, перспективні плани стануть основою для створення спроможних громад із оптимальними мережами публічних послуг та сервісів. Він наголосив на обов'язкових критеріях спроможності громад, визначених Методикою, які необхідно врахувати під час формування перспективних планів:

- нерозривність та географічна цілісність території громади;
- на території громади проживає не менш як 250 дітей шкільного і 100 дітей дошкільного віку;

– на території громади розташований загальноосвітній навчальний заклад I–III ступеня, з проектною потужністю не менш як 250 учнів.

«Щоб “зважити” спроможність громади, її людський і фінансовий потенціал для стійкого розвитку, ми запропонували ще оціночні критерії, які не є обов’язковими. Ідеться про чисельність постійного населення, що проживає в громаді, площу її території, про частку місцевих податків та зборів у доходах загального фонду бюджету громади та про індекс податкоспроможності бюджету громади», – наголосив він.

Реформа з децентралізації влади передбачає створення умов, за яких українці зможуть реально впливати на організацію свого життєвого простору, як мешканці спроможних громад. Упродовж останніх п’яти років в Україні формуються самодостатні громади, на які можна покласти виконання повноважень у тих сферах, якими має займатися місцеве самоврядування. Це питання освіти, охорони здоров’я, соціального захисту, безпеки, культури. Спроможність означає, що ця громада має у своєму складі мінімум 250 дітей шкільного віку і 100 дітей дошкільного віку для того, аби громада мала перспективу для розвитку. Усі інші показники – територія, фінанси, чисельність населення – це додаткові індикатори.

За словами заступника міністра В. Негоди, серед об’єднаних громад близько 50 не відповідають показникам спроможності – там немає дітей, територія розірвана, а це не допустимо. Нині стоїть завдання доопрацювати перспективні плани з урахуванням вимог уряду, а також додаткових індикаторів, які визначають спроможність громади. Дуже важливо, щоб кожна громада в країні мала можливість розвиватися. Не стоїть задача створити велику кількість громад, потрібно зробити їх функціональними.

Для цього мінрегіон направив областям Методичні рекомендації щодо оцінки рівня спроможності громад. Вони розроблені на основі Методики формування спроможних територіальних громад та містять основні показники, які визначають соціально-економічну спроможність громад, порядок та критерії оцінки рівня їхньої спроможності. Методичні рекомендації допоможуть обласним державним адміністраціям у розробці проектів змін до перспективних планів формування територій громад областей.

«Ми пропонуємо робочим групам, що діють при обласних державних адміністраціях, провести оцінку спроможності всіх об’єднаних громад – і тих, які вже створені, і тих, які передбачаються до об’єднання в майбутньому. Адже суть об’єднання саме в тому, щоб кожна громада мала достатній людський потенціал, фінансові та майнові ресурси, які дадуть їй змогу дійсно бути спроможною надавати якісні послуги людям, вирішувати накопичені проблеми, розвивати місцеву економіку. Рекомендації щодо оцінки рівня спроможності громад допоможуть регіонам підготувати якісні перспективні плани, переконатися, що вони найоптимальніші, врешті, завершити цю роботу. Далі – перспективні плани ляжуть в основу нового

адміністративно-територіального устрою базового рівня», – пояснив заступник міністра В. Негода.

Він також наголосив, що не варто піддаватися паніці й поширювати чутки, що усі об'єднані громади, які не відповідають новим критеріям спроможності, будуть насильно укрупнювати або якось переформовувати. Методичні рекомендації – це інструмент, що дає змогу побачити рівень своєї спроможності, оцінити проблеми і почати разом з обласною державною адміністрацією шукати шляхи їх вирішення. «Ми чітко розуміємо, що усі громади в країні не можуть бути самодостатніми, абсолютно спроможними. Не може статися диво, коли в сільських районах, які є дотаційними, громади об'єдналися й одразу стали багатими. Навіть у заможних країнах немає такого, щоб усі громади були бездотаційними. Для цього є система вирівнювання – багатші допомагають менш успішним. Але, створюючи базовий рівень місцевого самоврядування, ми маємо бачити перспективи розвитку територій і не допустити, щоб у нас і надалі громади зникали, бо там вже немає кому жити. Спроможність – це в першу чергу люди, які здатні розвивати громаду», – пояснив В. Негода.

За його словами, відкриті діалоги на місцях говорять про те, що майбутній адміністративно-територіальний устрій формуватиметься з урахуванням думки громад. «Ми повинні орієнтуватися на майбутній розвиток і створення можливостей для людей мати якісні освітні, медичні, соціальні, адміністративні, комунальні та інші послуги, гідні робочі місця і взагалі – перспективи розвиватися в рідній громаді. Якщо орієнтуватися на людину, домовитися одне з одним буде набагато легше», – зазначив В. Негода.

Для обласних державних адміністрацій і самих громад методичні рекомендації – це орієнтири, які на завершальному етапі реформи допомогатимуть «зважити спроможність» кожної громади, побачити її перспективи й прийняти обґрунтовані рішення.

За словами В. Негоди, загальна чисельність населення – важливий, але не головний показник. Громада має будуватися людьми і для людей. Тому чим більше в громаді людей, тим більше в неї здатності, мотивації до розвитку – є з кого вибирати лідерів, є для кого працювати. Площа – теж не найголовніше. Але площа – це земля, яка є одним з головних ресурсів громад, особливо сільських. Індекс податкоспроможності – це взагалі показник, який постійно змінюється. Нині є підприємства, які платять податки, а потім їх стане менше чи більше.

Він зазначив, що кожний з рекомендованих міністерством критеріїв спроможності – важливий, бо дає змогу зрозуміти і хоча б приблизно прорахувати перспективу громади. «Але не менш важливий показник майбутнього успіху громади – люди, які готові взяти на себе відповідальність, лідери, здатні вирішувати місцеві питання. У вже об'єднаних громадах ці лідери точно є», – наголосив В. Негода. У більшості з тих 60 % громад, які ще не об'єдналися, – цьогоріч обиратимуть лідерів на

місцевих виборах. І завдання держави зробити так, щоб ці нові лідери працювали в нових громадах – з рівними правами і можливостями.

Уряд продовжує вносити зміни до перспективних планів об'єднаних територіальних громад. Так, 4 грудня 2019 р. Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження про внесення змін до перспективних планів формування територій громад Івано-Франківської та Житомирської областей. У перспективному плані Івано-Франківської області уточнили склад Рожнятівської селищної громади та доповнили Дубівською сільською громадою. Перспективний план Житомирщини доповнили двома сільськими громадами: Стрийською та Харитонівською. Ці зміни дозволять названим громадам перейти на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, а також отримати субвенцію на розвиток інфраструктури.

Верховна Рада України 5 грудня 2019 р. спростила процедуру затвердження перспективних планів формування територій громад. У другому читанні та в цілому парламент прийняв урядовий законопроект «Про внесення змін до Закону України “Про добровільне об'єднання територіальних громад” (щодо спрощення процедури затвердження перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, областей)» № 2189 від 30.09.2019 р.

Законопроект передбачає, що об'єднання громад надалі відбуватиметься виключно за перспективним планом. Також проект закону передбачає, що перспективні плани розроблятимуть обласні державні адміністрації, а затверджуватиме уряд. Тобто процедура створення перспективних планів більше не передбачатиме етапу схвалення цих документів обласними радами. Важливою новацією законопроекту є норма, яка встановлює, що об'єднання громад має відбуватися виключно за перспективним планом формування громад області. Це означає, що будь-яке хаотичне об'єднання недопустиме.

У пояснювальній записці до законопроекту йдеться, що практика реалізації Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» виявила ряд недоліків, які перешкоджають формуванню спроможних громад. Зокрема, обласні ради не завжди вчасно та раціонально приймають рішення про схвалення перспективних планів формування територій громад областей, часто політизуючи цей процес для збереження свого впливу на потенційних виборців. До того ж через ігнорування критеріїв формування спроможних громад, обласні ради схвалюють перспективні плани, які передбачають можливості утворення об'єднаних громад, що нездатні надавати жителям якісні й доступні публічні та інші послуги.

У профільному комітеті ВРУ пояснюють, що після майже п'яти років реалізації положень Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» станом на вересень 2019 р. тільки 87,6 % території України покрито перспективними планами формування територій громад областей, які в більшості випадків не повністю враховують Методику формування спроможних територіальних громад. При цьому, станом на 20

вересня 2019 р. внаслідок блокування цього процесу на місцевому рівні, був відсутній перспективний план формування територій громад Закарпатської області.

Крім того, поширені випадки створення об'єднаних територіальних громад, склад або адміністративні центри яких не відповідають Методиці формування спроможних територіальних громад та перспективному плану формування територій громад. Бюджети таких об'єднаних територіальних громад залишаються дотаційними, що обмежує можливості відповідних органів місцевого самоврядування повною мірою реалізувати покладені на них повноваження.

Підтримують спрощення процедури затвердження перспективних планів формування територій громад і представники органів місцевого самоврядування. Зокрема, Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» загалом підтримує запропоноване спрощення процедури затвердження перспективних планів. Водночас вона вважає, що для забезпечення виконання положень Європейської хартії місцевого самоврядування необхідно передбачити механізм залучення органів місцевого самоврядування до консультацій щодо розробки перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, областей та змін до них.

За останніми даними мінрегіону, в 2015–2019 рр. перспективними планами формування територій громад було охоплено 87,6 % території України. Зокрема, в Одеській обл. перспективний план охоплює лише 40 % території, в Київській – 54 %, Вінницькій – 76 %, Черкаській – 75 % території. Закарпатська обл. взагалі ще не має затвердженого Кабміном перспективного плану.

У профільному міністерстві зазначають, що навіть там, де перспективний план повністю охоплює територію області, є питання до спроможності частини створених чи запланованих до створення громад, до перспектив їхнього розвитку. «На завершальному етапі формування спроможних громад ми повинні швидко показати усім, хто ще не скористався можливостями реформи, їхні перспективи, оптимальні плани об'єднання, а головне – інфраструктурні мережі майбутніх громад, які надаватимуть доступні та якісні сервіси для жителів цих громад. Часу на пошук компромісів на місцях було достатньо. Продовжувати чекати на прагматичні рішення з боку місцевих політиків не варто. Вже й так тисячі громад були позбавлені права на розвиток через різні форми блокування місцевими політиками», – пояснив В. Негода.

В уряді передбачають, що завдяки законопроекту № 2189 незаполітизовані та незаангажовані перспективні плани формування громад вже до кінця 2019 р. охоплюватимуть усю територію країни. У подальшому вони стануть підґрунтям для нового адміністративно-територіального устрою, на основі якого відбудуться місцеві вибори 2020 р.

У зв'язку із цим в уряді наголошують, аби всі, в тому числі підрозділи обласних державних адміністрацій, розуміли необхідність завершення цього етапу, адже від нього залежить як майбутнє самих громад, так і система управління територіями. Усі громади повинні мати один статус, прямі міжбюджетні відносини, одну систему податків, видатків. У регіонах зазначають, що одними із характеристик діяльності спроможної ОТГ є ефективне використання коштів та ресурсів, а також ефективне утримання всіх галузей та установ різних напрямів, які діють на території громади. Саме тому було запропоновано певне моделювання територій, щоб розуміти як функціонуватимуть громади, як мешканці житимуть у цій громаді й отримуватимуть послуги. За словами заступника голови Львівської ОДА В. Лозинського, Департамент економічної політики Львівської ОДА вже завершив обговорення проекту адміністративно-територіального устрою Львівщини. «Ми врахували ряд аргументованих пропозицій, які будуть внесені до проекту перспективного плану», – зазначив В. Лозинський.

За словами заступника міністра розвитку громад та територій В. Негоди, створені громади стали основою майбутнього адміністративно-територіального устрою. Тому для уряду важливо відчувати їхню підтримку, необхідно, щоб успішний досвід, якого вже достатньо, поширювався, щоб публічно підтримувалася реформа, бо люди довіряють місцевій владі більше, ніж центральній. Усі прихильники реформи мають об'єднати зусилля, якщо дійсно прагнуть її успішного завершення.

Таким чином, реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади перебуває на завершальному етапі. Законодавчі зміни щодо спрощення процедури затвердження перспективних планів територій громад активізували завершальний процес формування нового адміністративно-територіального устрою в Україні. На цьому етапі вже не складно прогнозувати, що в 2020 р. вся територія України, крім окупованої, буде покрита 100 % об'єднаними територіальними громадами (*Матеріал підготовлено з використанням інформації таких джерел: Урядовий портал (<https://www.kmu.gov.ua>); Мінрегіон України (<http://www.minregion.gov.ua>); Офіційний веб-портал «Верховна Рада України» (<https://rada.gov.ua>); Радіо «Свобода» (<https://www.radiosvoboda.org>); Громадське радіо (<https://hromadske.radio>); Програма «U-LEAD з Європою» (<https://www.facebook.com/ULEADwithEurope>).*

Від редакції. Станом на 10 січня 2020 р. в Україні створено 1 тис. 029 об'єднаних територіальних громад з населенням 11,7 млн. Перспективними планами формування територій громад покрито 90,3 % території країни. Лідери та аутсайтери зі створення спроможних громад у переліку регіонів за минулий рік майже не змінювалися. До переліку областей, у яких є затверджені перспективні плани, нарешті увійшла Закарпатська область.

**Економіка України у 2020 р.:
спадщина 2019 р. та оцінки перспектив розвитку**

(Початок. Закінчення у № 2 2020 р.)

З наближенням і на початку Нового року ЗМІ традиційно підбивають підсумки року минулого та публікують різноманітні прогнози на майбутнє. Не став виключенням і нинішній період зміни року. Минуло вже більше ніж три роки як економіка України вийшла з кризи й продовжує поступово зростати. Однак радикальні зміни, що відбулися у 2019 р. в електоральних уподобаннях населення, українському політикумі та органах державної влади, змушують знову уважно проаналізувати перспективи розвитку економіки України. Тим більше що нещодавні політичні зміни в Україні самі по собі не ліквідували повністю загроз для розвитку вітчизняної економіки, що існували раніше, а подекуди навіть створили певні умови для появи нових.

Спадщина 2019 р.

Тому коротко проаналізуємо сучасний стан української економіки, тенденції, що намічаються чи формуються, і спробуємо оцінити перспективи її розвитку в контексті впливу на неї потенційних різних загроз, що мають різну ступінь імовірності. Аналіз статистичних даних й інших матеріалів Державної служби статистики (Держстату) України, Національного банку України (НБУ), Міністерства фінансів, Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства України й повідомлень ЗМІ свідчить, що у 2019 р. вітчизняна економіка продовжувала зростати. Так, за інформацією Держстату, у I кварталі 2019 р. валовий внутрішній продукт (ВВП) України зріс на 2,5 % порівняно з I кварталом 2018 р.; у II кварталі 2018 р. – на 4,6 %, порівняно з аналогічним періодом 2018 р.; у III кварталі – на 4,1 %. При цьому в III кварталі 2019 р. порівняно з попереднім кварталом (з урахуванням сезонного фактора) ВВП України збільшився на 0,6 %. Зазначимо, що поквартальні показники зростання ВВП України у II–III кварталах 2019 р. є найвищими, починаючи з IV кварталу 2017 р.

Підсумкові показники зростання ВВП України у 2019 р. будуть відомі десь наприкінці I кварталу 2020 р. Утім, у ЗМІ останнім часом було опубліковано прогнози зростання ВВП України у 2019 р., що базувалися на вже наявних даних про розвиток української економіки. Наприклад, Національний банк підвищив оцінку реального зростання ВВП України у 2019 р. з 3 до 3,5 %. Оприлюднили свої прогнози зростання українського ВВП за підсумками 2019 р. і деякі міжнародні організації. Так, Міжнародне рейтингове агентство Fitch оцінило зростання реального ВВП України за підсумками 2019 р. на рівні 3,4 %, Інститут міжнародних фінансів (Institute of

International Finance, IIF) – до 3,5 %, а JP Morgan – до 4,3 %. Тоді як аналітики інвестиційної компанії Dragon Capital очікують, що ВВП України у 2019 р. зросте приблизно на 3,6–3,7 %. Загалом, враховуючи останні дані державної статистики, найбільш вірогідним видається прогноз приросту реального ВВП України за підсумками 2019 р. у межах 3,5–3,7 %.

Однак протягом 2019 р. різні галузі та сектори вітчизняної економіки зробили різний внесок у формування ВВП України. Прикметно, що внесок більшості з них у зростання ВВП був позитивний. Особливо високі показники зростання реального ВВП у 2019 р. спостерігалися, за інформацією Держаної служби статистики, у будівництві, наданні інших видів послуг і сільському господарстві. Однак від’ємна динаміка ВВП у переробній промисловості та в постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря за I та III квартали 2019 р. негативно позначилася на зростанні всього ВВП України в минулому році.

У цьому контексті вельми показові результати аналізу змін обсягу валового внутрішнього продукту України у 2019 р. за методом його кінцевого використання. Загалом вищими, ніж показники зростання ВВП України були показники зростання кінцевих споживчих витрат. Зокрема, споживчих витрат домашніх господарств та особливо некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Також минулого року помітно вищими за показники зростання ВВП України був внесок у цей процес імпорту й особливо експорт товарів і послуг. З іншого боку, валове нагромадження капіталу в I та III кварталах 2019 р. мало від’ємні значення – 32,9 і 13,2 % відповідно. У II кварталі цей показник становив лише 3,0 %. Оскільки при цьому показники валового нагромадження основного капіталу не лише мали позитивне значення, а й були значно вищі за темпи зростання ВВП у цілому в I–III кварталах 2019 р., то це означає, що негативні показники валового нагромадження всього капіталу формувалися за рахунок негативної динаміки обігового капіталу.

Проведений вище аналіз зміни обсягу українського валового внутрішнього продукту протягом 2019 р. свідчить про те, що українській економіці в спадщину від минулого року в році нинішньому залишився ряд серйозних проблем. Зокрема, вельми симптоматичним треба вважати скорочення вітчизняного промислового виробництва в минулому році. За даними Держстату України, обсяги промислового виробництва в Україні в січні – листопаді 2019 р. зменшилися порівняно із січнем – листопадом 2018 р. на 1,2 %, тоді як у цей же період 2018 р. в Україні промислове виробництво зросло на 2,1 %. Треба також звернути увагу на те, що безперервне скорочення промислового виробництва було зафіксовано починаючи з червня 2019 р. порівняно з аналогічними періодами 2018 р. Причому під кінець минулого року скорочення промислового виробництва прискорилося, адже в листопаді 2019 р. порівняно з листопадом 2018 р. обсяги промислового виробництва в Україні зменшилися на 7,5 % і навіть з

урахуванням корекції на кількість календарних днів відповідно в листопаді 2019 і 2018 р. таке скорочення становило 6,9 %.

Утім динаміка обсягів виробництва різнилася за галузями промисловості. За інформацією Державної служби статистики, «у січні – листопаді 2019 р. порівняно із січнем – листопадом 2018 р. індекс промислової продукції становив 98,8 %, у т. ч. у добувній промисловості та розробленні кар'єрів – 100,8 %, переробній – 98,3 %, постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 97,3 %». Причому в таких галузях, як металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування обсяги виробництва продукції у січні – листопаді 2019 р. порівняно із січнем – листопадом 2018 р. скоротилися на 2,5 % (індекс продукції – 97,5 %), у машинобудуванні – скоротилися на 4,8 % (індекс продукції – 95,2 %), у виробництві коксу й продуктів нафтоперероблення – на 5,0 % (індекс продукції – 95,0 %), у текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів скорочення обсягів виробництва протягом зазначеного періоду сягнуло 10,1 % (індекс продукції – 89,9 %).

Загалом у 2019 р. скорочення обсягів виробництва продукції в Україні спостерігалось за всіма основними промисловими групами, особливо у сфері виробництва інвестиційних товарів та енергії. Однак треба зазначити, що у 2018 р. насамперед виробництво інвестиційних товарів та енергії забезпечило процес промислового зростання в Україні. Тому у 2019 р. тренд до структурно незбалансованого функціонування вітчизняної промисловості є, мабуть, наслідком проблем цього сектору української економіки, що сформувалися раніше.

Як наголошувалося вище, сільське господарство було серед тих галузей вітчизняної економіки, які зробили вагомий внесок у зростання ВВП України минулого року. У січні – листопаді 2019 р., за інформацією Державної служби статистики, індекс сільськогосподарської продукції порівняно з аналогічним періодом 2018 р. становив 102,4 %. Причому зазначене зростання сільськогосподарського виробництва було забезпечено завдяки сільськогосподарським підприємствам, де виробництво сільськогосподарської продукції зросло на 5,6 %, тоді як у господарствах населення у цей же період воно скоротилося на 1,9 %. Зокрема, у січні – листопаді 2019 р. у нашій країні було зібрано рекордний урожай зернових і зернобобових культур – на 20,5 % більше, ніж у 2018 р. Також у січні – листопаді 2019 р. порівняно з аналогічним періодом 2018 р. на 27,9 % зросло виробництво насіння олійних культур, на 13,1 % більше вироблено м'яса великої рогатої худоби (у живій вазі), на 5,0 % більше свинини (у живій вазі), на 11,5 % більше яєць.

Загалом, рушійною силою розвитку вітчизняного сільського господарства у 2019 р., як і в попередні роки, лишалося експортноорієнтоване виробництво продукції рослинництва (зернових та олійних культур) у сільськогосподарських підприємствах, насамперед

великих. Поряд з тим активізація попиту на продовольство на внутрішньому ринку сприяла розвитку вітчизняного тваринництва. Причому знову ж таки в сільськогосподарських підприємствах.

Утім, попри значне зростання обсягів реалізації зернових і зернобобових та олійних культур, ціни на зазначені товари в цей період у гривневому еквіваленті впали на 10,2 і 10,5 % відповідно, що обумовлено насамперед значною ревальвацією гривні по відношенню до долара США та євро у 2019 р. Водночас зросли ціни на картоплю, овочі та фрукти, що обумовлено відносно нижчим врожаєм цих культур у 2019 р., і на м'ясо птиці. Вплив такої цінової динаміки вітчизняної сільськогосподарської продукції на інфляційні процеси в Україні буде розглянуто далі.

У 2019 р. доволі динамічно розвивалася вітчизняна будівельна галузь, насамперед за рахунок будівництва нежитлових об'єктів та інженерних споруд. Так, у січні – листопаді 2019 р. порівняно із січнем – листопадом 2018 р. індекс будівельної продукції в цілому по Україні становив 121,3 %, у тому числі індекс будівництва нежитлових об'єктів становив 130,5 %, а інженерних споруд – 125,5 %. Причому зростання обсягів будівництва нежитлових об'єктів було, мабуть, забезпечено переважно за рахунок будівництва торговельних та офісних центрів, інших подібних об'єктів. Тоді як серед інженерних споруд основний обсяг робіт припадав на транспортні та комплексні промислові споруди. Водночас у 2019 р., порівняно з 2018 р., в Україні трохи поживалося житлове будівництво. У січні – листопаді 2019 р. порівняно із січнем – листопадом 2018 р. його обсяги зросли на 2,0 %. Загалом обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами України, за даними Держстату, у січні – листопаді 2019 р. становив 150,1 млрд грн. Причому на об'єкти житлового будівництва припадало лише 19,3 % від сукупного обсягу виконаних будівельних робіт.

Оцінюючи розвиток українського вантажного транспорту в минулому році, зазначимо, що в січні – листопаді 2019 р. сукупний вантажооборот підприємств транспорту становив 311,0 млрд ткм, або 102,4 % від обсягу січня – листопада 2018 р. Загалом підприємствами транспорту України було перевезено 619,8 млн т вантажів, що становить 108,5 % від обсягів перевезень за січень – листопад 2018 р.

За видами транспорту найбільші обсяги перевезень припадали на залізничний транспорт. При цьому, як повідомляє Держстат України, «у січні – листопаді 2019 р. залізничним транспортом перевезено у внутрішньому сполученні та на експорт 242,2 млн т вантажів, що на 1,5 % менше, ніж у січні – листопаді 2018 р. Перевезення лісових вантажів знизилося на 58,9 %, будівельних матеріалів – на 20,2 %, бруксту чорних металів – на 19,7 %, коксу – на 11,1 %, цементу – на 5,7 %, кам'яного вугілля – на 4,8 %, чорних металів – на 4,1 %, нафти і нафтопродуктів – на 3,5 %. Разом з тим перевезення залізної та марганцевої руди збільшилося на 3,0 %, зерна та продуктів перемелу – на 22,8 %, хімічних і мінеральних добрив – на 32,1 %». Водночас

привертає увагу той факт, що зростання обсягів вантажоперевезень залізничним транспортом припадало саме на експортні українські товари.

Також визначальною була експортна діяльність (експорт послуг) і для роботи вітчизняного трубопровідного транспорту. Зокрема, у січні – листопаді 2019 р. порівняно із січнем – листопадом 2018 р. збільшилися обсяги перекачування вантажів трубопровідним транспортом. Так, перекачування аміаку зросло на 12,2 %, газу – на 1,3 %, нафти – на 0,8 %. Транзит аміаку збільшився на 14,7 %, газу – на 2,9 %. Хоча при цьому транзит нафти зменшився на 1,1 %.

Дещо активізувалися минулого року в Україні й сукупні пасажирські перевезення. Так, у січні – листопаді 2019 р., за даними Державної служби статистики, пасажирооборот підприємств транспорту становив 99,1 млрд пас. км, або 103,5 % від обсягу січня – листопада 2018 р. Це зростання було дещо меншим, ніж у відповідний період 2018 р. І досягнуто воно було насамперед за рахунок авіаційних перевезень, насамперед завдяки зростанню закордонних туристичних мандрівок українців (тобто імпорту туристичних послуг). Тоді як по інших видах пасажирського транспорту, за виключенням автомобільного, обсяги пасажирообороту минулого року зменшилися.

Разом з тим минулого року в Україні продовжувалося усталене зростання обороту внутрішньої роздрібної торгівлі, вагома частка якої припадає на імпортні товари. Причому протягом 2017–2019 рр. цей процес зростання обороту внутрішньої роздрібної торгівлі характеризується доволі високими темпами. І минулого року темпи зростання внутрішньої торгівлі ще прискорилися. Так, за даними Держстату України, «у січні – листопаді 2019 р. індекс фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі відносно січня – листопада 2018 р. становив 110,4 %». Певною мірою цей процес корелює із зростанням реальних доходів населення, насамперед реальної заробітної плати, та збільшенням обсягів імпорту споживчих товарів.

Дещо неоднозначно розвивалася у 2018 р. ситуація в зовнішній торгівлі України. Так, за даними Держстату України, «за січень – жовтень 2019 р. експорт товарів становив 41 645,2 млн дол. США, або 107,4 % порівняно із січнем – жовтнем 2018 р., імпорт – 50 108,3 млн дол., або 107,1 %. Негативне сальдо становило 8463,1 млн дол. (за січень – жовтень 2018 р. також негативне – 8002,8 млн дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту, як і за січень – жовтень 2018 р., становив 0,83. Зовнішньоторговельні операції проводилися з партнерами із 223 країн світу». Як бачимо, попри те що за підсумками 10 місяців 2019 р. темпи зростання експорту товарів трохи перевищили темпи зростання їх імпорту, негативне сальдо української зовнішньої торгівлі товарами за січень – жовтень 2019 р. зросло. Це – наслідок багаторічного перевищення обсягів імпорту товарів в Україну над обсягами їх експорту.

До того ж уже традиційно негативне сальдо української зовнішньої торгівлі товарами лише частково компенсувалося позитивним сальдо від експорту – імпорту послуг Україною. Так, за інформацією НБУ, за січень –

листопад 2019 р. баланс української зовнішньої торгівлі товарами та послугами був негативний і становив 10 942 млн дол. Треба наголосити, що попри певні відмінності в методиках обчислення показників української зовнішньої торгівлі, які використовують Національний банк і Державна служба статистики України при виконанні своїх функцій, обидва відомства чітко фіксують однотипні спрямованість та структурні пропорції в динаміці української зовнішньої торгівлі.

Зокрема, від'ємне сальдо української зовнішньої торгівлі товарами й послугами минулого року (як, до речі, і раніше) було компенсовано за рахунок надходження значних сум коштів, які заробили українські працівники в іноземних роботодавців. Причому за I–III квартали 2019 р. сума грошових переказів з-за кордону, отриманих українськими працівниками, була на 7,3 % більша, ніж за відповідний період 2018 р. (ця форма звітності є щоквартальною). Однак, за даними НБУ, через негативне сальдо доходів від інвестицій за січень – листопад 2019 р. дефіцит поточного рахунку платіжного балансу України становив 3,4 млрд дол. США, або 2,5 % від ВВП (за 11 місяців 2018 р. – 4,2 млрд дол. США, або 3,6 % від ВВП).

Зазначений дефіцит компенсувався за рахунок операцій, які відображаються у фінансовому рахунку платіжного балансу. Зокрема, за інформацією НБУ, за 11 місяців 2019 р. чисте запозичення України від зовнішнього світу становило 3,4 млрд дол. США (за відповідний період минулого року – 4,2 млрд дол. США). Також «за 11 місяців цього року чистий приплив прямих іноземних інвестицій було оцінено в 2,5 млрд дол. США (з них операції з переоформлення боргу в статутний капітал становили 5 %), а за відповідний період минулого року він становив 2,0 млрд дол. США (операції з переоформлення боргу в статутний капітал становили 20 %)».

Також треба нагадати, що 2019 р. характеризувався надзвичайно великою, як для України, експансією нерезидентів (іноземців) на вітчизняний ринок облігацій внутрішньої державної позики. Як зазначалося на офіційному сайті НБУ, «упродовж року пропозиція валюти на міжбанківському ринку значно переважала попит. Високий рівень пропозиції забезпечували українські компанії-експортери, насамперед аграрії, які навіть попри певне погіршення умов торгівлі на світових ринках нарощували обсяги продажів, а також іноземні інвестори, які продали 4,3 млрд дол. США для купівлі гривневих державних облігацій (ОВДП). Крім того, зовнішнє фінансування активно залучали державні та приватні компанії. Водночас попит імпортерів на валюту був помірним, зокрема завдяки зниженню світових цін на енергоносії. Також меншими були обсяги репатріації дивідендів бізнесу за кордон». Також Національний банк повідомив, що за підсумками 2019 р. він викупив на вітчизняному міжбанківському валютному ринку іноземної валюти на 7,9 млрд дол., що є найвищим показником за останні 14 років.

У результаті платіжний баланс України став профіцитним. Так, профіцит зведеного платіжного балансу за січень – листопад 2019 р. становив

2,7 млрд дол., що у 2,5 рази більше, ніж за аналогічний період 2018 р. (Остаточні дані платіжного балансу за 2019 р. будуть опубліковані пізніше). При цьому треба наголосити, що у 2019 р. Україна здійснила багатомільярдні виплати за своїми зобов'язаннями із зовнішнього боргу. Розглянута вище динаміка складових платіжного балансу призвела до того, що за підсумками 2019 р. міжнародні резерви України зросли на 22 % і на 1 січня 2020 р. сягнули 25,3 млрд дол. США (в еквіваленті), що забезпечує фінансування імпорту майбутнього періоду протягом 3,9 місяці.

Ще однією помітною ознакою економічного розвитку України в минулому році було значне зниження інфляції. Так, за даними Держстату, споживча інфляція сповільнилася з 9,8 % у 2018 р. до 4,1 % у 2019 р. Повідомляється також, що «на споживчому ринку в грудні ціни на продукти харчування та безалкогольні напої в цілому не змінилися. При цьому на 2,4–0,5 % знизилися ціни на м'ясо птиці, рис, цукор, фрукти, соняшникову олію, рибу та продукти з риби, макаронні вироби. Водночас на 1,7–0,3 % подорожчали молоко, сметана, сало, сири, овочі, яйця, масло, яловичина, хліб». «Зниження цін (тарифів) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива на 2,3 % відбулося в основному за рахунок зниження цін на природний газ на 11,2 %».

Як зазначено в коментарі НБУ з цього приводу, «ключовим чинником суттєвого уповільнення зростання споживчих цін було зміцнення обмінного курсу гривні. Воно відбувалося з огляду на високий інтерес інвесторів до гривневих фінансових інструментів, ураховуючи їхню привабливу дохідність на тлі тривалого періоду макроекономічної стабільності, а також загальне зростання продуктивності української економіки. Зниження інфляційного тиску також підтримувалося загальним зниженням світових цін на енергоносії, які Україна імпортує, та послабленням тиску з боку пропозиції продуктів харчування. Водночас поступово покращувалися інфляційні очікування населення, фінансових аналітиків, бізнесу та банків». До того ж «сповільнення інфляції виявилось суттєвішим, ніж передбачалося в прогнозах НБУ, опублікованих в інфляційних звітах упродовж 2019 р. (6,3 % на кінець року), а також в оцінках інших експертних організацій».

Причому сповільнення інфляції стало одним з важливих чинників зростання реальної заробітної плати в Україні за підсумками 2019 р. Поки офіційних даних Держстату України із цього питання немає, але аналіз динаміки номінальної заробітної плати та споживчої інфляції дає підстави вважати, що у 2019 р. реальна заробітна плата найманих працівників в Україні зросла на 8–10 %. Зазначений процес зростання реальної заробітної плати в нашій державі триває вже чотири роки поспіль. Це, як наголошувалося вище, втілювалося також і в збільшенні обсягів роздрібного товарообороту, включаючи зростання продажів імпортованих товарів.

Щоправда, наприкінці минулого року стало очевидним, що тодішній державний бюджет, секвестр якого вже був проведений за підсумками його виконання у січні – жовтні 2019 р., недоотримає значні суми раніше

запланованих доходів за деякими джерелами їх надходжень, що й було підтверджено пізніше. Зокрема, за оперативною інформацією Міністерства фінансів України, план з доходів Державного бюджету на 2019 рік від податку на додану вартість від імпортованих товарів було виконано на 89,6 %, за доходами держави від рентних платежів – на 80,1 %, а за надходженнями від акцизу з вироблених в Україні підакцизних товарів – 79,8 %. Дефіцит доходів загального фонду Державного бюджету на 2019 рік за цими статтями було компенсовано, та й то не повністю, за рахунок надходжень з інших джерел (URL: https://mof.gov.ua/uk/news/komentar_do_zakrittia_biudzhethnogo_2019_roku_operativni_dani-1974).

Утім, попри зазначені негаразди з виконанням державного бюджету, проведений вище аналіз засвідчив, що загалом розвиток економіки України у 2019 р. був доволі успішним. Але закономірно постає питання, чи буде також успішним для вітчизняної економіки рік нинішній?».

Тенденції та загрози: сформовані й потенційні

Минулий рік став четвертим роком відносно спокійного, переважно еволюційного зростання української економіки після шоку 2014–2015 рр., викликаного розгортанням російської збройної агресії з окупацією Криму та частини Донбасу. Водночас, попри доволі успішний розвиток економіки України у 2019 р., у цей же період сформувалися певні внутрішні та зовнішні чинники, які в подальшому можуть істотно вплинути на сформовану нині траєкторію розвитку вітчизняної економіки. Причому цілком вірогідно, що трансмісія впливу різноманітних негативних факторів на економіку України в найближчі роки відбуватиметься насамперед через канали фінансового ринку. До таких припущень підштовхує досвід минулих економічних криз, які вже пережила Україна. Тому спробуємо проаналізувати такі тенденції та загрози – як уже сформовані, так і потенційні.

Наприклад, як зазначено у «Звіті про фінансову стабільність. Грудень 2019 року» Національного банку, для України «геополітичні та геоекономічні ризики залишаються високими, світова економіка та міжнародна торгівля різко сповільнилися. Водночас ризики рецесії відступили, очікування на 2020 р. кращі, ніж півроку тому. Зниження ключових ставок провідними центральними банками підтримує інтерес до економік, що розвиваються. Ціни сировинних товарів переважно знижувалися, надалі очікується відновлення цін на зернові та скорочення на руду. Загроза ескалації збройної агресії Росії дещо зменшилася... Ескалація торговельного протистояння США з Китаєм відбувається хвилями, протести в Гонконзі спричинили нове загострення. Зараз сторони домовилися про взаємну відмову від окремих тарифних обмежень, девальвацій, про доступ до фінансового ринку Китаю, утім перспектива наступних домовленостей нечітка. Брекзит є непередбачуваним, загрожує фінансовому сектору ЄС і стабільності Британії».

Високий ступінь динамізму сучасних міжнародних відносин призвів до зміни або ж коректив деяких чинників, що діяли з моменту підготовки наведених НБУ висновків. Хоча загалом основні тренди економічного розвитку зберігають свою спрямованість. Зокрема, «глобальна торгівля різко сповільнилася під тиском геополітичних ризиків та економічного сповільнення. Світова організація торгівлі (СОТ) ...поки очікує на зростання торгівлі у 2020 р. на 2,7 %, проте відзначає ризики зниження прогнозів».

Щоправда, вихід Великої Британії з Європейського Союзу, з огляду на відносно невелику питому вагу цієї країни в українській зовнішній торгівлі (1,3 % українського експорту товарів і 1,2 % імпорту товарів в Україну за січень – жовтень 2019 р.) навряд чи справить сильний безпосередній вплив на українську зовнішню торгівлю, особливо з огляду на те, що Велика Британія та ЄС дійшли згоди щодо процедури реалізації Брекзиту. Більше того, як повідомляє головний редактор Ukraine Business News, а також колишній кореспондент The New York Times Д. Брук, посилаючись на інформацію Британської торгової палати в Україні, після виходу Великої Британії з ЄС новим пріоритетом стане пакт про вільну торгівлю між цією державою та Україною. «Ця угода мала б прискорити комерційну інтеграцію Великої Британії і України, найбільших імпортерів продовольства у Європі», – написав голова палати Бейтс К. Томс у щорічному звіті ВУСС. «Україна як один з найбільших у світі експортерів продуктів харчування повинна стати основним бенефіціаром від Брекзиту, як тільки з'явиться нова угода про вільну торгівлю між Великою Британією та Україною, яка замінить для Великої Британії обмежувальну DCFTA ЄС – Україна» (URL: <https://nv.ua/ukr/biz/experts/ukrajina-proti-rosiji-gazovi-viyini-chim-vigidniy-breksit-dlya-nas-novini-ukrajini-50059439.html>). Тому не виключено, що вихід Великої Британії з ЄС не призведе до скорочення експорту українських товарів.

Але ймовірно погіршення американсько-китайських торговельних відносин, через їхній вплив на міжнародну торгівлю загалом, опосередковано може завдати значної шкоди українському експорту. До того ж є вагомі підстави вважати, що нинішнє послаблення напруженості в американсько-китайських торговельних відносинах може мати тимчасовий характер і нинішнє їх поліпшення може змінитися новим загостренням. Адже, як зазначає доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка В. Константинов, попри заяви представників США і КНР від 13 грудня 2020 р. про те, що обидві сторони дійшли згоди щодо врегулювання торговельних суперечок, «галузі торгівлі, які охоплює угода, не головні, на них у 2017 р. (останнього повного торговельного року до початку конфлікту) припадало менше ніж 30 млрд дол. торговельного обороту – на порядок менше від загального обсягу санкцій, оголошеного на початку 2018 р.». Так, сторони анонсували «другий етап», на якому має йтися «про вагомійші сектори – електротовари, машини, метали тощо. Та тільки коли ці переговори розпочнуться й чим завершаться, нині передбачити не

може ніхто. Тож основний масив взаємних претензій поки що залишився недоторканим, незрозуміло навіть, мають сторони достатнє бажання ним займатися чи ні». На його думку, «на наших очах формується карта протистояння двох великих держав, яка з кожним роком охоплює чимдалі більший простір. Масштаб протистояння потроху наближається до того, що був між США й СРСР у часи холодної війни, а різноплановість протиборства Вашингтона та Пекіна обіцяє перевершити американсько-радянське. Усе ж таки СРСР ніколи не був глобальною силою у світовій торгівлі й тому економічним конкурентом для американців не був – на відміну від нинішнього Китаю» (Константинов В. Ворожі партнери. *Дзеркало тижня*. 2019. № 49. С. 5).

Важко не погодитися із цією аргументацією. Це ж означає, що вірогідність настання глобальної економічної рецесії через торговельне протистояння США й Китаю в недалекому майбутньому все-таки не виключена. Якщо не у 2020 р., то трохи пізніше. У разі такого перебігу подій значних втрат може зазнати експорт українських товарів, меншими стануть надходження іноземної валюти в Україну й посиляться тиск на гривню в бік її девальвації.

Тим часом, за прогнозом Світового банку, оскільки інвестиції та міжнародна торгівля від значної слабкості минулого року відновлюються поступово, то у 2020 р. зростання світової економіки прогнозується на рівні до 2,5 %. Але при цьому зберігаються ризики зменшення темпів економічного зростання, говориться в доповіді Світового банку «Перспективи глобальної економіки. Січень 2020». При цьому загалом позитивним для України є те, що у 2020 р. переважно в тих макрорегіонах світу, куди спрямовуються найбільші потоки українського експорту, темпи економічного зростання, як правило, вище загальносвітових. Наприклад, зростання економіки загалом у Східній Азії та Тихоокеанському регіоні у 2020 р. прогнозується на рівні 5,7 %, у Південній Азії – 5,5 %, у Центральній Європі – 3,4 %, у Субсахарській Африці – 2,9 % (URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/01/08/modest-pickup-in-2020-amid-mounting-debt-and-slowing-productivity-growth>). Щоправда, прогноз Світового банку щодо економічного зростання глобальної економіки у 2021 і 2022 р. так само вельми консервативний і становить 2,6 і 2,7 % відповідно.

У цьому контексті особливо важливими для України є визначення перспектив розвитку міжнародних ринків, товари яких відіграють важливу роль у розвитку української економіки, наприклад, залізна руда та чорні метали. «За прогнозами Citigroup, у 2020 р. ціни сталі залишаться на поточних рівнях. Їх підтримає попит з боку будівництва, насамперед у Китаї. Ціни на залізну руду істотно скорочуються з п'ятирічних максимумів липня через відновлення постачання з Бразилії та нарощування пропозиції Австралії». При цьому варто пам'ятати, що «світовий ринок сталі (чорні метали та вироби з них – понад 20 % експорту України за 9 місяців 2019 р.) стагнує з початку 2018 р., у 2019 р. ціна відчутно просіла». Тому є вагомі

підстави сумніватися, що у 2020 р. вітчизняний гірничо-металургійний комплекс зможе бути каталізатором прискореного зростання української економіки. Це, у свою чергу, може обмежити надходження вільноконвертованої валюти в Україну від експорту гірничо-металургійної продукції, негативно позначатися на заробітках працівників цих галузей та податкових надходженнях до державного й місцевих бюджетів.

Певні сумніви виникають також і щодо перспектив зростання вітчизняного аграрного експорту в 2020 р. Адже навіть продуктивність високотехнологічного сільського господарства розвинутих країн так чи так залежить від погодних умов. І сприятливі погодні умови 2019 р., рекордного для таких ключових товарів українського аграрного експорту, як зернові та олійні культури, навряд чи повторяться у 2020 р. До таких припущень підштовхує, наприклад, нинішня аномально тепла й малосніжна зима, яка може залишити в спадщину весняній посівній доволі гостру нестачу вологи в ґрунті з усіма негативними наслідками для цьогорічного врожаю, що із цього випливають. Далі може йти ланцюжок негативних наслідків у вигляді скорочень (порівняно з 2019 р.) обсягів надходження вільноконвертованої валюти в Україну від експорту сільськогосподарської продукції та продовольства, зменшення або стагнації реальних заробітків працівників цих галузей економіки, недоотримання податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів. Якщо ж згадати нинішні тривожні коментарі вчених щодо глобальних кліматичних змін, то наведені припущення не видаються чимось фантастичним.

Також майже до кінця минулого року зберігалася невизначеність щодо перспектив транзиту російського газу через територію України до європейських країн після закінчення російсько-українського контракту, укладеного у 2009 р., а також були невідомі терміни й порядок погашення заборгованості російського «Газпрому» перед НАК «Нафтогаз України» відповідно до ухвали Стокгольмського арбітражу. Усе це, у свою чергу, спричинило посилення невизначеності щодо перспективної динаміки обмінного курсу гривні та майбутніх доходів державного бюджету у 2020 р. і пізніше. Однак наприкінці 2019 р. у результаті досягнення домовленості між Україною та Росією за участі Європейського Союзу щодо транзиту російського газу у 2020–2024 рр. через територію України до європейських країн, укладання нової газової угоди між Україною й Росією, погашення заборгованості «Газпрому» перед «Нафтогазом України» на суму в 2,9 млрд дол. США відповідно до ухвали Стокгольмського арбітражу ця невизначеність загалом була подолана.

Як повідомлялося в ЗМІ, згідно з підписаною угодою російський «Газпром» узяв на себе зобов'язання протягом 2020–2024 рр. прокачати до ЄС через українську газотранспортну систему 225 млрд куб. м газу (2020 р. – 65 млрд куб. м, 2021–2024 рр. – 40 млрд куб. м). Також передбачено можливість продовження цієї угоди ще на 10 років. У 2020–2024 рр. Україна гарантовано отримає за транзит російського газу не менше

7,2 млрд дол. доходу, оскільки угоду про транзит укладено на умовах «качай або плати». Причому в тому випадку, якщо обсяги транзиту газу до ЄС будуть більші за гарантовані цією угодою, то вони оплачуватимуться за вищим тарифом.

Хоча ще напередодні підписання цієї угоди міністр енергетики та охорони довкілля О. Оржель заявляв, що «в п'ятирічній перспективі ми отримаємо близько 18 млрд дол., з них 3 – живими грошима – вже до нового року. І це без жодних кабальних умов щодо придбання російського газу» (URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/12/24/655247>). Утім різниця між гарантованими доходами України від транзиту російського газу у 2020–2024 рр. і тими доходами, що озвучувалися міністром О. Оржем або ж раніше фактично отримувалися Україною від транзиту російського газу, становлять до 7–8 млрд дол. Щоправда, якась сума коштів теоретично може бути отримана Україною в разі згаданого вище перевищення обсягів транзиту російського газу над обсягами, визначеними нинішньою двосторонньою угодою.

Звичайно, не виключено, що через проблеми з добудовою «Північного потоку-2», які виникли через санкції США, запроваджені стосовно цього проекту, обсяги транзиту російського газу через українську газотранспортну систему у 2020 р. будуть більшими від узгодженого мінімального показника у 65 млрд куб. м газу, що принесе нашій державі додаткові валютні надходження. Однак також треба брати до уваги, що в підземних сховищах у Європі накопичено величезні запаси газу, нинішня зима відносно тепла, а газ по «Турецького потоку», за інформацією російських ЗМІ, крім Туреччини, уже почали отримувати Болгарія, Греція та Північна Македонія (URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4214879>).

Тому також цілком імовірно, що через українську ГТС у 2020 р. буде прокачано не більше 65 млрд куб. м російського газу. Тим більше що у 2014 р. уже був прецедент, коли ще не було ні «Турецького потоку», ні «Північного потоку-2», а обсяги транзиту газу з Росії до Європи через українську ГТС при цьому становили лише 62,2 млрд куб. м (URL: <https://nv.ua/ukr/biz/markets/tranzit-gazu-pro-shcho-domovilisya-ukrajina-i-rosiya-i-chomu-kontrakt-mozhe-zirvatisya-novini-ukrajini-50061028.html>). Це означає, що обсяги надходження вільноконвертованої валюти в Україну від підприємницької діяльності вітчизняної ГТС протягом 2020 р. можуть бути лише такими, як визначено новим контрактом. Але – з урахуванням погашення «Газпромом» згаданої вище заборгованості за транзит газу перед «Нафтогазом» в обсязі 2,9 млрд дол. – надходження вільноконвертованої валюти в Україну від транзиту російського газу можуть бути навіть помітно більшими, ніж протягом кількох останніх років. Однак, починаючи вже з 2021 р., ситуація може істотно змінитися. І протягом 2021–2024 рр. Україна – навіть з урахуванням транзиту російського газу понад гарантовані контрактом на цей період обсяги – цілком вірогідно може отримувати

приблизно на 1 млрд дол. менше доходів від транзиту газу, ніж у 2016–2019 рр.

Отже, проведений вище аналіз дає підстави для висновків, що істотних змін у виробничій структурі реального сектору національної економіки, як і в товарній структурі вітчизняного експорту в 2020–2021 рр., найвірогідніше не відбудеться. Тому валютні доходи українських підприємств від експорту товарів і послуг у 2020–2021 рр. можуть виявитися меншими, ніж у 2019 р. Щоправда, отримані Україною від Росії напередодні Нового року, згідно з рішенням Стокгольмського арбітражу, 2,9 млрд дол. знівелюють у 2020 р. цей негативний для платіжного балансу України ефект. Ситуацію з вітчизняною зовнішньою торгівлею українськими товарами й послугами, починаючи з 2022 р., точно прогнозувати вкрай важко через високий ступінь невизначеності перспектив світової економіки в цей період.

Що ж стосується структури та обсягів імпорту товарів і послуг в Україну, то в цій сфері протягом зазначеного періоду можна очікувати на деякі зміни. Адже, як наприкінці минулого року наголошували фахівці НБУ, «три роки стрімкого зростання обсягів доходів поліпшили очікування та активізували споживчу поведінку населення. Споживання є і найближчим часом залишатиметься основним чинником зростання ВВП». При цьому треба брати до уваги, що високий відсоток споживчих товарів в Україні є імпортного походження – подальше зростання споживчого попиту в найближчій перспективі спричинить і зростання обсягів імпорту.

Тому є вагомими підстави очікувати на збереження у 2020–2021 рр. нестійкості української економіки, яка є експортноорієнтованою та імпортно залежною, до зовнішніх шоків.

Як на це впливатиме ситуація на міжнародних та українському фінансових ринках, поки оцінити вельми складно через дуже високу мобільність цих ринків. Однак на підставі минулорічного досвіду можна припустити, що іноземці (нерезиденти) у 2020 р., можливо і у 2021 р. спрямовуватимуть доволі значні суми вільноконвертованої валюти в Україну. Головних причин для такого припущення дві. По-перше, у 2020 р. український уряд, НБУ, вітчизняні підприємства й банки повинні виплатити зовнішні борги на загальну суму в 17,06 млрд дол. США. З них 13,06 млрд дол. становить основна сума боргу, а 4 млрд дол. – відсотки. Пікові виплати за зовнішнім боргом цього року припадають на I та III квартали – 5,42 млрд дол. і 5,24 млрд дол. відповідно. Частина ж цих боргів може бути погашена за рахунок нових запозичень.

По-друге, очікується, що з жовтня 2020 р. в Україні почне функціонувати офіційний ринок земель сільськогосподарського призначення. І навіть якщо іноземці (нерезиденти) не матимуть права на купівлю цих земель, вони все одно зможуть отримувати певні доходи від функціонування в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення (наприклад, через кредитування купівлі землі). Дія всіх наведених чинників може сприяти досягненню збалансованості платіжного балансу України у 2020–2021 рр.

Щоправда, у грудні минулого року в Лондоні розпочався розгляд справи про борг України перед Російською Федерацією, який було оформлено у 2013 р. євробондами на 3 млрд дол. («борг Януковича»). Росія вимагає від України 4,5 млрд дол. з урахуванням відсотків. Україна ж вказує, що борг виник під тиском РФ і не повинен стягуватися. Утім, за оцінками експертів, рішення, скоріше за все, буде винесено приблизно в першій половині 2020 р., хоча у Верховному суді Великої Британії не передбачено будь-яких крайніх термінів у цьому відношенні. Однак яке б рішення щодо «боргу Януковича» не ухвалив британський суд, важко уявити, що українське суспільство погодиться на виплату нашою державою багатомільярдних сум коштів Росії як державі агресору.

А. Рябоконт, мл. науч. сотр. «СІАЗ» НБУВ

Достижение соглашения по транзиту природного газа между Украиной и РФ в оценках экспертов

Украина и Россия – при активном посредничестве Евросоюза – 30 декабря 2019 г. договорились продолжить транзит российского газа в Европу минимум на пять лет с возможностью продления контракта еще на 10 лет. Новое соглашение стало результатом пятидневного переговорного марафона в Вене, где НАК «Нефтегаз Украины», «Газпром» и «Оператор газотранспортной системы» согласовали условия для нового формата работы и подписали три соглашения, позволившие продолжить транзит газа в Европу.

Напомним, что ранее, в ходе переговоров в Берлине и Минске 19–20 декабря, Украина, Евросоюз и Россия подписали протокол встречи, которым договорились урегулировать все претензии до 29 декабря. В документе были четко отражены обязательства НАК «Нефтегаз Украины» и «Газпрома» для подписания нового газового контракта. В частности, «Газпром» обязался выплатить НАК 2,9 млрд долл. в рамках Стокгольмского арбитража, а «Нефтегаз» – отозвать все арбитражные претензии, включая иск на 12 млрд долл. Пакетное соглашение открыло возможность подписать новый транзитный договор.

Суммарно обеим сторонам необходимо было подписать три соглашения: межоператорское – между «Оператором ГТС» и «Газпромом», мировое – между «Газпромом» и «Нефтегазом» и договор на организацию транзита, где «Нефтегаз» становился агентом-посредником между «Газпромом» и «Оператором ГТС» на переходной период.

Кроме того, Украина обязалась фактически отменить штраф на 172 млрд грн, который «Газпрому» выписал Антимонопольный комитет в 2016 г. И хоть условия «сделки» были выполнены в срок, финальный текст документов стороны согласовали лишь к вечеру 30 декабря – за день до

завершения действующего договора на транзит газа. Первым завершил переговоры с «Газпромом» «Оператор ГТС», затем и «Нефтегаз».

Исполнительный директор компании «Нефтегаз Украины» Ю. Витренко отметил, что договоренность по транзиту между «Нефтегазом» и «Газпромом» предполагает принцип «качай или плати». Он также сообщил, что контракт подписывался дистанционно. Он подписал его 30 декабря в Вене в 14:30, а глава «Газпрома» А. Миллер вечером того же дня в Санкт-Петербурге. «Мне для подписания нужны были согласования правления и Наблюдательного совета “Нефтегаза”, а также Кабмина, поэтому пришлось перенести подписание и делать это уже по очереди и дистанционно», – заявил Ю. Витренко.

В свою очередь глава «Газпрома» А. Миллер подчеркнул, что «Нефтегаз» выступит агентом «Газпрома» при организации транзита, тем самым принимая на себя риски переходного периода. Компания-агент забронирует транспортные мощности на пять лет в объеме 225 млрд куб. м, в том числе 65 млрд куб. м на 2020 г., 40 млрд куб. м на 2021 и последующие годы – при условии установления конкурентного тарифа.

Подписанный контракт предполагает, что у «Газпрома» будет фиксированный тариф на все последующие пять лет, уточнял Ю. Витренко. Исключение – дополнительные объемы, «которые будут оплачиваться по более высокому тарифу», добавил он. Глава «Нефтегаза» А. Коболев заявил: «Я ожидаю, что в следующем году “Северный поток-2” ввести в эксплуатацию не удастся. Если это предположение верно, в следующем году объем транзита может достичь 75 млрд куб. м».

В результате все риски по работе украинской ГТС и тарифу берет на себя только НАК «Нефтегаз Украины». «Механизм состоит в том, что мы имеем дело не с Украиной, не выясняем ни вопросы регулирования, ни тарифов, – заявил вице-премьер РФ Д. Козак. – Теперь у нас есть компания, которая оказывает нам услугу по доставке российского газа европейским потребителям через Украину – это “Нефтегаз”».

Однако в НАК уверены, что на этой схеме группа не только не потеряет, но и заработает. «Разница между доходами “Оператора ГТС” от транзита и маржой “Нефтегаза” будет минимальной. Это будет меньше 10 %», – отметил А. Коболев. Правда, пока не совсем понятно, что будет с вероятными доходами «Нефтегаза» после 2020 г., когда объемы транзита упадут, вызвав повышение тарифа, по которому НАК будет рассчитываться с ОГТСУ. Именно о таком сценарии ранее предупреждал министр энергетики и экологии А. Оржель.

Тариф будет устанавливать регулятор НКРЭКУ в соответствии с европейской методологией. В России заявили, что цена за транспортировку газа останется фиксированной на протяжении всего периода действия контракта. В 2019 г. «Газпром» платил НАК 2,61 долл. за каждые 100 км прокачки 1 тыс. куб. м газа. Транспортировка 85–90 млрд куб. м газа в год приносила компании около 3 млрд долл.

Если сопоставить объемы прокачки и общую сумму, выходит, что новый тариф существенно не отличается от ранее действовавшего. «Тарифы для “Газпрома” практически не изменятся, – уточнил А. Коболев. – Если будут споры, они будут рассматриваться арбитражем по шведскому праву».

Стоит отметить также, что прямые поставки российского газа в Украину в пакетных соглашениях не были предусмотрены. Стороны могут рассмотреть возможность их осуществления в дальнейшем, но при условии установления цены на базе европейского хаба.

Согласно подписанному протоколу, после обнуления всех арбитражных претензий «Газпром» получит возможность поставлять в Украину газ по прямым договорам со скидкой. И НАК «Нефтегаз Украины» может быть не единственным покупателем российского топлива. По словам информированного ряда участников нефтегазового рынка, ряд украинских компаний договариваются о прямых поставках газа из РФ с 2020 г. Однако сам «Нефтегаз» подобных переговоров пока что не ведет: «Если они (поставки газа) и будут потенциально осуществляться, то только на базе цены европейского хаба (NCG), – уточнял министр энергетики и экологии А. Оржель. – Для нас чрезвычайно важно, что там нет политической цены».

По словам исполнительного директора НАК Ю. Витренко, доходы от транзита газа, которые Украина получит в течение следующих пяти лет, в соответствии с подписанными между «Нефтегазом» и «Газпромом» контрактами, составят 7,2 млрд долл.

Новые газовые договоренности будут выгодны всем сторонам, уверен вице-президент Еврокомиссии по энергосоюзу М. Шефчович, который участвовал в переговорах. «Мы обеспечили непрерывный транзит российского газа через Украину на период до 15 лет», – написал он в статье на Euractiv с заголовком «На газовых переговорах ЕС, России и Украины побеждают все». «Кроме того, Украина остается стратегической транзитной страной. Россия благодаря этому соглашению сможет диверсифицировать каналы поставок газа, а также завершить судебные споры с “Нефтегазом”», – добавил он.

Впрочем, экспертные мнения как украинских, так и зарубежных обозревателей разделились.

Руководитель подразделения по корпоративному анализу Investment Capital Ukraine А. Мартыненко отмечает: «Оцениваю результаты договоренностей “Нефтегаза” и “Газпрома” как позитивные для украинской экономики. Из-за большой неопределенности в исходе переговоров многие ожидали гораздо большего сокращения объемов транзита, часто озвучивались ожидания сокращения на 50 %. Фактически же удалось добиться сокращения на 20 % – до 65 млрд куб. м в следующем году, при этом тариф на транзит, вероятно, возрастет.

В результате торговый дефицит возрастет в 2020 г. до 13,5 млрд долл., что меньше нашей прежней оценки в 14,1 млрд долл. А по итогам 2019 г. он

может составить 12,2 млрд долл. В отношении же к ВВП, торговый дефицит, по нашим прогнозам, сократится до 7,4 %. Устранение рисков прекращения транзита или значительного сокращения его объемов улучшают экономические перспективы на 2020 г. Более того, устранение этих рисков может привести к более низким ценам на газ на европейском рынке, что также играет на руку Украине».

Аналитик Dragon Capital Д. Саква заявил: «Транзит снижается, но остается на ближайшие пять лет. А если запуск “Северного потока-2” значительно задержится, то падение транзита (с 2021 г. с 65 млрд до 40 млрд) может быть и ниже прописанных объемов. Но все равно транзит даст возможность эксплуатировать ГТС в расчетном режиме, а тарифы для внутренних потребителей на транспортировку газа будут ниже.

Не удивлюсь, если тарифы НКРЭКУ на транспортировку будут выше того, что “Газпром” заплатит “Нефтегазу” как организатору транзита. То есть “Нефтегаз” в течение 2020 г. может нести убытки, которые Магистральные газопроводы Украины должны компенсировать, заплатив за переданную ГТС...

Если дела обстоят так, как сказали на пресс-конференции, то для экономики Украины будет позитивный эффект, по сравнению с отсутствием договоренности. А снижение напряженности в газовых отношениях Украина – Россия снимет давление на цены на газ в Европе, что для нас тоже позитивно».

Гораздо более скептически оценивает подписанный в Минске протокол президент киевского Центра глобалистики «Стратегия XXI» М. Гончар. Главным недостатком этого документа он считает тот факт, что Москве удалось обеспечить «политический каркас» газовых отношений между коммерческими компаниями двух стран. «Именно эти переговоры на правительственном уровне в Берлине и Минске, нынешние встречи в Вене стали политическим вмешательством в успешный переговорный процесс бизнес-структур, где Украина имела более прочные позиции, чем “Газпром”. Это привело к тому, что мы получили меньше, чем могли получить», – утверждает эксперт.

По его оценкам, транспортировка российского газа в ЕС в объеме 40 млрд куб. м в год может оказаться неприбыльной для украинской ГТС. Гарантии прокачки этого минимального объема и намерения продолжить транзит еще на 10 лет пока выглядят призрачными, а отказ «Нефтегаза Украины» от одного из исков против «Газпрома» на более чем 12 млрд долл. невыгоден Украине, поскольку этот иск имел хорошие перспективы на удовлетворение Стокгольмским арбитражем. «То, что мы получим взамен, не выглядит эквивалентной компенсацией. Россия явно планирует за предстоящие пять лет добиться достройки “Северного потока-2” и второй нитки “Турецкого потока” с тем, чтобы отказаться от транзита через Украину вообще», – считает М. Гончар.

По мнению энергетического эксперта В. Землянскогo, сам факт того, что непрерывные двусторонние переговоры шли на протяжении пяти дней, говорит о том, что все это время «Нефтегаз» и «Газпром» искали юридическую базу под глобальное решение, принятое еще во время встречи в Нормандии. По мнению В. Землянскогo, конструкция контракта достаточно странная и говорит о недоверии к украинской власти. В этом контракте «Нефтегаз» выступает в роли посредника между «Газпромом» и украинским «Оператором ГТС», хотя изначально это должен был быть прямой контракт.

Что касается того, что Украине можно было бы попытаться заключить более длительный контракт, то, говорит эксперт, это не вопрос текущей ситуации: мы шли к этому последние 15 лет, поддерживая политику нарастающего противостояния между Киевом и Москвой.

Еще менее оптимистично оценивает результаты подписания эксперт института GROWFORD A. Куц, который уверен, что данный контракт является очевидной победой «Газпрома», но, поскольку абсолютных побед не бывает, кое-что перепало и Украине. «“Газпром” разбросал возле своей “мышеловки” несколько “кусочков сыра”, которые нам теперь пытаются преподнести как большую победу, – пояснил эксперт. – Учитывая, что в последние годы даже в условиях ухудшения отношений Украины и России объемы прокачки составляли до 95 млрд куб. м в год, вдвое меньшие объемы, прописанные в контракте, трудно назвать победой. А заявления о том, что падение объемов можно будет компенсировать ростом тарифов на прокачку, несерьезны: нам этого не даст сделать Европа».

Между тем, продолжает эксперт, Россия полностью осталась при своих интересах: «Во-первых, россиянам нужно выиграть хотя бы год, за это время достроив “Северный поток-2” и запустив обходные маршруты. Эта задача выполнена. Во-вторых, РФ, как и планировала, сохранила украинскую трубу как резервный маршрут».

Эксперт приводит расчет: «РФ поставляет в Европу порядка 200 млрд куб. м в год. Через первый и второй “Северные потоки” будет прокачиваться около 90 млрд куб. м – я намеренно беру не проектную мощность, а усредненный показатель прокачки. Через “Голубой” и “Турецкий” потоки – 40 млрд, через маршрут Ямал – Европа – 35 млрд. Таким образом, на долю Украины остается 35 млрд, что совпадает с цифрами в подписанном контракте со второго года. Таким образом, этим контрактом “Газпром” поставил точку и закрыл все направления».

«Договоренности предотвращают новую газовую войну, и их можно только приветствовать, – заявил председатель киевского Бюро комплексного анализа и прогнозов С. Дяченко. – Однако ежегодная транспортировка 40 млрд куб. российского газа для украинской газотранспортной системы является технологическим порогом. Если будет меньше, мы не сможем ее эксплуатировать».

Впрочем, украинский эксперт ожидает, что транзит может быть значительно больше, поскольку США заблокировали строительство

обходного российского газопровода «Северный поток-2» в Германию и Россия будет вынуждена прокачивать газ через украинскую территорию. «У России никуда не делось желание обнулить украинский транзитный статус. Но в ближайшие пять лет этого добиться не удалось, и это можно считать победой», – убежден С. Дяченко. Он добавил, что эта победа стала возможной благодаря последовательной позиции Европейской комиссии и таких государств Евросоюза, как Германия, которые в отличие от предыдущих российско-украинских газовых войн на этот раз стали на сторону Украины.

Российские аналитики достижение компромисса между «Нефтегазом» и «Газпромом» в целом оценивают позитивно. Старший аналитик «БКС Премьер» С. Суверов считает, что соглашение является разумным компромиссом, от него выигрывают обе стороны. «Газпром» покажет себя надежным поставщиком энергоресурсов в Европу, тем более с учетом вероятной задержки с вводом газопровода «Северный поток-2», отмечает С. Суверов. Задержки связаны с введением США санкций против российских газопроводов и приостановкой строительства «Северного потока-2». «Украина сможет сохранить газотранспортную систему в рабочем состоянии, показать себя надежным транзитером и получить бюджетные доходы. Выплата 3 млрд долл. “Нефтегазу” не отразится на прибыли и дивидендах “Газпрома”, потому что эти убытки уже были учтены в 2017 г.», – добавляет С. Суверов.

Отметим также, что агентство Moody’s считает, что влияние украинских выплат на ликвидность «Газпрома» будет умеренным. «Отказ сторон от взаимных претензий поможет “Газпрому” снять риски ареста имущества за рубежом», – отмечает агентство в своем обзоре.

Аналитик Центра энергетики Московской школы управления Сколково С. Капитонов отмечает, что «Газпром» зарезервировал деньги на выплаты по решению арбитража заранее – так требуют финансовые регуляторы. Он также считает, что выгоды в новом соглашении есть для всех сторон. «Выгода, безусловно, будет для Украины. В следующем году это почти 2 млрд долл. транзитной выручки при сохранении действующей ставки тарифа. В последующие четыре года – по миллиарду с небольшим в год. Украина сможет направить эти деньги на модернизацию своей ГТС, чтобы предложить более интересные условия для транзита газа уже в периоды после 2024 г.», – отметил С. Капитонов.

По мнению эксперта, для «Газпрома» этот контракт важен тем, что концерну удастся избежать очередной газовой войны. «Европа будет спать спокойно, а значит, политический ореол вокруг природного газа развеется, что позволит сохранить позиции газа как энергоносителя и в новой энергосистеме Европы, где значительная роль уготована возобновляемой энергетике», – заявил аналитик.

Оценивая сказанное выше, отметим тот факт, что достижение соглашения по транзиту природного газа через ГТС Украины приносит для

всех сторон больше выгоды, нежели убытков. У Украины, с этой точки зрения, появился достаточный временной лаг и финансовые ресурсы для технической модернизации и экономической оптимизации работы ГТС в конкурентных условиях новейшего времени. В этом контексте важно, чтобы полученная «Нефтегазом» финансовая компенсация от «Газпрома» была использована целенаправленно и эффективно. Несмотря на то что «Газпром», по сути, завершает процесс диверсификации маршрутов поставок газа в ЕС путем достройки морских газопроводов, тем не менее, украинская ГТС в обозримом будущем будет продолжать играть важную роль в энергетической логистике Европы. Во-первых, из-за конкурентного преимущества перед морскими газопроводами, заключающегося в гибкости транзитируемых объемов газа, что могут обеспечивать имеющиеся подземные хранилища. Во-вторых, из-за прогнозируемого в недалеком будущем увеличения импорта природного газа странами Евросоюза вследствие нарастающего падения объемов собственной добычи, отказа ряда стран ЕС от атомной генерации и увеличения роли возобновляемой энергетики, которые в существенной степени будут замещаться и балансироваться именно газовой генерацией. Поэтому, приложив достаточные усилия, украинские власти имеют возможность сохранить стратегически важный транзитный потенциал страны и привести его в соответствие со складывающимися конкурентными условиями мирового энергетического рынка (*При написании материала использовалась информация таких источников: сайт Министерства энергетики и окружающей среды Украины (<http://mpe.kmi.gov.ua>); сайт НАК «Нафтогаз України» (<http://www.naftogaz.com>); Українські новини (<https://ukranews.com>); РБК-Украина (<https://www.rbc.ua>); Лига.net (<http://www.liga.net>); Бизнес-Цензор (<https://biz.censor.net.ua>); UBR (<http://ubr.ua>); Сегодня.UA (<https://www.segodnya.ua>); Комсомольская правда в Украине (<https://kp.ua>).*

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Привітання Президента Національної академії наук України академіка Б. Патона до зимових свят

Дорогі друзі, колеги, співгромадяни!

Сьогодні ми залишаємо позаду складний та напружений рік і зустрічаємо, вочевидь, не легший. А, втім, за останній період своєї новітньої історії наша країна пройшла чимало випробувань, навчившись тримати удар і відповідати на досі невідомі виклики й загрози. Отже, криза – це не тільки велика проблема, вона несе в собі також шанс і потенціал для змін та оновлення.

Українська наука, на жаль, переживає не найкращі часи, проте Національна академія наук дивиться в майбутнє з обережним, але обґрунтованим оптимізмом. Адже держава нарешті починає усвідомлювати, що її головний і найцінніший ресурс – розумні люди. Сподіваємося, наступного року це усвідомлення втілиться у реальні кроки назустріч науковій спільноті. Водночас учені мають бути активними учасниками реформування всіх сфер суспільного життя, у тому числі й наукової.

Наука – надійна опора української державності, а отже, без сумніву, гідна кращої долі. Щиро віримо, що ми її неодмінно дочекаємося. Не забуваймо: все у наших руках і все нам до снаги.

Сердечно зичу всім нам бадьорості духу, впевненості у своїх силах, малих та великих перемог, а також злагоди й достатку – кожній українській родині і миру – Україні! Щасливого 2020 року і веселих свят!

З глибокою повагою, Президент Національної академії наук України академік НАН України Борис Патон (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 31.12).

В Інституті теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова Національної академії наук України 23–24 грудня 2019 р. відбулася конференція молодих учених «Проблеми теоретичної фізики», присвячена 110-й річниці від дня народження видатного українського фізика та математика М. Боголюбова (1909–1992).

У роботі конференції взяли участь понад 50 молодих дослідників, які представляли різні наукові центри нашої країни та країн Європи. Ними було презентовано 32 усні та 14 стендових доповідей.

Усі присутні, організатори та учасники конференції відмітили її високий рівень, зацікавленість серед наукової молоді та широкий спектр і актуальність представлених доповідей, що охоплювали різні галузі сучасної теоретичної фізики (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 10.01).

Традиційно в третю суботу місяця в Археологічному музеї Інституту археології НАН України 18 січня 2020 р. відбудеться лекція завідувача кафедри музеєзнавства та експертизи історико-культурних цінностей Київського національного університету культури і мистецтв доктора історичних наук С. Пустовалова «Поховальні обряди давнього населення України (III тис. до н. е.)».

У лекції йтиметься про світогляд давнього населення, який проявляється в поховальних обрядах. Зокрема, буде оглянуто прояви культу черепів, культу предків, обряди переходу у світ мертвих, використання наркотичних засобів у поховальних обрядах тощо.

Початок о 12:00 за адресою: Археологічний музей Інституту археології НАН України (цокольний поверх Науково-природничого музею НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, метро «Театральна»).

Захід безоплатний. Вхід вільний (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 3.01).

*В Інституті археології НАН України (м. Київ, просп. Героїв Сталінграду, 12, зал засідань) у рамках наукового семінару «Біоархеологія» 6 лютого 2020 р. о 16:00 відбудеться доповідь доктора Д. Пьомбіно-Маскалі (медичний факультет Університету м. Вільнюс, Литва) на тему: *The scientific study of mummies* («Наукове дослідження мумій»).*

Людські мумії, як природні, так і штучні, є важливим джерелом для антропології, палеопатології та біоархеології.

Яку інформацію можна отримати під час дослідження збережених муміфікованих решток за допомогою неінвазивних та малоінвазивних методів?

Яким чином відбувається процес дослідження?

Якими були досягнення найбільших проектів з дослідження мумій у світі за останні десятиліття?

Висвітленню цих та інших питань, пов'язаних з вивченням мумій, присвячено доповідь Д. Пьомбіно-Маскалі (Dr. Dario Piombino-Mascali).

Доповідь відбудеться англійською мовою.

Дата: 6 лютого 2020 р. (четвер) о 16:00.

Місце: Інститут археології НАН України, просп. Героїв Сталінграду 12, Київ, 10 поверх, зал засідань (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 2.01).

В Інституті проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України (м. Київ, вул. Академіка Кржижанівського, 3) 25–28 травня 2020 р. відбудеться VII Міжнародна самсонівська конференція «Матеріалознавство тугоплавких сполук та композитів». Кінцевий термін подання заявок для участі в конференції – 15 січня 2020 р.

Організатори: Національна академія наук України, Інститут проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського», Українське матеріалознавче товариство (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 2.01).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Пошуки столиці для радянської України

Під такою назвою на сторінках щотижневого суспільно-політичного україномовного часопису «Український тиждень» [№ 49 (629)] 14 грудня 2019 р. вийшла друком стаття головного наукового співробітника відділу історії України 20–30-х років ХХ ст. Інституту історії України НАН України доктора історичних наук С. Кульчицького, присвячена баченню більшовиками центру управління підконтрольною українською територією.

Історик зазначає: «Найбільшими в історії людства популістами показали себе В. Ленін та його оточення. Мова навіть не про принадні картини “світлого майбутнього” з розподілом матеріальних і культурних благ за потребами. Щоразу, коли виникала потреба, вожді більшовиків замилювали очі громадян, запевняючи в співчутливому ставленні до їхніх вимог і сподівань, але твердо пам’ятали про свій інтерес. Пошуки столиці для радянської України, які тривали півтора десятиліття, є одним з таких прикладів».

Автор статті робить огляд народження радянської України, постановня Києва як столиці радянської України, першого засідання Раднаркому УСРР, яке відбулося в Києві 23 березня 1919 р., та пояснює чому перенесли столицю УСРР до Харкова. Щодо останнього, то С. Кульчицький зазначає: «Столицею УСРР Київ залишався недовго. Під впливом селянських повстань радянська влада в Україні розвалилася. Останні радянські установи покинули столицю 30 серпня 1919 р. Україна була окупована білогвардійськими військами генерала Денікіна. Узимку 1919–1920 рр. армії Л. Троцького знову заволодили Україною. 11 грудня радянські війська зайняли Харків, а 16 грудня – Київ. Постало питання про відновлення УСРР та її керівних органів. 11 грудня в Москві було створено радянський орган влади – Всеукраїнський революційний комітет. 12 грудня в Серпухові утворився секретаріат ЦК КПУ, який ухвалив рішення “наполягати перед ЦК РКП, щоб ревком міг негайно перенести своє місцеперебування до Харкова”. У Москві це питання не вважали нагальним через незрозумілу воєнно-стратегічну ситуацію, й обидва центри влади УСРР опинилися в Харкові явочним порядком. Політбюро ЦК РКП(б) тільки 17 і 18 січня 1920 р. санкціонувало перебування в Харкові ЦК КП(б)У, Всеукрревкому й штабу Південно-Західного фронту. Це не означало, що столицею УСРР ставав Харків. 3 січня в листі Леніну Затонський написав: “Те, що центр нині в Харкові, правильно – міцніший зв’язок із Південним фронтом, із Москвою кращий, але ще раз звертаю вашу увагу, не забувайте Києва – справжньої політичної столиці України”. 8 травня Троцький зауважував: “Київ – столиця радянської України – сьогодні в руках польських панів”. Сам факт короткочасної окупації міста польською армією доводив його воєнно-стратегічну

вразливість як осередку влади. Харків залишався політико-адміністративним центром УСРР з невизначеним статусом досить довго. Тільки 1 червня 1923 р. на порядку денному засідання політбюро ЦК КП(б)У з'явився пункт “Харків як столиця України”. Ухвалена резолюція вказувала на те, що він на тривалий час, але не назавжди мусить залишатися столичним містом: “Визнаючи, що Харків має надовго залишитися столицею України, вважати необхідним концентрування в ньому всіх основних українських культурних центрів: Української академії, Наукового комітету та інших. У першу чергу потрібно перевести Академію наук”. Ухвалення такої резолюції спровокувало метушню у вищому компартійно-радянському керівництві. Комісія Раднаркому під керівництвом Раковського, яка була утворена для імплементації директив XII з'їзду РКП(б) з національного питання, 10 липня доручила Наркомату внутрішніх справ розробити проект державного акта про оголошення Харкова столицею УСРР “з усіма наслідками, що з цього випливають”. Звістка потрапила в газети в дещо перекрученому вигляді: нібито ВУЦВК ухвалив постанову про оголошення Харкова столицею. Президія ВУЦВК опублікувала в газеті “Вісті” 26 липня повідомлення, що нарком внутрішніх справ протягом місяця має розробити план упорядкування Харкова й визначити необхідну для цього суму, щоб включити її до державного бюджету, а також план зосередження в Харкові українських культурних установ. Ось на бюджеті все й зупинилося. Коштів на перенесення українських культурних центрів, а передусім Всеукраїнської академії наук, з одного міста в інше не знайшлося. Політбюро ЦК КП(б)У вирішило відкласти на невизначений термін офіційне оголошення про перетворення Харкова на столицю України. Тільки в новій Конституції УСРР, ухваленій у травні 1929 р., було зазначено, що столицею України є Харків.

Надалі столицю УСРР усе ж перенесли до Києва, але вже тоді, коли потенціал визвольного руху в Україні був вичерпаний: “За п'ять років (1934–1938) у промислове, житлове, комунальне та соціально-культурне будівництво столиці України було вкладено до 1,5 млрд руб. переважно із союзного бюджету. Напередодні Другої світової війни Київ був найкращим містом республіки з мільйонним населенням» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 10.01).

В Україні стало менше розлучень

23 грудня 2019 р. на сайті суспільно-політичного тижневика «НВ» опубліковано коментар провідного наукового співробітника Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України доктора економічних наук Н. Левчук та старшого наукового співробітника Інституту соціології НАН України кандидата

філософських наук І. Бекешкіної щодо того, чому в 2019 р. українці шестеро частіше одружувалися, ніж подавали на розлучення.

У Міністерстві юстиції України зазначають, що в 2019 р. в Україні зареєстрували понад 227 тис. шлюбів, а розірвали їх понад 37 тис. громадян. Загалом цього року розлучень зафіксували майже на 40 % менше, ніж минулого.

«Ставлення до шлюбів в українців різне. Це простежується, зокрема, через культурно-регіональні особливості, – підкреслила в публікації провідний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України доктор економічних наук Н. Левчук. – Більш традиційне ставлення до шлюбу є у західних регіонах. Ідеться не про вищий рівень шлюбності, адже досить високий рівень і на півдні України. Справа у формі шлюбних союзів. У західних областях більш традиційна модель поведінки, у більш ранньому віці одружуються, менше незареєстрованих шлюбів. Також там і народжуваність вище, а розлучень менше, – пояснює експерт. – У Західному регіоні завжди традиційно показники шлюбності були вищими, розлучуваності – нижчими, ніж на південному сході. Різні причини. По-перше, більший відсоток сільського населення на заході, порівняно з південним сходом, а також краще зберігаються традиції шлюбності. Високий рівень релігійності населення. У поведінці – донедавна в Україні дівчина намагалася вийти швидше заміж і через рік вже з'являлася дитина. Зараз це вже змінюється». За даними Інституту демографії, середній вік вступу до шлюбу вперше для чоловіків – до 28-ми років, а жінок – до 25-ти.

«Тенденція серед українців одружуватись у 20 років іде в минуле. Як чоловіки, так і жінки дедалі частіше обирають кар'єру та фінансову стабільність, а лише згодом – створення сім'ї», – підкреслює старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України кандидат філософських наук І. Бекешкіна. За її словами, загалом у цьому українці не відрізняються від громадян західного світу. «Можу порівнювати навіть не як соціолог, а як просто жінка. Я пам'ятаю, якщо раніше до закінчення університету не вийшла заміж, то ти вважалася безнадійною. Поки хтось не розведеться, тому що в 30 років всі чоловіки вже були розхоплені. Було навіть незручно, щоб до 30 років не вийти заміж. Те, що жінка сама може не хотіти чи займатися чимось іншим, вважалось збоченням», – зазначила вчена (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 3.01*).

Пенсійне майбутнє України

26 грудня 2019 р. на сторінках міжнародного громадсько-політичного тижневика «Дзеркало тижня» (№ 50, 27 грудня 2019 р. – 10 січня 2020 р.) під такою назвою вийшла друком стаття провідного наукового співробітника сектора соціальних ризиків у сфері зайнятості

населення відділу досліджень людського розвитку Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України кандидата економічних наук Л. Ткаченко, присвячена пенсійному забезпеченню в Україні.

Експерт зазначає: «Пенсійна тема посідає важливе місце в політиці будь-якої країни, що зумовлено масштабністю фінансових потоків і чисельністю залученого населення. За допомогою реформ політики намагаються адаптувати пенсійну систему до змін – демографічних, економічних, соціальних, культурних. Спосіб і характер здійснення пенсійних реформ різняться. Коли реформи детально прораховуються наперед, їхня імплементація, як правило, відбувається плавно та спокійно, навіть рутинно. Коли реформи доводиться робити в пожежному порядку, процес може нагадувати лихоманку. Популізм, звичайно, теж ніхто не скасовував, утримати баланс між “пряниками” та “пігулками” в пенсійній реформі особливо важко. Принаймні ще жодна країна не досягла абсолютного успіху, щоб можна було зупинитися та оголосити про завершення пенсійної реформи. (...) В Україні, коли йдеться про пенсійну реформу, часто реакцією буває подив, якщо не роздратування, – та скільки вже можна! Насправді ми дуже мало провели реформ загалом, і в пенсійному забезпеченні в тому числі. Необхідність реформ очевидна, адже нікого не влаштовує те, що є нині, і неможливо залишити все, як є, тому що стане ще гірше. Ми всі хочемо, аби наші пенсіонери жили краще, а для цього потрібні реформи. Справа навіть не в конкретних інструментах і кроках (вони більш-менш відомі), а в правильному настрої та розумінні навіщо це та чому. Усвідомлення проблеми, правильна мотивація, готовність суспільства розділити відповідальність для успіху пенсійної реформи мають вирішальне значення. У зв’язку з цим особливої уваги потребує подача реформ».

Далі Л. Ткаченко зауважує: «Пенсійне майбутнє України повністю залежить від того, як швидко ми зрозуміємо, що держава – це ми; що наші майбутні пенсійні права визначають наші сьогоденні обов’язки; що пенсійна система об’єднує зусилля з підтримки людей похилого віку, отже, ми теж свого часу можемо розраховувати на солідарність поколінь.

Першочерговими кроками в цьому напрямі мають стати:

– інформаційна кампанія з роз’яснення принципів функціонування пенсійної системи та публічних фінансів, пропаганда концепції суспільства для всіх віків і солідаризації поколінь;

– посилення політики зайнятості, боротьба з проявами дискримінації за віком на ринку праці, відпрацьовування процедур взаємодії всіх соціальних служб із метою сприяння стабільному працевлаштуванню, включаючи людей, яким не вистачає стажу для призначення пенсії;

– налагодження регулярної інформаційної взаємодії між Пенсійним фондом України та пенсіонерами й застрахованими особами, розвиток аналітичної надбудови до реєстру загальнообов’язкового державного соціального страхування; включення сум перерахованого роботодавцем

єдиного соціального внеску в перелік даних обов'язкового інформування працівників про оплату праці;

– удосконалення пенсійних правил, щоб зробити їх максимально прозорими та зрозумілими для всіх, включаючи врахування стажу та заробітку, саму пенсійну формулу, систему мінімальних гарантій і додаткових надбавок/бонусів.

Що ж до недавньої ініціативи з додатковим підвищенням пенсій залежно від віку (спочатку тим, кому виповнилося 80+ років, з наступним охопленням 75+ і 70+), то такий досвід у світі є. Наприклад, у Білорусі пенсіонерам віком 80+ установлюється надбавка на догляд у розмірі 50 % мінімальної пенсії за віком. У Російській Федерації пенсіонерам 80+ подвоюється розмір фіксованої частини страхової пенсії. В Ірландії пенсіонери 80+ отримують надбавку до пенсії 10 євро щотижня. У Польщі пенсіонери 75+ отримують додаткову доплату на медичне обслуговування (близько 50 євро щомісяця). Головне, щоб в Україні розподіл додаткових надбавок за віком опирався на справедливе обґрунтування та не посилював нерівність, щоб не вийшло так, що найбільше підвищення отримають люди, у яких пенсії й нині порівняно високі, а люди з низьким розміром виплат залишаться з мінімальним підвищенням. Також потрібно пам'ятати, що ці надбавки не зможуть забезпечити всіма необхідними у похилому віці медичними та соціальними послугами. Актуальність розвитку цієї інфраструктури тільки зростає» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 3.01).

2 січня 2020 р. на сайті Видавничого дому «Галицькі контракти» було опубліковано інтерв'ю зі вченою-кліматологом, членом Міжурядової групи експертів з питань зміни клімату (Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)), старшим науковим співробітником Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС України та НАН України кандидатом фізико-математичних наук С. Краковською. Вона розповіла чи впаде сніг цієї зими і в який спосіб «накликати» справжні зими в наступні роки, дала прогнози на літо та як вони позначатимуться на бізнесі й економіці.

Учена зазначає: «Найпопулярніші теми в розмовах людей – здоров'я і погода. І вони й справді дуже пов'язані між собою. Говорячи “я і природа”, ми тим самим протиставляємо себе і відокремлюємо від природи, і тому можемо шкодити їй. Якби сприймали себе, як частину природи, то не стали б шкодити самі собі. Сьогодні нам особливо важливо жити в балансі з природою».

Експерт пояснює до чого варто готуватись: «Звичайно, цієї зими сніг буде. А от чи буде сніговий покрив – це питання. ... Багато хто тішиться тим, що грудень теплий і можна зекономити на опаленні. Але варто подумати й про те, що робитимемо влітку, коли так само температура буде вищою ще на

3–5 градусів, ніж раніше. Нам буде дуже некомфортно. І ті зекономлені взимку кошти на обігріві витратимо на електроенергію заради охолодження кондиціонерами. Проблеми в зміні клімату через те, що люди звикли жити тут і зараз, часто за принципом “після мене хоч потоп”. Їм дуже важко зазирнути на крок вперед і охопити поглядом всю планету, тобто мислити глобально. Аграрний бізнес, який живе щорічними врожаєм, на посівних культурах, які щороку вирощують знову і знову, пристосовується до кліматичних умов набагато легше, ніж ті, хто збирає врожаї у садах. Дерева та кущі вразливіші до зміни клімату і можуть не витримати різких змін погоди, що відбуваються все частіше. (...) У нас найближчими роками очікується більше опадів у зимовий період, тож треба навчитися запасати воду, тобто зимові опади – на літо. До таких прогнозів варто ставитись серйозно і при будівництві водосховищ, яких нам треба все більше. Україна сьогодні належить до країн з недостатньою забезпеченістю прісною питною водою. І ця проблема все більше загострюється. Посуха уже триває більше, ніж півроку. Наші річки мають переважно снігове живлення, а вже досить давно не маємо достатнього снігового покриву, глибокого промерзання ґрунту, що забезпечувало б достатнє зволоження землі і затримання в ній вологи. Ми вже забули й коли спостерігали весняні повноводдя і водопілля. Та й минулої осені тішилися теплу, ось і зима з плюсовою температурою. Унаслідок потепління змінюється інтенсивність колообігу води: інтенсивніше випаровується вода, потім випадає сильними зливами, але локально. Такий інтенсивний колообіг води притаманний тропічним широтам, де прогноз погоди давати досить просто: зранку сонце, через що випаровується волога з поверхні землі, формуються хмари, а після обіду злива. У нас останніми роками може вилитися місячна норма за один дощ, часто змиваючи родючий шар землі, і давно немає затяжних дощів. Протидією таким зливам може бути органічне землеробство. Країна багата родючими ґрунтами і їх треба берегти. (...) Бізнес має переходити на екологічну основу, інакше в нього немає майбутнього. Будь-який».

С. Краковська пояснює що нам чекати від погоди найближчим часом: «Загалом і далі буде ставати все тепліше, але не день від дня. У нас переважатиме антициклональна погода, що характеризується відсутністю хмар, високим тиском. В Україні теплішає швидше, ніж в середньому на Землі. На планеті температура в середньому підвищилась на один градус за сто років. Це багато. Але на суходолі температура підвищується швидше. На жаль, на планеті три роки поспіль кожний наступний місяць тепліший за попередній. В Україні температурні рекорди часто перевищують попередні показники не на десяти, а вже понад градус. Така тенденція продовжуватиметься, бо нині немає ніяких ознак призупинення цього процесу. Україна знаходиться в комфортних природних кліматичних умовах і вплив океанів, чи то Північно-Атлантичного, чи то Індійського, у нас несуттєвий порівняно з іншими країнами Європи. Ясна річ, що такий режим погоди почався не вчора. Досить тривалий час люди не звертали увагу на

багато важливих речей» (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 8.01).

4 січня 2020 р. на сайті аналітичного Інтернет-видання Львова ZAXID.NET опубліковано інтерв'ю з етнологом, старшим науковим співробітником Інституту народознавства НАН України кандидатом історичних наук Л. Горошко-Погорецькою, присвячене народним традиціям та звичаям України.

Українці здавна дуже ретельно готувались до Різдва Христового та Святого Вечора. Люди вважали, що саме ці дні є початком нового господарського року. Тому в переддень Різдва було прийнято виконувати низку обов'язкових обрядів, які б, за повір'ям, мали забезпечити щастя, мир та багатство всій родині. Ці обряди так довго передавалися з покоління в покоління, що багато хто й забув їхнє значення.

Перш ніж приступати до Святої Вечері, господарі дому зв'язували ніжки столу залізними ланцюгами і скріплювали міцними замками. Це робили для того, щоб усі члени сімейства в прийдешньому році жили мирно та були одним цілим. «Вірили також, якщо обмотати ніжки столу ланцюгами, то і худоба не буде губитись, і вовки не будуть на неї нападати», – повідомляє етнолог.

Попри те, що на Святий Вечір дозволено їсти тільки пісні страви, колись на стіл господиня ставила все, що встигла приготувати на свята. Опісля господар сідав за багатий стіл і запитував у дітей чи бачать вони його за наїдками. «Діти ж у відповідь мали сказати, що не бачать. Тоді голова родини казав, щоб і в наступному році ми були такими ж багатими, як і цього року. Звісно, господаря було видно за стравами, але такі були звичаї. І всі цього дотримувались», – зазначила дослідниця. Після цього обряду м'ясні страви зі столу забирали, залишаючи на столі тільки пісні.

Якщо тепер прийнято купатись в ополонці лише на Водохреща, то колись у крижаній воді вмивалися і перед Різдом: «Ця традиція була поширеною переважно в гірських місцевостях. У переддень Різдва Христового люди йшли до потоку, вмивалися там у холодній воді. Брали із собою свічку та хліб. Цікаво, що було заборонено витиратись, наприклад, на Лемківщині. Вважалося, що вода у цей день має особливо цілющу силу», – наголосила вчена. – У крижаній воді вмивалися не тільки дорослі, а й діти, зокрема, немовлята. Наші предки вірили: ця вода не може нашкодити. Якщо вмитися в ній на Святвечір, зможешвилікувати будь-яку хворобу і будеш здоровий цілий рік».

У деяких місцевостях Західної України було прийнято митися в посудині із копійками. «Хтось це робив для того, щоби грошей було як води, хтось – щоб бути здоровими як гріш», – продовжує дослідниця. – Копійки, які кидали у воду, згодом віддавали найменшому із дітей. Були й такі повір'я: купатися в грошах – гріх, бо гроші – то зло. На Святвечір також була

традиція обкурювати хату димом та посвячувати її святою водою. Так само на стіл подавали освячену воду, яку треба було випити перед вечерею».

Люди вірили, що на Святий Вечір у хаті збираються також душі померлих. Їх хоч і не видно, але вони присутні. Тому, перш ніж сісти до столу, дмухали на лавку – щоб не придушити душі покійних. Після вечері на столі або на підвіконні для померлих залишали кутю, інші страви та ложки. До слова, ложкою куті було прийнято «пригощати» і дідуха, якого заносили до хати на Святвечір. Ложку встромляли у копицю сіна – у такий спосіб люди намагалися нагодувати померлого родича, якого якраз і символізував дідух.

Перед Святим Вечором господар підкладав сіно на лавки та часто застеляв соломою підлогу. Під столом він також клав «заліззя» – наприклад, сокиру. Діти по кілька разів торкалися цих речей босоніж – «щоб ноги були тверді, як залізо». Після того, як до хати заносили «діда» із соломи та бабу із «сіна», заборонялось підмітати. «Дідух і сіно на столі символізували померлих родичів, тому підмітати те, що осипалось на підлогу, не можна було. Бо вважалось, що душі померлих родичів мають бути присутні у хаті впродовж свят. Підмести підлогу господиня могла лише після свят. Сміття переважно спалювали», – зазначила вчена.

Сьогодні часто люблять жартувати: якщо колядники ходять, то люди вимикають у хаті світло. Правда це чи жарт – знати тільки людям. Але цікаво, що колись було навпаки – колядників усіякими способами припрошували прийти заколядувати: «Якщо під час свят до хати приходило багато колядників, то цим гордилися. Якщо ж колядники з певних причин оминали чиюсь оселю, то це вважалось великою ганьбою і соромом. І про це ще півроку гомоніло все село». Зі слів ученої, в деяких місцевостях колядки починали розучувати після Введення, 4 грудня. Дехто ж починав колядувати після першої зірки на небі на Святий Вечір. «Конкретних настанов насправді ніде не прописано. Тому кожне село дотримувалось своїх звичаїв колядування», – поінформувала Л. Горошко-Погорецька (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 8.01*).

Комуністи і мораль

12 грудня 2019 р. на сторінках щотижневого суспільно-політичного україномовного часопису «Український тиждень» [№ 50 (630)] під такою назвою вийшла друком стаття головного наукового співробітника відділу історії України 20–30-х років ХХ ст. Інституту історії України НАН України доктора історичних наук С. Кульчицького. У ній розповідається як виник і куди подівся «Моральний кодекс будівника комунізму».

Автор статті пише: «Н. Хрущов зробив своїм соратникам, які відправили його на пенсію, два подарунки: партійну програму з обітницею дійти до розподілу матеріальних благ за потребами, тобто до комунізму, впродовж двох десятиліть, а також “Моральний кодекс будівника комунізму” – звід принципів комуністичної моралі, що був включений до цієї програми та статуту КПРС. Доля обох документів різна. Від комунізму через 20 років спічрайтери звільнили Л. Брежнєва за першої-ліпшої нагоди. Натомість “Моральний кодекс” став своєрідним символом епохи застою й зник із основоположних документів партії тільки через 25 років, на XXVII з’їзді КПРС (1986), хід якого контролював останній генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов. І поява, і зникнення “Морального кодексу” мали вагомні причини. Народжувався він під фанфари, а зник тихо, без пояснень. Можна тільки здогадуватися, що нові керівники КПРС своєю відстороненістю від цього документа продемонстрували намір оновити партію й країну в межах політики перебудови».

С. Кульчицький далі пояснює передумови створення «Морального кодексу будівника комунізму», постановляючи проблему перегляду моральних засад «радянської» людини, описує свідомий акт включення в комуністичну ідеологію релігійних елементів та формування 12 норм «Морального кодексу».

Учений зауважує: «Більшість норм “Морального кодексу” мала один або кілька відповідників у посланнях апостола Павла, які становлять майже третину Нового Завіту й адресовані мешканцям міст Греції та Малої Азії, що сповідували християнство: ефесянам, колоссянам, коринтянам, солунянам (м. Солунь, нині Салоніки), филип’янам та ін. На перше місце в кодексі поставлено ідейну позицію людини (відданість справі комунізму), а також ідейно забарвлений патріотизм (любов до соціалістичної Батьківщини та країн соціалізму). Ця норма цілком накладалася на твердження апостола Павла про те, що християни не відділялися одне від одного ні національністю, ні соціальним становищем: “Усі бо ми христилися в одному Дусі, щоб бути одним тілом, чи то юдеї, чи греки, чи раби, чи вільні” (1 Кор., 12, 13). (...) Друга норма звучала так: “Сумлінна праця на благо суспільства: хто не працює, той не їсть”. Тут простежується буквальний збіг із посланням апостола Павла солунянам: “Як хтось не хоче працювати, хай і не їсть” (2 Сол., 3, 10). (...) “Турбота кожного про збереження та примноження суспільного надбання” – так звучала третя за важливістю норма “Морального кодексу”. Вона збігалася з посланням апостола Павла коринтянам, але тільки формально: “Ніхто хай не шукає для себе користи, лише для другого” (1 Кор., 10, 24). “Високе усвідомлення суспільного обов’язку, нетерпимість до порушення суспільних інтересів” – так формулювали апаратні працівники ЦК КПРС четверту норму “Морального кодексу”. (...) Тут підійде тільки цитата з Євангелія від Матвія: «Хто любить батька або матір більше, ніж Мене, той недостойний Мене. І хто любить сина або дочку більше, ніж Мене, той недостойний Мене» (Мат., 10, 37). П’ята й шоста норми “Морального

кодексу” взаємопов’язані. “Коллективізм і товариська взаємодопомога: кожен за всіх, усі за одного”; “Гуманні відносини і взаємна повага між людьми: людина людині друг, товариш і брат”. Тут Ф. Бурлацькому та його співавторам вдалося узагальнити в афористичній формі досвід гуртування людей під тиском несприятливих зовнішніх обставин і майстерно вкласти все це в пропагандистський імідж “соціалізму з людським обличчям”. Відповідником тут може слугувати заклик апостола Павла до філіп’ян: “Думайте те саме, майте любов ту саму, будьте однодушні і згідливі” (Фил., 2, 2). Християнська громада у Філіппах зазнавала, як і решта громад, переслідувань з боку римських імператорів. За таких обставин внутрішня консолідованість визнавців нової віри допомагала їм виживати».

Автор продовжує зацікавлювати: «“Моральний кодекс” створювався в добу “відлиги”, коли компартійно-радянський апарат починав відмовлятися від сталінського “соціалізму з нелюдським обличчям”. Сьома норма кодексу була гармонізована з двома попередніми: “Чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність в громадському та особистому житті”. Ця норма збігалася із загальнолюдськими моральними цінностями, зокрема із закликом апостола Павла до коринтян: “Очистимо себе від усякої скверни тіла і духа” (2 Кор., 7, 1). Восьма й дев’ята норми “Морального кодексу” були вимогами до особистих якостей радянської людини: взаємна повага в сім’ї, турбота про виховання дітей, непримиренне ставлення до несправедливості, дармоїдства, кар’єризму, користолюбства і навіть... дурості. Ці якості людської натури були важливими й для тих, хто стояв біля джерел християнської цивілізації. Кодекс і тут копіював набутий людством досвід. Десята норма формулювалася так: “Дружба і братерство всіх народів СРСР, нетерпимість до національної та расової неприязні”. Такі стосунки між людьми різних національностей проповідував і апостол Павло в посланні до колоссян: “Немає грека, ні юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні скита, ні невольника, ні вільного, а все й в усьому Христос” (Кол., 3, 11). Останні дві норми “Морального кодексу” визначалися ситуацією холодної війни в міжнародних відносинах. Будівники комунізму мали виявляти нетерпимість до його ворогів і братську солідарність із трудящими всіх країн».

Автор підсумовує: «З нової редакції програми КПРС, схваленої XXVII партз’їздом у 1986 р., “Моральний кодекс будівника комунізму” непомітно зник. Програма приділила певну увагу моральному обличчю людей праці й підкреслила, що комуністична мораль увібрала в себе загальнолюдські цінності. Про їх християнське походження в оточенні Горбачова ніхто жодним словом не прохопився. Та й за всі роки існування кодексу як офіційного документа навіть фахівці з “наукового атеїзму” у величезній армії суспільствознавців не побачили його зв’язку з християнською мораллю. Відреагували вони тільки після того, як Ф. Бурлацький розповів про обставини творення цього документа в інтерв’ю журналу «Российский адвокат» (№ 5, 2007). (...) Чи мав “Моральний кодекс” позитивний вплив на

суспільство? Його творці сподівалися на це, обіцяли радянським громадянам розподіл матеріальних благ за потребами вже в 1980 р. Крах неоконкретного прогнозу визначив ставлення суспільства до кодексу в діапазоні від цинізму до глузування» *(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2020. – 8.01).*

Здобутки української археології

З 16 по 20 грудня 2019 р. науковий співробітник відділу археології Криму та Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України кандидат історичних наук С. Теліженко провів на території Луганської області ряд заходів, присвячених стану археологічної спадщини в умовах проведення військових дій.

Презентації на вказану тему були проведені в музеях Станиці Луганської, Мілового, Біловодська, Новопскова та Старобільська.

У дискусіях та обговореннях брали участь працівники культури, викладачі університету та шкіл, студенти, представники територіальних громад, громадські активісти та офіцери Цивільно-військового співробітництва (СІМІС). Важливим моментом останньої зустрічі стало налагодження співпраці з представниками оперативно-тактичного угруповання «Північ», спільно з якими планується розробка інструкції для військовослужбовців щодо археологічної спадщини в зоні ООС.

Поїздка відбулася за підтримки програми Cultural Vistas (Berlin) і в рамках імплементації Договору про творче та наукове співробітництво між Інститутом археології НАН України та управлінням культури, національностей та релігій Луганської облдержадміністрації *(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2020. – 3.01).*

З 27 грудня 2019 р. по 15 лютого 2020 р. в Археологічному музеї Інституту археології НАН України працює виставка «Травми. Трепаначії. Танатос», де представлено травми на черепках людей з поховань доби бронзи, раннього заліза та Київської Русі, а також зброя, що їх спричинила.

Мета виставки – показати різні види трепанаційних отворів та слідів хірургічного лікування поранень голови, які існували в різні історичні епохи та які археологічно вдалося виявити.

З чотирьох способів хірургічного лікування травм черепа (трепаначій) на теренах України відомо три. Один з них – допоки унікальний для Євразії – представлено на черепі жінки з поховання катакомбної культури.

Для ознайомлення виставлено випадки загоєних та невдалих трепанацій, інструменти, якими їх робили в доісторичний період.

Окремим блоком подано комплекс поховання «жерця» Інгульської культури (Гейківська-2, Дніпропетровська область, розкопки О. Мельника, 1990 р.)

Виставка організована до 100-річчя Інституту археології НАН України та в рамках проекту музею «Експонат місяця» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 2.01).

Наука і влада

Національний фонд досліджень зможе оголосити перші конкурси для вчених та надати їм гранти під краці проекти. Постанову, яка визначає процедури й умови конкурсного відбору та фінансування, ухвалив уряд України під час засідання 27 грудня 2019 р.

«НФД – це абсолютно нова структура для підтримки українських вчених, створена за аналогом з провідними науковими фондами світу. НФД надаватиме гранти дослідникам незалежно від відомчої належності установ, де вони працюють. Сам фонд було створено торік, однак треба було ще визначити певні процедури та прийняти ряд документів для його повноцінного старту. Сьогодні Кабінет Міністрів України ухвалив останній документ урядового рівня, що потрібен для запуску НФД. Тепер фонд зможе почати внутрішні процедури для оголошення перших конкурсів наукових проектів», – повідомила міністр освіти і науки України Г. Новосад.

Вона також зазначила, що перші конкурси та надання грантів мають відбутися вже весною 2020 р. Для цього в бюджеті 2020 р. збільшено фінансування НФД майже вдвічі – до 526 млн грн.

Фонд надаватиме індивідуальні, колективні чи інституційні гранти.

Рішення про проведення конкурсу та його умови прийматиме Наукова рада НФД, до якої входять 30 провідних українських учених з наукових установ і вишів. Після цього створюватиметься комісія конкурсу – не менше семи осіб з числа визнаних науковців галузі.

Оголошення про конкурс розміщуватимуть на сайті фонду. У ньому обов'язково вказуватимуть тематику, обсяг фінансування та тривалість проектів, критерії їх відбору й оцінювання, вимоги до учасників, умови, час та місце конкурсу, перелік і спосіб подання документів, контакти тощо.

Термін подання заявок має бути не менше як 30 днів.

Проекти, що відповідатимуть всім умовам, відправлятимуть на розгляд експертів – їх буде не менше трьох. За підсумками експертизи комісія конкурсу формуватиме рейтинговий список проектів та надаватиме пропозиції щодо переможців й обсягу фінансування їхніх робіт.

Остаточні результати затверджуватиме наукова рада НФД, після чого їх оприлюднюватимуть на сайті фонду. Після ухвалення рішення про надання гранту між НФД і переможцем укладатиметься договір. Гранти

можна буде отримати як на повну, так і на часткову вартість робіт – залежно від того чи фінансується проект з інших джерел.

Після завершення проекту грантоотримувач подаватиме фонду остаточний звіт. Цей документ разом з результатами проекту та звітом про використання бюджетних коштів розміщуватимуть на сайті Фонду для вільного доступу.

Нагадуємо, що на початку грудня уряд ухвалив порядок, що регулює використання коштів НФД. Прийнята постанова дала «зелене світло» процедурам, без яких неможливо проводити відбір проектів.

Довідково. Національний фонд досліджень було створено 4 липня 2018 р. Його головною функцією є грантова підтримка досліджень та розробок українських вчених. Для відбору робіт НФД оголошуватиме конкурси. Усі подані проекти обов'язково проходять незалежну експертизу, зокрема із залученням іноземних експертів (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2020. – 3.01).*

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Ю. Половинчак, керівник НЮБ НБУВ

Ідентичнісні практики інтерактивного інтернет-середовища в діяльності сучасних бібліотек

У статті проаналізовано соціокультурну роль і потенціал бібліотеки як соціального інституту в системі ідентичнісних процесів. Визначено основні напрями її функціонування як компонента цієї системи: бібліотека як символ культурної самобутності нації; як утримувач фондів, покликаний максимально вичерпно відобразити духовно-інтелектуальні здобутки нації; як суб'єкт ідентичнісних практик. У статті висвітлюються особливості мережевого середовища як простору самоідентифікації та трансформації колективних ідентичностей і роль бібліотек у цих процесах.

Виявлено, проаналізовано й узагальнено основні ідентичнісні практики в конвергентному медіа-просторі та роль у їх реалізації бібліотек. Уточнено основні підходи до локалізації національного сегмента інформаційно-комунікаційного простору, зокрема його інтерактивної складової як об'єкта бібліотечного депонування. Досліджено пріоритетні напрями діяльності бібліотек із збереження цифрової спадщини інтерактивного простору як складової ідентичнісних систем.

Ключові слова: бібліотека, ідентичність, масова комунікація, ідентичнісні практики.

Характеристики змістового наповнення інформаційного простору, де виробляються, транслуються, трансформуються світоглядно-ціннісні орієнтації, значним чином визначають особливості суспільно-політичної діяльності індивідів та груп. По-перше, саме в інфопросторі відбувається продукування та організація сенсів, вироблення і розвиток ціннісних орієнтирів, що, власне, і визначають систему ідентифікацій, тобто ознак, які служать критерієм для ототожнення суб'єкта з певними суспільними, культурними й історичними групами. Морально-етичні норми, цінності та

уявлення визначають ставлення індивіда до навколишнього світу взагалі, а отже, і ставлення до держави та її інститутів, до явищ суспільного і політичного життя. В інформаційно-комунікаційному просторі як середовищі сенсотворення визначається і ступінь значущості тих чи тих суспільних явищ, а відтак – вибудовується їх певна ієрархія. Світоглядні преференції громадян у сучасному світі впливають на різні сторони життєдіяльності суспільства і держави і мають різні виміри: не лише культурні, а й політичні, соціальні, економічні, безпекові. Відповідно комунікативні процеси, під час яких формуються згадані преференції, треба розглядати як такі, що визначають подальший суспільний розвиток у стратегічній перспективі.

Вказані аспекти актуалізують завдання дослідження інформаційно-комунікаційного середовища формування й трансляції шаблонів індивідуальної та колективної поведінки, стратегій та інтерпретаційних моделей. Важливим суб'єктом ідентичнісних практик – вибудовування, збереження, трансформацій, трансляції ідентичностей – виступають бібліотеки. По-перше, бібліотеки, зокрема національні, як такі мають статусне значення символів державної незалежності й культурної самобутності нації. По-друге, вони орієнтовані на здійснення меморіальної функції і, формуючи фонди, покликані максимально вичерпно відобразити духовно-інтелектуальні здобутки нації, її колективну пам'ять, забезпечувати інформаційний потенціал її постійного розвитку. По-третє, у сучасному інформаційному просторі, що характеризується зростанням інтегрованості аудиторії в процес виробництва інформації та розвитком нових видів масових комунікацій, актуалізується питання зміни ролі традиційних суб'єктів, зокрема бібліотек, у його функціонуванні.

Треба констатувати, що питання участі бібліотек у сучасних соціокультурних трансформаціях недостатньо розроблене. Це стосується поняттєвого апарату, тенденцій та перспектив цих трансформацій, специфіки ідентичнісних і світоглядних практик на різних комунікативних рівнях, використання потенціалу окремих суспільних інститутів у соціокомунікативних процесах. Бібліотека як інтегративний соціальний інститут, що включений до різних підсистем суспільства, зі зміною ролі інформації в житті соціуму стає опорним центром соціально-комунікаційної структури. Водночас її можливості у процесах соціально-комунікативної взаємодії поки що недостатньо досліджені і потребують додаткового наукового осмислення.

Таким чином, виходячи з того, що проблема функціонування бібліотек у системі колективних ідентичностей у сучасних інфокомунікативних умовах до останнього часу потрапляла до сфери наукових зацікавлень дослідників лише опосередковано, їхній потенціал у процесах соціокультурних трансформацій потребує додаткового вивчення.

Проблеми ідентичності стали предметом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців, переважно політологів, соціологів, філософів. Утім роль бібліотеки як одного з важливих символів культурної та

інтелектуальної самобутності нації, носія колективної пам'яті та учасника ідентичнісних практик інформаційної доби у сучасному інформаційному просторі висвітлене недостатньо.

У бібліотекознавчій літературі цінні наукові висновки щодо функціонування бібліотеки в системі соціальних комунікацій, зроблені такими вченими, як О. Онищенко [1], В. Горовий [2], Л. Дубровіна [3], Т. Гранчак [4–7], О. Воскобойнікова-Гузєва [8], К. Лобузїна [9], В. Копанєва [10] та ін., не застосовуються ними для з'ясування специфіки участі бібліотечних структур у ідентичнісних практиках. Вирішення цими вченими проблеми виведення бібліотеки за межі функціонування виключно як книгозбірні, окреслення її можливостей як універсального інформаційного комплексу не передбачало системного аналізу специфіки участі бібліотеки безпосередньо в ідентичнісних практиках. Отже, цей аспект діяльності бібліотек залишився не висвітленим у їхніх працях. Публікації Т. Гранчак [6, 7], присвячені розкриттю специфіки участі національних бібліотек у соціокультурному дискурсі, є поодиноким явищем у вітчизняному бібліотекознавстві і стосуються функціонування бібліотечних веб-сайтів, не зачіпаючи комунікацію інтерактивного інтернет-середовища.

Зважаючи на актуальність піднятого питання та його недостатнє відображення у фаховій науковій літературі, метою статті є розкрити соціокультурну роль і потенціал бібліотеки як соціального інституту в системі ідентичнісних процесів, визначити основні напрями її функціонування як компонента цієї системи в процесі розвитку і трансформацій ідентичностей в сучасних умовах.

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс дослідницьких методів і підходів, базовим з яких було визначено соціокомунікаційний підхід. Важливу роль у визначенні основних напрямів бібліотечної діяльності у сфері ідентичнісних практик та соціокультурної взаємодії в інтерактивному просторі відіграло використання методу включеного спостереження, аналізу документів, елементів контент-аналізу та дискурс-аналізу у процесі дослідження змісту продуктів комунікації в інтерактивному середовищі. Традиційно інформативним є соціологічний метод, покликаний з'ясувати ступінь впливовості та ефективність ідентичнісних практик у процесі виявлення і дослідження ідентичнісних взаємодій.

Оскільки дослідження зосереджене на специфіці участі бібліотек у ідентичнісних процесах інтерактивної комунікації, основним елементом аналізу став інтернет-дискурс – особливий тип дискурсу, результат комп'ютерно-опосередкованої множинної комунікативної діяльності (полілогу), що протікає в широкому соціокультурному контексті й матеріалізується в гіпертексті, сукупність текстів, занурених у соціальний контекст, результат інтерпретаційних практик в інтерактивному інтернет-середовищі. Таке трактування інтернет-дискурсу дало змогу по-новому оцінити роль і місце бібліотеки в системі інтернет-комунікації як її суб'єкта.

Конституючими ознаками інтернет-дискурсу, що визначають специфіку участі бібліотеки в ідентичнісних процесах, є глобальність як широке трансляційне покриття, досяжність інформації з будь-якої точки зв'язку з Інтернетом і доступність широкому колу осіб; опосередкованість (спілкування здійснюється за допомогою технічного засобу) і, відповідно, електронний сигнал як канал спілкування, що визначають дистантність інтернет-дискурсу.

Саме специфіка електронного тексту обумовлює важливу характеристику інтернет-дискурсу – гіпертекстуальність, що базується на формі організації електронного дискурсу та визначає нелінійний спосіб зберігання інформації. Зазначені процеси дають змогу реалізувати таку характеристику інтернет-дискурсу, як інтерактивність, або діалогову взаємодію, а також інтероперабельність гіпертексту, що містить допоміжний інструментарій, який прискорює отримання потрібної інформації та її використання [11].

Важливою особливістю інтернет-дискурсу є конвергентний текст як результат синтезованої технології трансформації даних [12]. Причому класифікацію рівнів конвергенції Т. Барра [13, с. 23–24] варто розширити: інституційну (сектори, що при перетині гарантують конвергентні процеси) та функціональну (контент, технології та транслятори) з позицій соціокомунікативістики варто доповнити новим видом – суб'єктною конвергенцією, що описуватиме з'єднання і змішування ролей: читача, автора, співавтора, експерта, перекладача, критика тощо. Таким чином набуває розвитку запропонована раніше концепція інтелектуального користувачького ресурсу як сукупності знань та навичок користувачів, що можуть бути використані в інформаційній діяльності бібліотеки (В. Бондаренко [14]), та проявляється, зокрема, у таких явищах як користувачька критика, користувачька атрибуція тощо.

У силу інтертекстуальності інтерактивної комунікації інтернет-дискурс як об'єкт аналізу формує дисперсний, мозаїчний і кліповий масив текстів; у силу принципового для соціальних медіа особистісного підходу – формується суб'єктивність створеного контенту. Описані характеристики ускладнюють ефективне використання в процесі дослідження інтерактивного інтернет-дискурсу методології дослідження традиційних медіа. Для досліджень соціальних медіа як дискурсивного простору ефективним є метод включеного спостереження – участь дослідника в інтернет-комунікації соціальних медіа, що дає змогу виявити і проаналізувати значущі дискурсивні ситуації та тексти. Інтернет-комунікація, представлена в змодельованих стрічках новин, може претендувати на репрезентативність, становлячи сукупність публікацій, по-перше, значущих з точки зору досліджуваної теми, по-друге, резонансних у вітчизняному сегменті інтерактивного простору з огляду на охоплення аудиторії та високий рівень взаємодії користувачів навколо них.

Методи опису та соціально-культурної інтерпретації текстів дають змогу працювати як з одиницями аналізу із суб'єктивними значеннями і почуттями, трансльованими в інтернет-просторі, а не з фактами і подіями. Результативним є застосування критичного дискурс-аналізу, що приділяє особливу увагу способам організації версій навколишнього світу, суспільства, подій, вироблених в дискурсі, з метою визначення смислового навантаження, комплексу ідей та уявлень, продукованих у соціокомунікативних процесах.

Ефективним інструментом досліджень соціальних медіа є виявлення оптимальних маркерів – індикаторів, критеріїв-показників, згідно з якими здійснюються вибірка та аналіз дискурсивних актів, результатом яких стають треди публікацій, коментарів, цитат, посилань тощо. До таких маркерів належать: охоплення аудиторії, рівень зацікавленості (рівень інтеракцій щодо публікацій); залучення аудиторії, яке визначається співвідношенням розмірів аудиторії і рівня зацікавленості; індекс якості прихильників – якісні характеристики аудиторії (наявність у ній лідерів думок, журналістів, громадських активістів, чия аудиторія у разі їх залучення додається до оцінюваної). Крім того, залежно від характеру та завдань дослідження можуть розроблятися і використовуватися ситуативні маркери, як, наприклад, рівень конструктивності.

Виходячи з конструктивістського підходу, що розглядає націю як модерний ментальний і соціокультурний конструкт, та інтегруючи погляди різних дослідників проблеми ідентичності, які визначали націю, як апелюючи до свого етнонаціонального коріння (Е. Сміт) уявлену спільноту (Б. Андерсон), сформовану в результаті діяльності національних еліт у процесі модернізації (Е. Геллнер), національну спільноту можна визначати як складне динамічне утворення, дослідження якого має відбуватись не лише з позиції етносоціальної системи, а й через виявлення специфіки переживань ним власної ідентичності.

Ці переживання в інтерактивному інтернет-просторі проявляються в процесі відбору, інтеграції та диференціації ідентифікацій, який здійснюється за допомогою різних форм медіа як засобів формування національної ідентичності.

Враховуючи це, можна стверджувати, що соціальні медіа сьогодні виступають не лише засобом комунікації, а й середовищем формування та трансляції шаблонів індивідуальної та колективної поведінки, дискурсивних стратегій та інтерпретаційних моделей. При цьому вироблення певних моделей інтерпретації та реінтерпретації смислів у повторюваних дискурсивних актах інтерактивного інтернет-середовища закріплює виявлену в них ідентифікацію, впливаючи на динаміку та зміст суспільної свідомості, а відтак – на процеси формування колективної ідентичності. Створюється загальний вимір буття різних груп, який реалізується через культурні практики переживання та створення (співтворення) традицій, звичаїв, норм

поведінки, способів мислення і розуміння навколишнього світу і себе в ньому.

Характеристики соціальних медіа як простору генерування смислів забезпечують полілогічність інтернет-комунікації, успіх якої обумовлюється неформальністю – розмитістю кордонів між особистим і публічним; демократичністю – можливістю включення в комунікацію абсолютно будь-якого користувача, креативністю. Принципово відкритий доповненню гіпертекст надає можливість рефлексії, трансформації пропонуваніх і творення нових смислів.

Такі комунікаційні взаємодії – сукупність віртуальних (здійснюваних у інтернет-просторі), повторюваних та свідомих соціальних/комунікативних дій та навичок, що ґрунтуються на колективному досвіді та забезпечують стабільність групових уявлень, – можуть бути визначені, як ідентичнісні практики у конвергентному медіа-просторі.

Їх можна систематизувати за інституціональним принципом (професійні, сімейні, культурні, релігійні, політичні, практики святкування, відпочинку тощо); за сферами життя: соціальні (комунікативні, рольові, практики мережевої взаємодії тощо); духовні (інтелектуальні, культурні, спортивні, молитовні тощо).

Найбільш ефективними ідентичнісними практиками в конвергентному медіа-просторі є дискусії, флешмоби, колаборативна взаємодія, а саме: створення, в т. ч. колективне, користувацького контенту, рекомендаційні практики; створення і поширення інтернет-фольклору; віртуальні практики святкування; символізація інформаційного простору, гейміфікація та ігрові технології; карнавалізація (за Бахтіним) та меметизація; комеморативні практики.

Враховуючи змістове наповнення ідентичнісних практик інтерактивного інтернет-середовища, актуальною є розроблення методик його відбору і збереження бібліотечними інституціями. Причому, в розвиток концепції «мережевої Україніки» (В. Копанєва [10]), потребує визначення інтерактивна, нелінійна складова «блогової Україніки», яку пропонується розглядати як публікації в інтерактивному просторі соціальних медіа, цитати, мультимедійний контент, пов'язані гіперпосиланнями, та коментарі веб-сторінок, створені українськими користувачами, що стосуються українських реалій та є значущими для українських соціокультурних процесів. Такий підхід логічно поширювати на весь контент і визначати Укрнет як сукупність усіх ресурсів і дискурсів, створених українцями, українською та іншими мовами, що прямо чи опосередковано стосуються української тематики.

Сукупність ідентичнісних текстів, яка формує уявлення нації про себе, твориться і переосмислюється в різноманітних практиках, створює національний наратив.

Одним із суб'єктів національного наративу як значущої оповіді нації про себе є бібліотека, яка залишається символом культурної самобутності та самодостатності спільноти – в інформаційну добу бібліотеки зберігають цей

символічний статус, виступаючи ініціаторами й виконавцями потужних національних та наднаціональних електронних проєктів, що надають вільний і відкритий доступ до текстів, звукозаписів, зображень, відеоматеріалів тощо, які документують національну духовну спадщину.

Бібліотека реалізує меморіальну функцію – збереження зафіксованої в документному вигляді пам'яті спільноти. При цьому відбувається актуалізація фондів бібліотек через наповнення їх інформацією, створеною в цифровому форматі. Національні бібліотеки, беручи на себе відповідальність за те, щоб будь-який виданий документ був збережений і доступний в майбутньому, розгортають роботу над створенням інструментів і технологій для збору, реєстрації та архівування інтернет-ресурсів з метою їх довгострокового зберігання, реалізують таким чином кумулятивну функцію.

Водночас бібліотека транслює національний наратив, представляючи через виставкову діяльність, формування електронних колекцій і бібліотек, значущі тексти, репрезентуючи їх у глобальних колекціях як інтелектуальний і культурний образ нації. На поширення бібліотеками політичних і соціокультурних ідей і смислів спрямована також їх участь у практиках комеморації – створення спільних спогадів через вироблення ритуалів увічнення (вшанування, святкування тощо) певних постатей, пам'ятних дат, конструювання таким чином «місць пам'яті» (за П. Нора). Власне, бібліотеки, завдяки представленню на своїх ресурсах відповідної інформації, формують особливий сегмент національного інформаційного простору, який транслює світові позицію держави, громадянського суспільства, окремого громадянина стосовно історичних подій в країні. Причому йдеться не лише про трансляцію, а й про вироблення відповідних смислів у процесі комунікації.

Потенціал такого смислотворення зростає в процесі залучення користувачів до вироблення соціокультурного дискурсу. Дослідження відповідних практик бібліотек дозволило зробити висновок про те, що спільні дії, колективні рефлексії здатні виступати не лише інструментом збереження національної пам'яті та зміцнення ідентичності, а й сприяти їх формуванню і трансформації відповідно до суспільних процесів [7]. Участь користувачької аудиторії у формуванні соціокультурного дискурсу, з одного боку, забезпечує відповідність формованих ідейно-ціннісних маркерів ідентичності потребам розвитку спільноти, з іншого – посилює сформовані світоглядні установки порівняно із запропонованими ззовні.

У процесі забезпечення кумуляції матеріалів інтерактивного простору різними бібліотеками та архівами застосовується декілька підходів до кумуляції національного наративу, що має стратегічне значення інтерактивного інформаційно-комунікаційного простору:

- автоматичне архівування контенту, тобто процес фіксації електронних документів мережі в певний проміжок часу, що здійснюється пошуковими роботами, які аналізують змістове наповнення ресурсу із подальшим занесенням посилань на нього в індексну базу;

– аналітичний підхід: визначення тематики та джерел з подальшим відбором, систематизацією та попереднім аналізом зафіксованих матеріалів – відповідна практика напрацьовується, зокрема, інформаційно-аналітичними підрозділами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського;

– модеруючий підхід: бібліотека використовує характеристики інтерактивності для реалізації колаборативних проектів (або їхніх елементів) – визначає тематику, формат інформації, створює відповідні майданчики (сайти або сторінки), де може бути опублікований користувацький контент, та мобілізує користувацький потенціал для кумуляції інформації.

Всі названі підходи – автоматичний, аналітичний, модеруючий – мають як свої переваги, так і недоліки. Очевидно, що оптимальним є поєднання різних підходів, виходячи із специфіки матеріалу, що потребує архівування та збереження.

У перспективі, зважаючи на наукову, культурну, суспільну значущість інформації інтерактивного інтернет-середовища з огляду на зростаючий вплив он-лайн активності на традиційний дискурс; унікальність, що визначається високою вірогідністю відсутності аналогів зафіксованих дискурсивних ситуацій у будь-яких інших медіа та відображенням поглядів малих груп на суспільно значущі процеси; плінність (загрозу зникнення), в тому числі порівняно із офіційним дискурсом соціальних медіа, доцільною є розробка стратегії збереження такої інформації бібліотеками, організація і реалізація бібліотечними інституціями системних/значних бібліотечних проектів, спрямованих на кумуляцію, дослідження, систематизацію та зберігання неофіційного дискурсу соціальних медіа як джерельної бази наукових досліджень та зафіксованого, з огляду на специфічний, уснописемний тип дискурсу, зрізу різноманітних соціальних практик.

Поряд із здійсненням меморіальної та кумулятивної функцій бібліотека в процесі ідентичнісних практик реалізує й інформаційну функцію. Зокрема, ефективною є участь бібліотек в ідентичнісних практиках символічної репрезентації національної ідентичності в інтернет-просторі.

Символічна репрезентація у сучасному світі набуває нового виміру та специфічних характеристик з огляду на функціонування в інформаційно-комунікативному просторі в умовах медіатизації соціокультурних процесів. Зростання потоків інформації в інформаційному суспільстві впливає на її якісні характеристики: інформація далеко не завжди передається на рівні понять, частіше – на символічному рівні як смислового заміщенні абстрактного об'єкта чуттєвим образом. Дослідження впливу засобів символізації на індивідуальну та масову свідомість громадян в умовах медіатизації політичної дійсності потребує ретельного аналізу як з огляду на високий комунікативний потенціал символу загалом, так і враховуючи той аспект, що сучасний інформаційний простір став значним чином сферою виробництва символів. З огляду на це з метою визначення впливу засобів символізації у інтерактивному інформаційному просторі на суспільну свідомість, зокрема на формування (трансформацію) громадянської

ідентичності, доцільними є фіксація та опис символічних комплексів, визначення їхньої семантики (відношення між знаком та його смислом), зв'язку з попередньою культурною традицією, особливостей трансформації у сучасних інформаційних системах та специфіки віртуального символічного світосприйняття.

Комунікаційні практики як операції трансляції та інтерпретації символів спричиняють появу і становлення символічного простору (і інтернет-простору як його сегмента) – як національного, так і глобального, що пронизує всі культури. У контексті символічної репрезентації можна виділити два аспекти інтернет-простору: по-перше, Інтернет як безпосередньо інформаційно-комунікаційне поле символізації, через наповнення його національною символікою та інтернет-дискурсами, що маркують національне світосприйняття і самовираження; по-друге – це дискурсивний простір вироблення, осмислення і реалізації стратегій символізації через різні комунікативні практики. Ними можуть бути дискусії, перегляд традицій святкування, вироблення і утвердження нових святкових традицій саме у інтерактивному інтернет-просторі. Спеціальні форуми можуть бути простором розгортання дискусій щодо державної політики символізації – використання національних символів, оновлення символічної репрезентації війська тощо.

Отже, сьогодні завдяки систематичним цілеспрямованим зусиллям бібліотек організація і консолідація національних інформаційних ресурсів і продуктів, як і система забезпечення до них доступу користувачам виходить на новий рівень. У процесі забезпечення кумуляції матеріалів інтерактивного простору різними бібліотеками та архівами вироблено кілька підходів до кумуляції національного наративу інтерактивного інформаційно-комунікаційного простору: автоматичне архівування контенту, аналітичний підхід та модеруючий підхід. Оптимальним є поєднання різних підходів з урахуванням специфіки матеріалу, що потребує архівування та збереження.

Бібліотеки як учасники інтернет-дискурсу, з одного боку, є носіями і трансляторами, зокрема і в інтерактивному просторі, цінностей, які засвоїли в процесі соціалізації, відтворюючи ці цінності у щоденній практиці. З іншого – є учасниками трансформацій і модифікацій (відбору для збереження чи забування, фіксації у повторюваних практиках) нових.

Список використаних джерел

1. *Онищенко О. С.* Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства / [О. С. Онищенко та ін.] ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 253 с.

2. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – Київ, 2005. – 300 с.; *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс /

В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – Київ, 2010. – 360 с.

3. *Дубровіна Л.* Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України / Л. Дубровіна, А. Киридон, І. Матяш // Бібл. вісн. – 2017. – № 1. – С. 3–1.

4. *Гранчак Т. Ю.* Національні бібліотеки як комунікаційні інституції політики національної пам'яті в умовах поширення електронних технологій / Т. Ю. Гранчак // Нац. та іст. пам'ять. – 2013. – Вип. 8. – С. 124–132.

5. *Гранчак Т.* Формування бібліотеками національного інформаційного простору в контексті реалізації державної інформаційної політики / Т. Гранчак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – Вип. 39. – С. 26–42.

6. *Гранчак Т.* Соціокультурний дискурс національних бібліотек України як інструмент формування національної пам'яті / Т. Гранчак // Бібл. вісн. – 2016. – № 6. – С. 7–14.

7. *Hranchak T.* What Do They Do and What Does It Mean: Identical Practices in the Socio-cultural Discourse of the Library of Congress // Укр. журн. з бібліотекознавства та інформ. наук. – 2018. – № 1. – С. 38–52.

8. *Воскобойнікова-Гузєва О.* Соціокомунікаційна діяльність провідних бібліотек України в новітніх умовах / О. Воскобойнікова-Гузєва // Бібл. вісн. – 2016. – № 1. – С. 12–17.

9. *Лобузїна К.* Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / К. Лобузїна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 252 с.

10. *Копанєва В. О.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : монографія / В. О. Копанєва ; наук. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2009. – 198 с.

11. *Половинчак Ю. М.* Особливості інтерактивного простору соціальних медіа в контексті реалізації маніпулятивних технологій / Ю. М. Половинчак // Наук. зап. ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2016. – Вип. 5–6 (79–80). – С. 183–193.

12. *Половинчак Ю.* Конвергентні процеси в сучасному інфопросторі: трансформації текстів, практик, ієрархій / Ю. Половинчак // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – Вип. 46. – С. 31–44.

13. *Barr T.* The changing face of Australia's media and communications / T. Barr. – Allen & Unwin, 2000. – 280 p.

14. *Бондаренко В.* Бібліотечне інтернет-обслуговування: стан та перспективи : [монографія] / Вікторія Бондаренко ; наук. ред. Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 278 с.